

Irásné Melis Katalin

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A BUDAPESTI KÖZÉPKORI CSÓT FALUBAN
II.

A középkori Csót a dél-budai határban, a főváros mai XXII. kerületében helyezkedett el. A Háros sziget közelében, közvetlenül a Duna parton fekvő falu első okleveles említése 1222-ből származik, azonban az Árpád-kori faluközpont, a lakóházak és melléképületek, valamint a tatárjárás (1241) előtti templom és temető helye még ismeretlen (GYÖRFFY 1973, 318; GYÖRFFY 1998, 367–368). Az 1957. és 1990. évi régészeti kutatások során előkerültek a 13. századi faluközpontot övező, árkokkal határolt kertek részletei, de mindössze csak négy kertet lehetett különválasztani. A lelőhely legmagasabb dombján (1. kert), ahol 1264 után felépült a IV. Béla király által alapított falu temploma, sűrűn, egymás mellett vermek helyezkedtek el, a bennük tárolt terményféléket széles és mély, kőfallal is megerősített árok védelmezte (MÉRI 1957a, 1–46, IRÁSNÉ MELIS 2002, 202. 9. kép). Az 1990. évi leletmentés során megfigyeltük a 13. századi árkok átalakítását, feltártuk az újabb árkokat, majd a betemetett árkokból származó régészeti leletek segítségével meghatároztuk az árokrendszer megszüntetésének az idejét (IRÁSNÉ MELIS 1997, 135–165). Az 1941–1943. évek közötti időszak régészeti kutatásai valójában a későközépkori falu területén zajlottak, de csak a templom és a körülötte lévő temető publikálására került sor (GEREVICH 1943, 439–444; GEREVICH 1943a, 103–161). Kétségtelen, hogy a későbbi, 1953–1990. évek közötti időszakban lezajlott kutatások eredményeivel együtt is sok adat hiányzik a falu településtörténeti kutatásához és a rendelkezésre állók is sokszor kérdésesek, mégis úgy gondoljuk, hogy Csót történetének jobb megismerése érdekében közöljük a publikálatlan ásatási eredményeket. A feltárások folytatásának reményében, amennyire lehetett, elkészítettük az 1941–1990. évek közötti régészeti kutatások összesítő helyszínrajzát, de nem tudtunk mindent összerajzolni. A nehézségek abból adódtak, hogy a lelőhely műszeres felmérésére 1990-ig nem kerülhetett sor, mert a gyár korábban katonai üzem volt. 1990-ben pedig, amikor a középkori árokszakaszokat a gyárudvaron álló templomrommal együtt mérhettük fel, a középkori házak

már mind elpusztultak. Ezt követően a korábbi ásatások helyszínrajzait, amelyek a templomhoz mérve készültek, több-kevesebb sikerrel megpróbáltuk beilleszteni az egész lelőhelyre kiterjedő modern, geodéziai felmérésbe.¹ A geodéziai munkák során több érdekes dolog kiderült. Például az, hogy a Méri István által feltárt templomdomb szélén haladó árok és a templom körüli kerítőfal vonala ráhelyezhető egy, az egész lelőhelyet ábrázoló, 1954-ben készített, rétegvonalas helyszínrajzra. Mivel az 1990-es árkokat már eleve az 1954-es rétegvonalas rajz segítségével találtuk meg, a rétegvonalas térkép alapján rekonstruáltuk az itteni árokrendszer alaprajzát. Egyértelműen kiderült, hogy a közismert falu házaiból több ház szinte teljes egészében, más házak pedig részben, a korábbi árokszakaszokra épültek.

A régészeti adatok összegyűjtése és elemzése közben az egész ásatási területen megtaláltuk az 1480 utáni tereprendezés nyomait. Először az árokrendszer kutatása közben figyeltük meg, hogy a 15. század 2. felében betemetett árok felett és az árok között mindenütt ugyanaz a kevert barna, egyforma, szántóföld található. Egyforma leletek, állatsontok és 15. századi cserepek voltak benne. Látszott, hogy az árok betemetése után az egész területet felszántották és a fellazított talajt egyenletesen szétterítették. Az ehhez hasonló, mindent eltüntető tereprendezés nyomai a falu területén is előkerültek. Gerő Győző az 1950-es években felfigyelt erre a jelenségre. 1955-ben a házak közötti szabad területeket átszelő, keskeny kutatóárkokban mindenütt megtalálta ugyanazt a 20–40 cm vastag, kevert föld réteget, amelyben szilárdító anyagként igen sok cserépedény és kovácsoltvas szerszám-töredék volt beszórva. A 15. századi tereprendezés nyomai alatt korábbi telepjelenségek is megmutakoztak, de mivel a szondázást nem követhette a teljes régészeti feltárás, ezekről szinte semmit sem tudunk (GERŐ 1953, 1–10).²

A falu építéstörténeti kutatásait nehezíti, hogy az 1955-ben felmért és lerajzolt házfalak túlnyomó részének nem ismerjük az időrendjét. A kutatás mindössze a falkoronák leseprésére terjedt ki, majd

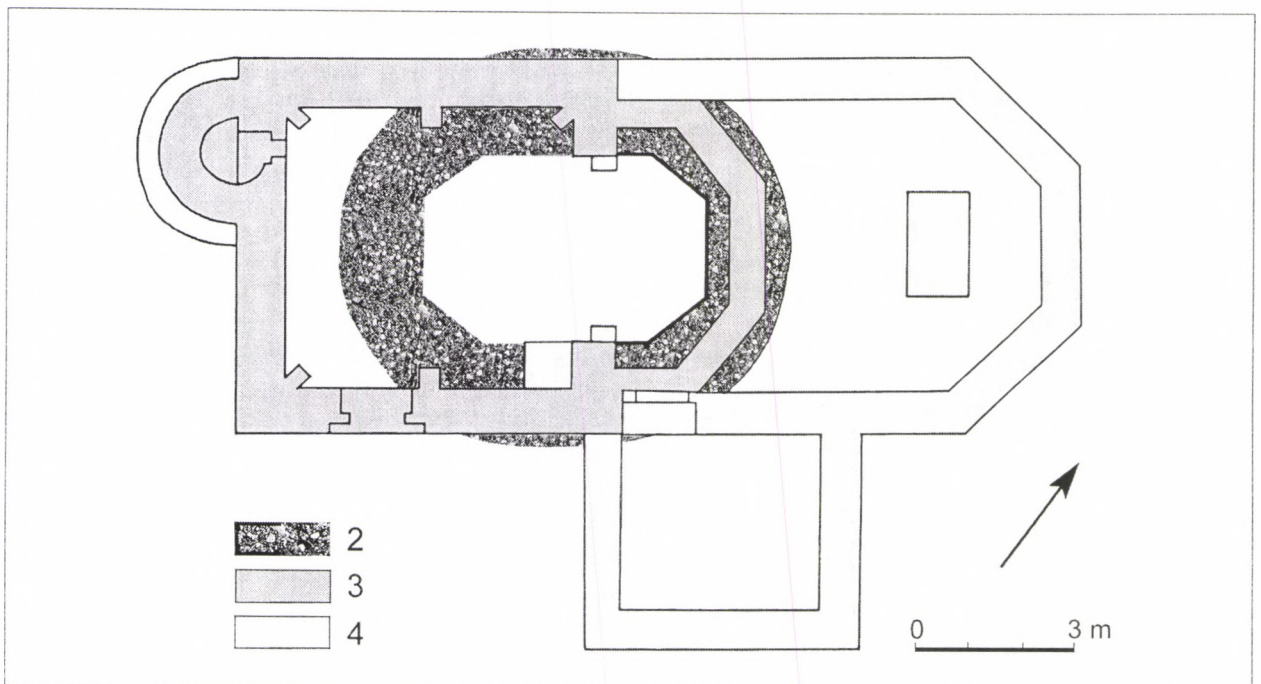
minden falat egyberajzoltak és elég szokatlan alaprajzú házakat alakítottak ki. Két évvel később Méri István még látta a romok nagy részét, de sajnos a falu területén csak az akkor kijelölt helyen dolgozhatott. Csak egyetlen, korábban már feltárt ház hitelesítését végezhetette el (MÉRI 1957a, 1–46). A fafeldolgozó üzem rohamos terjeszkedésével és a védett terület 1965-ben történt parkosításával 1990-re a templom kivül minden addig feltárt középkori fal megsemmisült. Azonban a gyártelep keleti felében folytatni kellene a kutatást, mert az 1973-ban kibukkant pince és házfalak mutatják, hogy a falu ÉK-i irányban még folytatódik. A későközépkori falu belterületének a Ny-i határa ismert, Méri István és a szerző megfigyelései alapján úgy tűnik, hogy a falu É-D-i utcája mögött már nincsenek későközépkori építmények. A rendelkezésre álló régészeti adatok átvizsgálásának az egyik jelentős eredménye az lett, hogy megállapíthattuk, hogy a tatárjárás (1241) előtti Csöt falu belterülete az 1264-ben alapított falutól távolabb, keletre-északkeletre helyezkedett el, olyan környéken, ahol eddig senki sem kereste.

A csöti határ a 13. század második felében

A tatárjárás idején (1241–1242) a dél-budai határ is elnéptelenedett. A régészeti feltárásokból ugyan nem kerültek elő olyan nagy felégetések nyomai, mint amilyeneket az észak-pesti határban több helyen, vagy

Pesten is megfigyeltünk, de mindenütt a teljes pusztulás nyomaival találkozunk. Az óbudai és a pesti építkezések már nem sokkal a tatárok kivonulása után elkezdődtek, miután 1243 tavaszán IV. Béla visszatért (Ó)Budára. A kevésbé sérült margitszigeti udvarházában szállt meg és itt kezdett hozzá (Ó)Buda és Pest, valamint a városok körüli területek birtokviszonyainak és településrendjének újjászervezéséhez.³ Az első királyi intézkedések közé tartozott a későbbi főváros, Buda, alapítása és az építkezések elindítása a Várhegyen. A városoktól és a Dunától távolabb eső területek betelepítése valamivel később, az 1260 körüli években kezdődött, az ekkor még lakatlan földek jelentős részét a király az általa alapított új egyházi intézményeknek adományozta. A Nyulak szigeti domonkos apácák például 1259-ben megkapták a körülötte lévő lakatlan földekkel együtt a cinkotai királyi udvarhelyet, és rövid időn belül kialakították a pesti síkság első földesúri birtokközpontját (GYÖRFFY 1973, 311; KUBINYI 1973, 32).

Királyi alapítású egyházi intézmény létesült a dél-budai határban is. A csöti-szigeten (ma Háros-sziget) 1264-ben IV. Béla premontrei kolostort alapított, a szerzetesek a Csepel-szigeten és a csöti szigethez közel, a budai Duna parton is kaptak falvakat. Csöt falu és a vele határos lakatlan Kocsola birtok ekkor került a premontrei rend birtokába (KNAUZ 1874, 509–313). Bár az oklevélből nem derül ki, de felte-

1. kép Budapest XXII. Háros utca 6. Gyártelep. A csöti torony rekonstruált alaprajza a középkori templom falai alatt.

2: torony 1243–1264; 3: a templom alaprajza, 13.század 2. fele; 4: a templom bővítése 14. század

Abb. 1 Budapest XXII. Háros utca 6. Gyártelep. Rekonstruierter Grundriss des Csöter Turms unter den mittelalterlichen Kirchenmauern. 2: Turm 1243–1264; 3: Grundriss der Kirche, 2. Hälfte 13. Jh.; 4: Kirchenerweiterung im 14. Jh.

hetően Csőt is alapjában véve néptelen lehetett. A faluba költöző telepések kiváltságot kaptak a királytól, maguk közül szabadon választhattak bírót, aki a kisebb, helyi ügyekben intézkedett. A magyar településeken ez a privilégium a hospesek, vendégek, azaz a külföldről bevándorolt telepések magukkal hozott joga volt, amelyet új hazájukban is szabadon gyakorolhattak (FÜGEDI 1961, 58–59). Az alapító oklevélben meghatározták a csőtiek adóját, minden év Szent Mihály nyolcadán (október 6.) 3 pondus finom ezüstöt kellett megfizetni. Ezen kívül a falu népének karácsonykor és húsvétkor ajándékot kellett adni a csőti prépostnak. A kolostor felépítése az alapítást követően nyolc évig tartott, az építkezést IV. Béla halála után, V. István fejezte be. Az 1272. március 12-én keltezett oklevelében hírül adta, hogy a kolostor atyja elgondolása szerint épült fel és megtörtént a kolostor templomának felszentelése. Ugyanekkor a Szent Leusták premontrei prépostságot megerősítette mindazokban a birtokokban, amelyet az alapítás-kor IV. Bélától kaptak (GYÖRFFY 1973, 318; GYÖRFFY 1998, 567). A falu és a templom építési idejét nem lehet ilyen pontosan meghatározni. Egyes feltételezések szerint a kolostori építkezésekkel egy időben megindult a falu betelepítése és az 1264 körüli években felépült a templom is.

A történeti adatokból azonban kiderült, hogy a premontreiek szinte az alapítástól kezdve anyagi gondokkal küszködtek. Ennek az volt a legfőbb oka, hogy a királytól kapott birtokok nagyrészt néptelenek voltak és ráadásul a csőti kolostortól távoli vidéken helyezkedtek el. Néptelen volt a legnagyobb, a Nyitra melletti nyárhidai uradalom is, amelyet a csőtiek nem tudtak betelepíteni, viszont az esztergomi érsek szerette volna megszerezni. A csőti prépost kezdettől fogva arra törekedett, hogy a kolostor közeléből származó jövedelmeihez zavartalanul hozzájusson, ezekre azonban a korábbi tulajdonos, a veszprémi püspök, továbbra is igényt tartott. Ez odavezetett, hogy a premontrei kolostor alapítását követően a Csepel-szigeti kiváltságos egyházhoz tartozó hárosi és csőti egyházak dézsmái felett azonnal vita támadt a csőti prépost és a veszprémi püspök között. A tárgyalásokba az esztergomi érsek is bekapcsolódott, végül az érintett felek 1295-ben egy hármasságban állapodtak meg (KNAUZ 1874, 368–369). A csőti prépost az esztergomi érsek javára lemondott a nyárhidai uradalomról, az érsek a veszprémi püspöknek adta Tolna és Somogy megyei tizenegy faluban lévő részbirtokait, a veszprémi püspök pedig átadta a csőti prépostnak a csőti és a hárosi dézsmákat (GYÖRFFY 1973, 318).

Néhány szerény, de figyelemreméltó régészeti lelet mutatja, hogy Csőtnek a tatárjárás előtt is volt temp-

loma. A helyét nem ismerjük. Az ásatások közben azonban olyan kőfaragványokat is találtunk, amelyek templomból származhatnak. 1957-ben, Méri István a kőkerítéses mély árok betöltésében, az S. kutatóárokban, nagy tömegben talált köveket. „Ezek a kövek azonban másodlagosaknak bizonyultak s alattuk a szokásos, döngölt rétegeket találtuk meg. ... Az elbontott kövek között kőből faragott szenteltvíz tartó (?), vagy mozsár (?) töredéke került elő.” Sajnos időközben a kőfaragvány elveszett, eltűnt a közelében talált „nagy méretű, román stílusú vaskulcs is” (MÉRI 1957a, 34). 1990-ben a fonóháznak gondolt épület belsejébe dobált kövek között is előkerült két olyan faragott kő, amelyek talán keresztelő medence darabjai lehettek. Az egyik, egy medence sima oldaldarabja, a másik, egy vízszintes peremű oldaltöredék, amelynek a pereme alatt egy rozetta van kifaragva.⁴ A tatárjárás előtti lakosság vallásos kegytárgyai közé tartozott egy kijevei, ereklyetartó mellkereszt. Egyik lapját Gerevich László találta meg, az általa feltárt III. házban. A lelet pontos helyét nem ismerjük, de Méri István itteni, hitelesítő feltárása alapján feltételezhetjük, hogy az 1942-ben „kb. 40 cm mélyről” előkerült régészeti lelet egy, a ház építése előtt évszázadokkal korábban betöltött veremből származik (GEREVICH 1943a, 441).⁵

Ha rátekintünk a csőti templom ismert alaprajzára, jól látszik, hogy több építési periódusban alakult ki. Gerevich László cikkeiből és Gerő Győző 1953-as ásatási naplójából ki is derül, hogy a templom háromféle, különböző falból áll (GERŐ 1953, 1–10; GEREVICH 1973, 240). A templom és a körülötte lévő temető régészeti feltárását 1941-ben Gerevich László kezdte el, de a kutatás fő célja a temető maradt. Gerő Győző 1953-ban folytatta a templom régészeti feltárását, de nem volt lehetősége minden részlet kibontására és dokumentálására. Majd 1967-ben a műemléki helyreállításhoz való előkészítő, feltáró munkát múzeumi felügyelet nélkül végezték, reméljük, hogy csak a tervek szerinti, 16. századi járószintig mélyítettek. Fontos lenne, ha egyszer sor kerülhetne egy újabb régészeti kutatásra, amikor kívül-belül, a falak teljes mélységében és magasságában átvizsgálják az egész templomromot és elkészíthetnék a régi adatokkal kiegészített, pontos dokumentációt.

A templom teljes, K–Ny-i tengelye 16 m hosszú, a falak az 1940-es években 1–1,5 m magasán álltak. A hajó külső, ÉNy-i sarkán elhelyezkedő csigalépcső maradványait Gerevich után minden kutató a templom tornyából valónak tartotta, bár Gerő Győző megjegyezte, hogy ezen a lépcsőn mentek fel a karzatra is (GERŐ 1953, 9). Gerevich szerint a hajó a diadalívig az 1270-es években épült, erre mutatnak a párkányok, oszloplábazatok és a D-i kapu műformái, a teljes

2. kép Templom. A 14. századi sekrestye. A torony alapfala, az első templomhajó DK-i sarka, 13. század közepe.

Gerő Győző ásatása 1953

Abb. 2 Kirche. Sakristei des 14. Jh. Fundamentmauer des Turmes, SO-Ecke des ersten Kirchenschiffes, Mitte 13. Jh.; Ausgrabung von Győző Gerő 1953

3. kép Templom. A 14. századi szentély DNy-i sarka. A 13. századi déli szentélyfal helye, a diadalív és a torony maradványai. Gerő Győző ásatása. 1953

Abb. 3 Kirche. SW-Ecke des Chors des 14. Jh. Stelle der S-Wand des Chors des 13. Jh., Reste von Triumphbogen und Turm. Ausgrabung von Győző Gerő 1953

kiépülésre a premontrei kolostor felépítése után, az 1270–1295 közötti években került sor (GEREVICH 1943, 442–444). A csöti templom építéstörténete azonban nem ilyen egyszerű. Annak ellenére, hogy a templom falai között több alkalommal is folytak régészeti kutatások, alig rendelkezünk pontos adatokkal, nincsenek felmérve és lerajzolva a falak, nem készültek építészeti és régészeti metszetrajzok, 1990-ig nem is színteztek a területen. Gerevich László sírleírásaiból azonban következtetni lehet arra, hogy a templomban és a templom körül értékes rétegsorok voltak, a bolygatatlan talaj felett három járószint, három építési periódus keletkezett. Több szempontból fontos a későközépkori szentély É-i alapfala mentén feltárt, 18. számú gyermeksír, amelynek a teljes jobb oldala hiányzik, illetve Gerevich szerint a szentély fala alá esik. A leírás szerint a sír alja a 16. századi, utolsó középkori járószinthez képest 150 cm mélyen volt, a

mellette lévő talajrétegek pedig a következők voltak: az utolsó téglapadló (III. járószint) alatt 25 cm vastag, nagyobb kő és építési törmelék húzódott. Alatta 10 cm vastag, habarcsos, és apró kötőrmelékes réteg (II. járószint), majd 8 cm vastag humusz következt ez alatt ismét 12 cm vastag habarcs és kötőrmelék (I. járószint) következt. Itt a mélyítést abbahagyták, mert remélhetően elérték a szűztalajt (GEREVICH 1943a, 120). Ennek a leírásnak megfelelnek egy, az É-i sírmező fölötti építési rétegeket ábrázoló fénykép rétegei (GEREVICH 1943a, 121. 12. kép). Fontos adat az is, hogy a templom hajójában feltárt sírok egy része az 1541-ben elhagyott templom utolsó téglapadlója alatt egy vastag épülettörmelékes rétegben volt beásva, más sírokról feljegyezték, hogy a sírgödör alatt volt még egy korábbi, épülettörmelékes réteg is. Igen sajnálatos módon a temetőfeltárás közben mindig csak a sírok aljáig mélyítették. Részletesen meg-

figyelték, hogy milyen összetételű a sírgödör bolygatott betöltése, de a sírok közötti, vagy a sírok és a falak közötti rétegekkel nem törődtek, a bolygatatlan talaj határát sem figyelték meg. A középkori járószintek, építési és bontási rétegek, tehát nagyjából kibontakoztak, de még nem tudjuk, hogy mikor keletkeztek, meddig voltak használatban. Továbbá alapvetően fontos kérdés, hogy milyen épületből maradt meg az a félköríves, 180 cm széles falrészlet, amelyre ráépítették az első templom szentélyét.

Duna menti „vár”

A 13. század közepén keletkezett történeti források és a csöti templom régészeti adatai alapján azt gondoljuk, hogy a nagy árokkal övezett dombra a tatárjárást követő években először egy tornyot építettek (8. kép). Egyike lehetett azoknak a váraknak, amelyekről IV. Béla 1250-ben IV. Ince pápához küldött levelében olvashatunk. A király megírta, hogy az ország a tatárveszedelem miatti szorongatott helyzetében „csak a jeruzsálemi ispotályos háztól kapott segítséget, ...amelynek tagjai kérésünkre nemrég fegyvert öltöttek a pogányok és szakadárok ellen, országunk és a keresztény hit védelmére. Egy részüket már el is helyeztük ... a kunok és bolgárok határán.... Másik részüket országunk belsejében azoknak a váraknak a védelmére állítottuk, melyeket a Duna mentén építettünk, mivel ebben a mi népünk járatlan” (GYÖRFFY 1981, 342–343). Feltételezhető, hogy a levélben említett Duna menti várak közül az elsők a főváros térségében épültek fel, ahol egyébként is 1246-tól hatalmas építkezések, Buda felépítése, a margitszigeti kolostorok építése, Óbuda és Pest újjáépítése, zajlottak. Eközben kiderült, hogy IV. Bélának a jeruzsálemi ispotályos házfőnökkel 1247-ben kötött szerződése, amellyel az ország katonai védelmét szeretne volna megerősíteni, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A rend nem tartotta be a vállalt kötelezettségeit, ezért a király az előzetes megállapodás értelmében felbontotta a szerződést. A lovagok 1260 előtt elhagyták a rájuk bízott országrészeket (SZÜCS 1993, 18).

A tatárjárást követően a csöti régészeti lelőhely legmagasabb dombja elhagyott vermekkel volt tele. Ezeket sorban betöltötték, majd a domb közepén felépítették azt a tornyot, amelynek az alapfalai előkerültek a templom alatt. A csöti torony helyének kijelölésében szerepet játszottak egyrészt a földrajzi adottságok, a domb felülete pontosan akkora volt, mint amennyire szükség volt, másrészt pedig megmaradt a domb peremén körben kiásott korábbi, széles és mély árok, amelynek a belső oldalán kökerítés állt. A környék katonai védelmét erősítették a torony körüli, korábbi kerket épségben maradt, kökerítéses árkai is (1. kép).

Gerő Győző 1953-ban készített ásatási fényképei között van egy sorozat, amely a későközépkori sekrestye DNy-i sarkában feltárt falakat mutatja. Látszik a D-i sekrestyefal, az első templomhajó DK-i sarka, a későközépkori szentély D-i falának indítása az első

4. kép A templom déli oldala. Sekrestye a szentély mellett, mellékoltár a hajó DK-i sarkában, 14. század. Gerő Győző ásatása 1953

Abb. 4 S-Seite der Kirche. Sakristei neben dem Chor. Nebenaltar in der SO-Ecke des Schiffes, 14. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1953

templomhajó K-i faláról, a sekrestyéből a szentélybe nyíló ajtó és a D-i diadalív szentély felőli, K-i oldala. A fényképeken körül-köre követni lehet, hogyan követik egymást a három építési periódusból származó falak. A későközépkori sekrestye ajtót és az új szentélyfal Ny-i végét teljes szélességében a vastag, félkör alakú falra építették (2. kép). A sekrestye ajtó alapozása alatt kiszélesedik a széles, félkör alakú fal külső oldala. Látszik hogy ez már alapfal, amely különösen nagy méretű kötömbökből áll. Lehetséges, hogy a fal alját is kibontották, a fotón azonban csak a két, felső kősor látszik. Ez a fal a legkorábbi. A következő periódusban a lebontott, széles falra ráépült a négyzetes hajó ÉK-i sarka. A harmadik építkezés közben a falsarkon körbefutó lábazati parkányt a hajó D-i oldalán, a későközépkori sekrestye építése miatt lefaragták. A hajó válla előtt a későgótikus szentélytoldásban ajtót építettek, a korábbi hajófal lett a D-i oldala. A küszöbön keresztül a nyújtott, poligonális záródású, későközépkori szentély D-i diadalíve elé lehetett lépni. A sekrestye ajtó alapozásának a belső oldalán belebontottak a széles, félkör alakú falba, a diadalív előtti bontott faltető viszont sokkal magasabban megmaradt, látszottak rajta a téglapadló nyomai (3. kép).

A félkör alakú falrészlet külső oldala szabályos körívet mutatott, a belső oldalon azonban bizonytalan-ság mutatkozik. A feltárás idején a belső falsík sok-

szögű volt, Gerevich László a ráépített szentélyt a nyolcszög 5 oldalával záródónak rekonstruálta. Ezt nem zárja ki az körülmény, hogy a Gerő Győző feltárásáról, 1953-ban készített alaprajzon a szegélykövek inkább egy hatszög részletét mutatják. A szegélykövek helyzete is hozzájárult ahhoz, hogy a 180 cm széles, félkör alakú falat egy torony maradványaival azonosítottuk. A dolgozat keretein túlnő a 13. századi várépítés kérdése, annyit azonban itt is leírhatunk, hogy a régészeti kutatások eredményei szerint Magyarországon a 13. század közepén meglehetősen sok kisvár volt. Közöttük kör, vagy körhöz közelálló alaprajzú tornyok is előfordultak. Az ismert adatok alapján feltételezzük, hogy a csöti toronynak kör, vagy körhöz közelálló ovális alaprajza volt, a külső átmérője 7x7,5 m, a belső átmérője pedig kb. 4x4,5 m lehetett.⁶

5. kép Templom. Falpillér a hajó DK-i sarkában, 13. század 2. fele. Gerő Győző ásatása 1953

Abb. 5 Kirche. Wandpfeiler in der SO-Ecke des Schiffes, 2. Hälfte 13. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1953

Annak ellenére, hogy a széles, félköríves fallal, mint egy különálló épület maradványával nem foglalkoztak sem a feltárások, sem a publikálások során, megpróbáljuk rekonstruálni a teljes alaprajzát. A temető ismertető tanulmányban ugyanis található néhány adat, amelyekből arra gondolhatunk, hogy a torony nyugati része a későbbi templom négyszögletes hajójában helyezkedett el. Miután összehasonlítottuk a templom belsejében feltárt sírok előkerülésével kapcsolatos adatokat, jellegzetes összefüggéseket találtunk bizonyos sírcsoportok mélységei között. A temetőtérkép szerint szabályos sorokban helyezkedtek el a templom belsejében lévő sírok és ezek a sorok a templom É-i oldalán is folytatódtak. Egy időszakban keletkeztek, a temetkezés idejét mutató egyik, egy pontosabban meg nem határozott, Zsigmond (1347–1437) kori pénz, a Ny-i fal előtti 1. sor III. sírjában, a koponya bal szemüregében került elő. Az 1. sor templomon kívüli folytatásában pedig a 48. sírban két, 14. századi, Nagy Lajos kori, budai veretet (C.N.H. 99., 101.) találtak. A Ny-i hajófal előtti 1. sorban 6 sír, a 2. sorban 7 sír a leírás szerint épülettörmelékekbe voltak beásva, és a sírok mélysége a 16. századi téglapadlótól mérve 40–45 cm volt. Ezekről mélyebben feküdtek a hajó D-i fala előtti VI–VII. sírok (1. és 2. sor), mélységük 70–80 cm volt. A templom É-i oldalán folytatódó 1. sor 42–48. sírjai 145 cm mélyek voltak. Visszatérve a templom belsejébe, folytattuk a diadalívek közötti 3. sor XX. XXI. XXII. sírjainak a vizsgálatát. Mélységük 90, 120, 120 cm volt. A publikációban csak a sírgödörket betöltő rétegeket írták le, mely szerint a 16. századi padló alatt 30–40 cm vastagságban agyagos homok, alatta pedig „épülettörmelékes föld” borította a csontvázakat. Tehát nem olyan „építési törmelék”, mint amilyen a Ny-i hajófal előtti sírokban volt. A diadalívek közötti 3. sírsor a templom É-i oldalán a 29–31. sírokkal folytatódott, ezek mélysége is 120 cm volt. A templom belsejében lévő 4. sírsor három, XVII. XVIII. XIX. sírját nagyjából a félköríves falba ásták, mélységük 60 cm volt. A sírok betöltése a csontvázak felett homok majd a 16. századi padlóig tartó 40 cm vastag építési törmelék (GEREVICH 1943a, 110–111, 121–125, 35. temetőtérkép). Kétségtelen, hogy a hajóban előkerült sírokkal kapcsolatban nem azt írták le, hogy falba voltak ásva, de 13, szoroson egymás mellett fekvő sír mindegyikéről azt jegyezték fel, hogy építési törmelékben feküdtek. Más síroknál könnyedén átvágták ezt az építési törmeléket, de ezeknél a síroknál valószínűleg azért hagyták abba 40–45 cm mélyen a mélyítést, mert mint a XVII–XIX. síroknál, tömör falba ütköztek. Véleményünk szerint a torony Ny-i falában az 1. sor csontvázainak a medence alatti és a 2.

sor csontvázainak pedig a medence feletti részei helyezkedtek el.

A templom

1. periódus

A fentiekből következően, a csöti templomnak valójában két építési periódusa volt, hiszen a korábbi épületrészlet az 1. periódusban a szentély alapozása lett (1. kép). Az a jelenség, hogy a középkori templomban felismerhető egy, valamilyen korábbi torony részlete, több alkalommal is előfordult Budapest területén. Régészeti feltárás során vált ismertté, hogy az I. kerületben, a Rudas fürdő melletti, középkori Alhévíz templomának a szentélyét egy korábbi, római alapokon álló toronyból alakították ki; és több szintes torony alkotta a békásmegyeri, középkori, ma pusztatemplom szentélyét is.⁷ A három Duna parti torony mérete is hasonló. Talán feltételezhetjük, hogy mind a három, az 1250-ben említett Duna parti várak közé tartozott.⁸

A keresztes lovagok kivonulása után a csöti torony elvesztette katonai jelentőségét, majd amikor sor került a Háros szigeti premontrei kolostor alapítására, IV. Béla utasítására, lebontották. Helyére a kolostor építésével egy időben felépítették az új templomot, amely tulajdonképpen az újonnan telepített Csöt faluval együtt, a kolostornak adományozott birtok egyik legértékesebb része volt. 1264 után rövid idő alatt befejeződött a templomépítés, és 1272-ben a kolostor átadása idején V. István minden IV. Bélától kapott birtokában újra megerősítse a premontrei szerzeteseket (KNAUZ 1874, 592–595). A templom építési idejének meghatározását az 1940-es évek ásatai közben előkerült sarkantyús bordatöredékek segítették. Ezek alkalmazása és a négyzetes hajó kiemelkedően jó minőségű építéstechnikája felkeltették Csemegi József figyelmét. Véleménye szerint a csöti kolostor 1264-es alapítását követően, a kolostorral együtt a falu temploma is felépült. A jellegzetes sarkantyús bordák alkalmazása és a kiemelkedően jó építésmód alapján megállapította, hogy a csöti templom a budavári Mátyás templomot felépítő, királyi építőműhely hatásait tükrözi (CSEMEGI 1955, 154. 26. jegyzet).

Gerevich László és Gerő Győző ásataiból kirajzolódott a templom teljes alaprajza. A feltárások idején a szentély későközépkori formában került elő, a hajó azonban megőrizte a 13. századi formáját. Az 5,5 x 5,5 m, négyzet alaprajzú hajó az 1 m széles, felmenő falaival (az alapozás szélességét nem mérték fel) a négy sarokba helyezett pillérekkel, az ÉNy-i sarokban lévő csigalépcsővel, a D-i oldalon lévő kapuval, toronynak látszik, amelyet csak később alakítottak át falusi templommá. Ezt sugallják Gerevich László pub-

likált alaprajzai is, azonban az 1953-as régészeti kutatás alapján ez a sejtetés nem tartható. Az 1953-ban készült, korábban már említett fényképek, nemcsak a 13. századi hajó ÉK-i vállát mutatják, hanem megmutatják a 13. századi, D-i szentélyfal helyét is (3. kép). Egy másik fényképen jól látható, hogy a későközépkori É-i, diadalívben benne van a 13. századi diadalív (6. kép). A hozzáépített saroköveknek ugyanolyan lábazata van, mint a későközépkori sekrestyének, a 13. századi falsarkon viszont épségben megmaradt az egész hajón nyomon követhető, jellegzetes, 13. századi lábazati párkány. A D-i diadalívben is látszik a későbbi hozzáépítés. A templom első szentélyéből, illetve a szentélyzáródásból semmi sem maradt meg a későbbi bontás után.

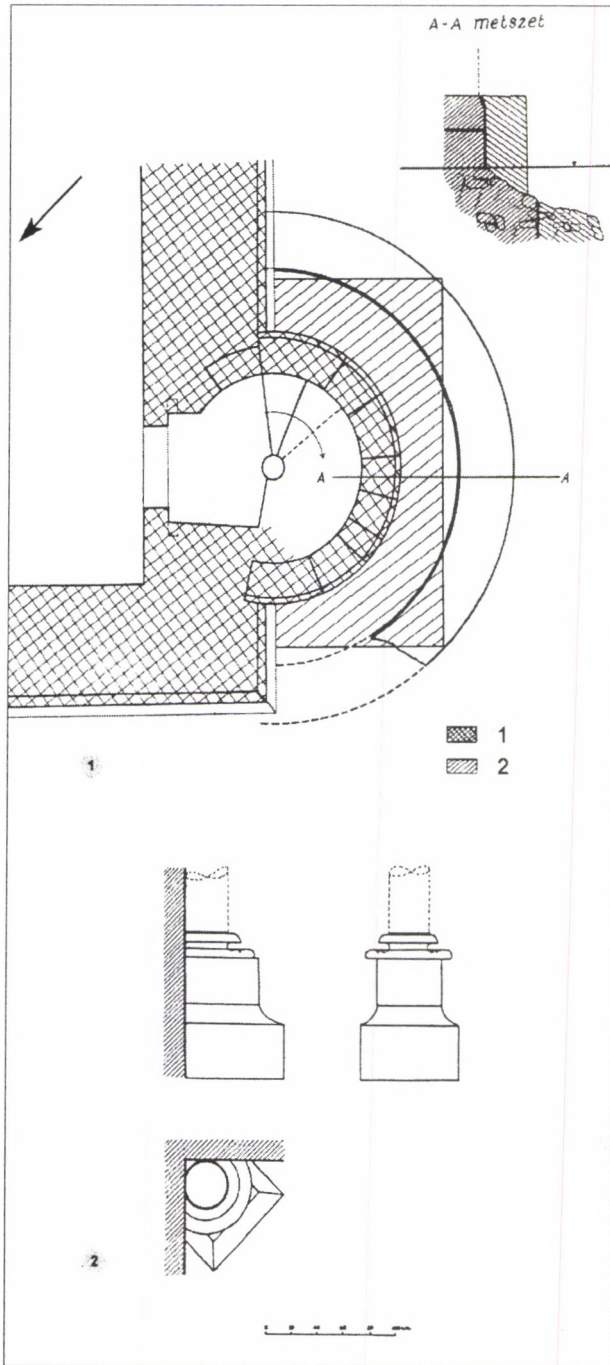
A négyzetes hajó felmenő falai különböző méretű kvaderekből épültek, a 24x32x24 cm négyzet átmetszetű kövek mellett a laposabb, 22x35x12 cm-es nagyságú kőlapok voltak a leggyakoribbak. A fotók szerint mintha négyzetes, durván faragott kövekből készült volna az alapozás is (GERŐ 1953, 10). Gerevich feltárta a hajó 3 sarkában elhelyezkedő oszloplábazatokat, a negyedik, DK-i sarokban mellékolárt talált (GEREVICH 1943a, 442. 6. kép). Gerő Győző elbontatta a mellékolárt, és előkerült a negyedik oszloplábazat is (GERŐ 1953, 10). (5. kép, 7. kép 2). A D-i és az É-i fal középső része előtt négyyszögletes

6. kép Templom. Az É-i diadalív a hajó ÉK-i sarkában, 13–14. század. Gerő Győző ásata 1953

Abb. 6 Kirche. N-Triumphbogen in der NO-Ecke des Schiffes, 13.–14. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1953

kőalapozások voltak, amelyek a sarkokban lévő oszloplábazatokkal megegyező módon egybeépültek a hajófallal. A hat oszloplábazat alapján Gerevich a hajónak hat süvegű boltozatot rekonstruált, amelyet burgundi hatásra a 13. század végéig Magyarországon is gyakran alkalmaztak (GEREVICH 1943, 444. 5. kép).

7. kép Templom. 1: A torony feltárt falai. 1: 13. század;
2: 14. század. 2: A hajó DK-i sarkopillére, 13. század 2. fele.
Gerő Győző ásatása 1953

Abb. 7 Kirche. 1: Freigelegte Mauern des Turmes. 1: 13. Jh.;
2: 14. Jh.; SO-Eckpfeiler des Schiffes, 2. Hälfte 13. Jh.
Ausgrabung von Győző Gerő 1953

Gerő Győző a későközépkori szentély D-i diadalíve előtt teljes, K-Ny- szélességében feltárta a 180 cm széles falat, hogy megtalálja a templom első szentélyének a nyomait. Azonban kiderült, hogy ha voltak is

nyomai a 13. szentélynek, azok az 1940-es években, a temető feltárása idején megsemmisültek. Viszont a D-i diadalív letisztogatása után, az átalakított diadalív K-i falsíkjában megjelent az első szentély D-i falának a maradvány. Az első templom hajófala, diadalíve és szentélyfala egyformán 98–100 cm széles volt (3. kép).

A templom körül temetőt nyitottak. A sírok közül néhány, az 1940-es években feltárt, XXII., LIII., LIV., 18. és 149. sírok, bolygatott állapotban előkerültek a későbbi, nyújtott szentély É-i és K-i falai alatt (GEREVICH 1943a, 35. temetőterkép). A templom körül ekkor még nem volt kőből épített kerítőfal, hiszen a domb peremén körbehaladva, még megvolt 80–90 cm széles kőfal, amelynek a külső oldalán 3–4 széles és 2–3 m mély árok volt (8. kép). Gerevich László ásatási alaprajzán cölöplyukak is vannak, de ezekről semmit sem lehet tudni (GEREVICH 1943a, 109. 2. kép).

2. periódus

A régészeti feltárások, elsősorban Méri István kutatásai, világosan megmutatták, hogy az 1295-ös megegyezést követően alapvető változásokra került sor a templomdombon. A 13–14. század fordulóján minden vermet és árkot feltöltöttek, nagy területrendezésre került sor. Az Árpád-kori kertek helyén felépült a falu és a nagy építkezések közben a templomot is átalakították. A régészeti kutatás feltárta a templom alaprajzi változásait, de semmilyen, pontosabb kor meghatározást elősegítő építészeti részlet sem került elő (1. kép).

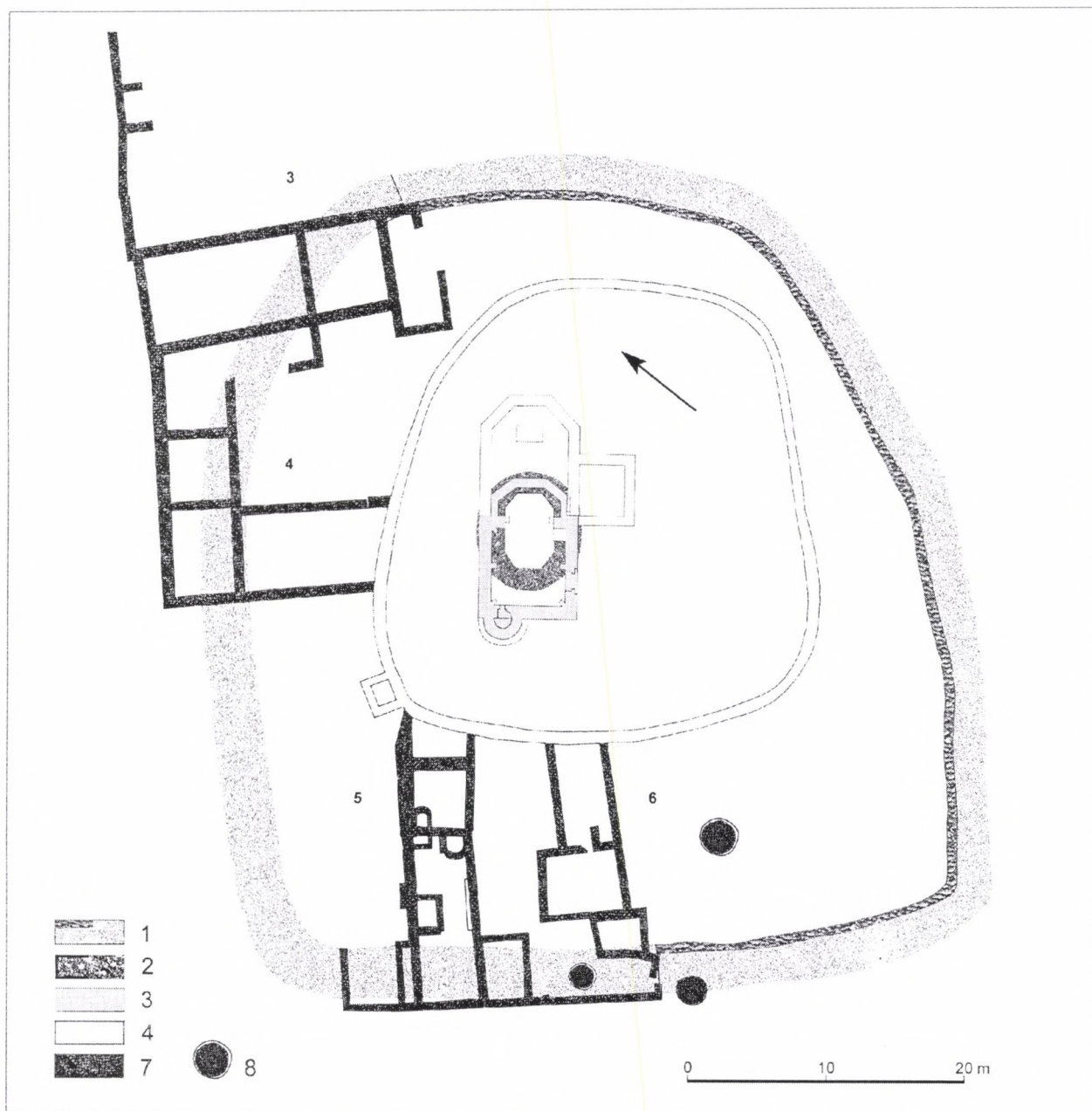
A templom átépítésének mértékét jól mutatják az eltérő falstruktúrák. Az elnagyolt kvaderekből épült új szentély és sekrestye, valamint a hajó nyugati falához épített csigalépcső toldása, a változatlanul hagyott, 13. századi négyzetes hajóhoz képest, jóval gyengébb minőségű falakból áll (7. kép 1). A szentélyzáródásban, közel a keleti falhoz, felépült a főoltár és lehetséges, hogy ekkor épült a hajó délkeleti sarkában lévő mellékoltár is (4. kép).

A templom bővítésének és a falu felépítésének egy időben való történéseit a templom körüli temető kerítőfala mutatja. Északi felét az 1940-es években felmérték, a temető feltárás közben belülről is kibontották. A publikációban közzétették az alaprajzot, de a tanulmányban egy szó sem esett a kerítőfalról. A felmerülő kérdések közül csak a kerítőfal és a temető kapcsolatára vannak adatok. A 61, 42, 41, 33, 34. sírok helyzete mutatja, hogy azokat a kerítőfalhoz illeszkedve ásták ki, ezek a sírok pedig a templom É-i oldalán lévő, 14. századi temetőrészlet sorainak a szélső sírjai. A temetőrészletet mutató fényképeken látszik a kerítőfal belső oldala, de az is látszik, hogy a falat le sem tisztították, egyetlen építési adata sem is-

mert. Ugyanígy semmit sem tudunk a kerítőfal ÉNy-i sarkán lerajzolt, négyzet alaprajzú toronyról, nem tudjuk, hogy milyen kapcsolatban állt a kerítőfallal és azt sem lehet kikövetkeztetni, hogy voltak-e hasonlók a kerítőfal más részein (GEREVICH 1943a, 121–123. 12–15. kép. 35. temetőterkép).

A kerítőfal teljes alaprajza Méri István 1957. évi kutatásai alapján vált ismertté (8. kép). A domb pere-

mén húzódó nagy körárok és a cinteremfal kutatására kiásott kutatóárokban sorra megtalálta vagy az alapozás alját, vagy a falak kiszedett helyét. A D-i oldalon az F. kutatóárok ÉNy-i végén megtalálta a későközépkori temető sírgödreinek a kibontott szélét, a kutatóárok közepe táján pedig a bolygatatlan homok felett 1 m szélességben habarcsdarabos, apróköves vékony réteg mutatkozott. Ez már a kiszedett cinterem

8. kép A templomdomb középkori épületei. 1: kökerítéses mély árok feltárt és rekonstruált szakaszai, 13. század; 2: torony rekonstruált alaprajza, 1243–1264. 3: templom alaprajza, 13. század 2. fele; 4: templom és kerítőfal alaprajza, 14. század, 7: lakóházak és gazdasági épületek 1480 után; 8: kutak 14–16. század

Abb. 8 Mittelalterliche Gebäude des Kirchenhügels. 1: freigelegte und rekonstruierte Abschnitte des tiefen Grabens mit Steinmauer, 13. Jh.; 2: rekonstruierter Grundriss des Turmes, 1243–1264; 3: Kirchengrundriss, 2. Hälfte 13. Jh.; 4: Grundriss von Kirche und Umfassungsmauer, 14. Jh.; 7: Wohnhäuser und Wirtschaftsgebäude nach 1480; 8: Brunnen, 14.–16. Jh.

falának a helye volt (MÉRI 1957a, 6). A kerítőfal építési idejére a DNy-i sarok kutatása közben talált adatokat. A „különböző alakot mutató vermek (lásd: 1–8. verem metszetét), e szakaszon – a belőlük előkerülő leletanyag tanúsága szerint – nagyrészt a település korábbi (XIII–XIV. századi) szakaszából származnak. Közvetve adatot szolgáltatnak a cinteremfal építésének idejére is. A cinterem kiszedett fala közvetlen közelében megtalált vermekből (3, 9, 18. verem) ugyanis szórványosan embercsontok is előkerültek. Ez – az edénytöredékekkel együtt – azt bizonyítja, hogy a cinterem falát a későközépkorban építették, ... a szükségessé váló átrendezéskor tömték be a falon eredetileg kívül lévő vermeket, és akkor kerültek egyes embercsontok, kövekkel együtt a vermekbe” (MÉRI 1957, 6). Méri István követte a kerítőfal helyét, felmérte a DK-i sarkon, haladt tovább a K-i oldalon, majd az apszistól É-ra megmaradt falcsonkot vizsgálta át. Innen indult az 1940-es években felmért É-i falszakasz. A falcsonk D-i oldalán Méri úgy látta, hogy a fal alapozása zeg-zug vonalban megtört, egyre jobban elbontva még 250 cm hosszan látható volt. Méri a kerítőfal egész D-i fele alatt vermeket talált, és felvetette, hogy volt egy korábbi fal, amely a vermeken belül húzódott és sokkal kisebb térségben övezte a templomot (MÉRI 1957a, 40–41). Ha ez valóban így volt, a nyomait a temető feltárása közben talán észrevették volna.

3. periódus

Az elnéptelenedett falut, az omladozó Háros-szigeti kolostort 1480-ban Mátyás király a pálos rendnek adományozta. A pálosok átépítették a templomot, de ez nem járt az alaprajz megváltoztatásával. Az 1940-es években előkerültek a kettős indítású boltozati bordák, amelyek alapján Gerevich rekonstruálta a szentély hálóboltozatát. A szentély fala a feltárás idején belül meszelt volt, egy helyen azonban előbukkantak a korábbi indadízítés nyomai. A templom utolsó átépítésének idejéből „származhat a töredékes állapotban előkerült, későgótikus vörös márvány keresztelőmedence. A mérnöves mészkőkorlát töredékek korábbi gótikus időből származnak” (GEREVICH 1943a, 444. 5. kép). A felsorolt kőfaragványokat nem rajzolták le és nem fényképezték le, nyomtalanul eltűntek.⁹

A középkori Csőt falu (1264–1541)

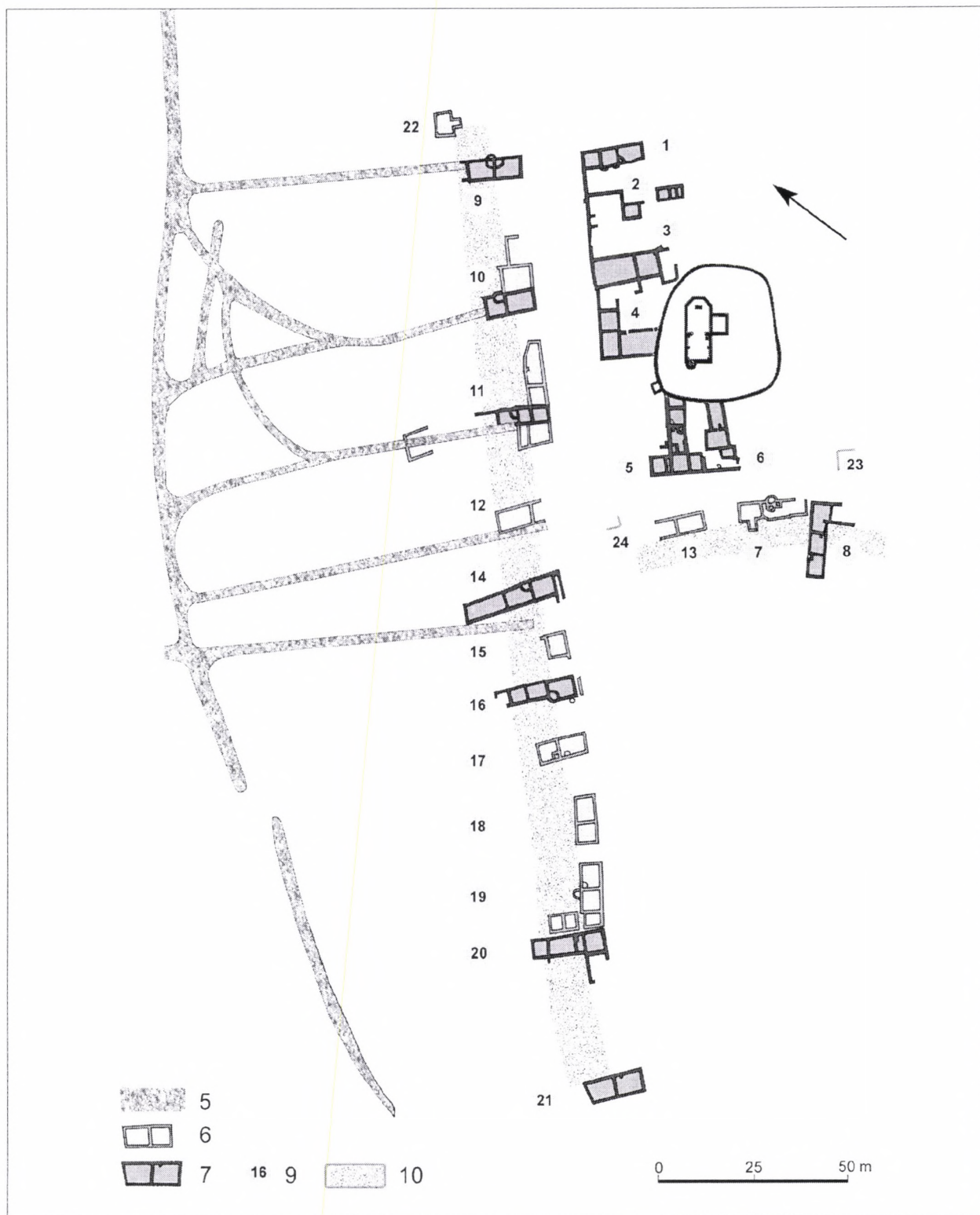
A tudományos irodalomból ismert falualaprajz időrendi különbségek megjelölése nélkül ábrázolja a különböző házakat és a közöttük elhelyezkedő kemence és falrészleteket (CSEREY 1962, 264; GEREVICH 1973, 396. 241. kép). Ez azt a látszatot kelti,

mintha a falu az egész középkorban ugyanazokból, a többszörösen megújított lakóházakból és gazdasági épületekből állt volna. Az igazság azonban az, hogy ezek az épületek 300 év alatt keletkeztek, de a szakszerűtlen régészeti kutatások és a régészeti dokumentáció hiányosságai miatt alig lehet periódusonként szétválogatni az épületeket. A történeti adatokból azonban kiderül, hogy a falu területén legalább három, nagy építési periódussal kell számolni, de a rendelkezésünkre álló rajzok és fényképek alapján legfőjebb csak az 1480 után épült házak kiválasztásával kísérletezhetünk. A falu teljes kiterjedése sem ismert, hiszen az 1973. évi leletmentés során még egy újabb épületcsoport nyomai bukkantak elő, amelyek közül az utolsó épület falai a jelenkori járósízig felmagsodtak. Véleményünk szerint a templom ÉK-i K-i és DK-i oldalán ugyan olyan beépítés lehetett, mint a szemben lévő oldalon, tehát a házak félkör alakban vették körül a templomot. Nagy vesztesége a középkori falukutatásnak a csöti helyzet, mert a templom kivételével 1945 és 1967 között minden házrészlet megsemmisítettek és már nem lehet pótolni a hiányzó adatokat. Így abba a különös helyzetbe kerültünk, hogy miközben egyetlen csöti háznak sem ismerjük a teljes alaprajzát, a történeti adatok és néhány régészeti jelenség segítségével elvben szét lehet választani a falu kiépülésének különböző periódusait. Ebből következik, hogy három kivételével, a telkek beépítését sem ismerjük.

1. periódus (1241–1295)

Az új falu története a Háros-szigeti premontrei kolostor alapításával, 1264-ben kezdődött. A falu jelentőségét mutatja, hogy az alapítást követően azonnal vita keletkezett a csöti prépost és a veszprémi püspök között, mert a veszprémi püspök nem volt hajlandó lemondani a faluval járó jövedelemről. Ebből világosan kitűnik, hogy 1264-ben Csőt nem volt teljesen lakatlan, de nem tudjuk, hogy 1264-ben hol helyezkedtek el lakóházak. A régészeti feltárásokból, kiderült, hogy az ismert csöti faluhely 1264-ben beépítetlen volt. Az 1264-ben alapított templomot az 1241 előtti falu egyik külső kertjében építették fel. A király a szomszédos, beépítetlen kerteket jelölte ki az új telepések számára, az új falurész az 1241 előtti, nagy határárokig terjedt.

Annak ellenére, hogy az új faluból nem ismerünk egyetlen 13. századi házat sem, elég sokat tudunk a falu lakosságáról. Tudjuk, hogy a templom köré temetkeztek, hiszen 1942-ben előkerültek olyan sírok, amelyeket a későbbi szentélytoldással megbolygattak (GEREVICH 1943a, 35. temetőterkép). A temetőre utalnak azok a Méri István által feltárt vermek is, amelyekből a 13–14. század fordulójára jellemző régészeti

9. kép A középkori Csőt falu felárt részeinek rekonstruált alaprajza. 5: Az ÉNy-i határárok és a falu belterületét felosztó belső árkok, 13. század közepe – 1480, 6: házmaradványok 14. század – 1480; 7: házak 1480–1541;

9: a házak sorszámai; 10: rekonstruált utca helye 14. század – 1480

Abb. 9 Rekonstruierter Grundriss der freigelegten Teile des mittelalterlichen Dorfes Csőt. 5: NW-Grenzgraben und den Innenbezirk des Dorfes unterteilende Gräben, Mitte 13. Jh. – 1480; 6: Hausreste, 14. Jh. – 1480; 7: Häuser 1480–1541;

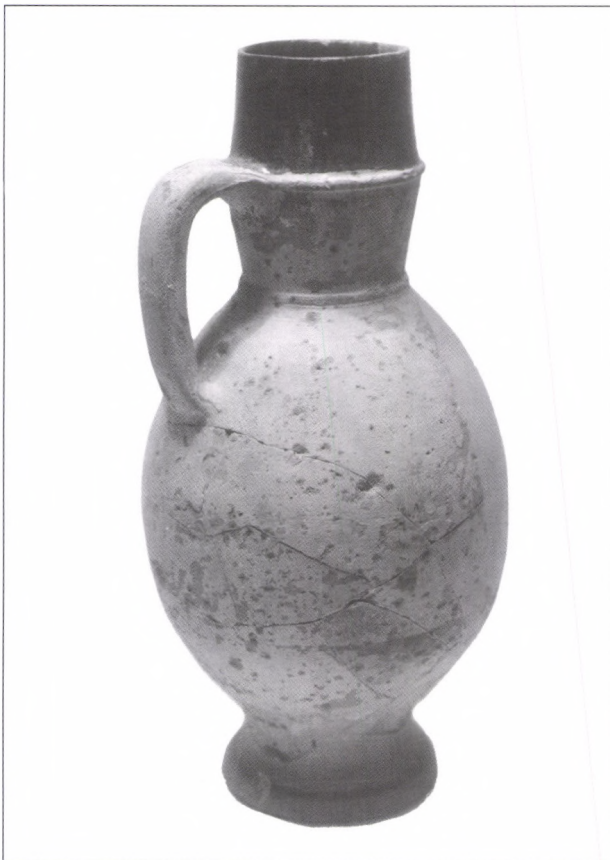
9: Nummern der Häuser; 10: Lage der rekonstruierten Gasse, 14. Jh. –1480

leletek között emberi csontdarabok is előkerültek. Ezek a vermek a szentélytoldással egy időben épült cinterem fal mellett helyezkedtek el. (IRÁSNÉ MELIS 2002, 204–207. 3. kép).

A domb peremén meghagyták a korábbi, körbefutó, széles és mély árkot, valószínűleg megvolt az árok belső szélére épített kőfal is. A nagy körárok belső oldalán olyan vermek (1. 2. 4. 10. 15. 16. sz.) voltak, amelyeket a 13–14. század fordulójára jellemző leletekkel összekevert földdel töltöttek fel. Ezek a későbbi cinteremfal külső oldalán helyezkedtek el. Feltételezhető, hogy ha volt a templom körül temető, volt valamilyen kerítése is, mert más különben elég nehéz elképzelni, hogy a temető és a nagy árok közötti területen a korábbi hagyományokhoz híven gabonát tároltak. A falu más részein is voltak gabonás vermek, de a későbbi házak kutatása közben elkerülték a kutatók figyelmét. Például a falu Ny-i oldalán húzódó utca 8. számú, 1942-ben már részleteiben feltárt házában (Gerevich II. épület) 1957-ben Méri István megtalálta a 13–14. századi leletekkel betöltött vermeket. Hasonló leletek

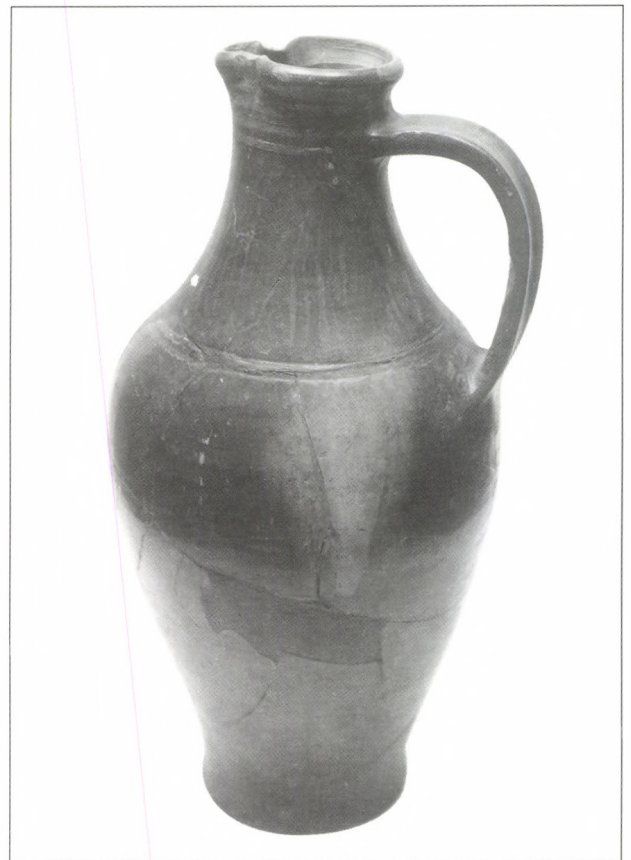
kerültek elő az 1955. évi II. kutatóárok középső szakaszán, ahol a későbbi 12. és 14. ház között egy 4 m széles és 40 cm vastag betöltés mutatkozott. A 14. ház keleti záró fala melletti kemence alól indult, a másik széle a két későközépkori ház közötti szabad területre esett. Lehetséges, hogy a kutatóárok egy 13–14. század fordulóján lebontott házban haladt keresztül.

Az 1264 utáni falu lakosságától származott az a nagy mennyiségű háztartási hulladék is, amelyet a templom körüli nagy árok betöltésébe, vagy a falu északi felében húzódó határárok megújított szakaszainak a betöltésébe hordtak. Különösen nagy munkálatok, szinte a teljes megújítás nyomait lehetett megfigyelni az É-i nagy határoknál, és az árokba csatlakozó, a falut É-D-i irányban keresztező kisebb árkoknál. Helyenként kisebb szakaszokat fel is töltöttek, ezekben 13–14. század fordulójára tehető régészeti leleteket találtunk (IRÁSNÉ MELIS 1997, 154–156: 11–12. kép). Az árokrendszer átalakítása azonban már a falu második építéstörténeti periódusának a kezdetét jelentette (8. kép).

10. kép Korsó. Kút (8. verem) 15. század. Méri István ásátása 1957

Abb. 10 Krug. Brunnen (Grube 8), 15. Jh. Ausgrabung von István Méri 1957

11. kép Fekete kancsó. Kút (8. verem) 15–16. század. Méri István ásátása 1957

Abb. 11 Schwarzer Krug. Brunnen (Grube 8), 15.–16. Jh. Ausgrabung von István Méri 1957

2. periódus (1295–1480)

A veszprémi püspök és a csöti prépost közötti viták 1295-ben rendeződtek, és ez a megegyezés nagy mértékben befolyásolta a falu további életét. A mindenki számára elfogadható helyzetben újabb lendülettel folytatódott a telepítés, és rövid időn belül jelentősen megnőtt a lakosság létszáma. A templomot megnagyobbították és kerítőfalat építettek a temető körül. Közben betöltötték a nagy körárkot és a templomdombon kiásott utolsó gabonás vermet (8–9. kép). A falu központja a Duna-parti dombokon alakult ki, a középső, legmagasabb dombon volt a templom és a temető. Nyugati oldalán, egy kisebb dombon, házak épültek, valószínűleg a K-i oldalon is voltak házak, de itt egy homokbánya, és a gyár raktárépületei miatt nem lehetett régészeti kutatásokat végezni.

A későbbi történeti adatokból azonban kiderül, hogy a premontreiek meggazdagodáshoz fűzött reményei a gazdag királyi adományok ellenére sem váltak be, az Árpád-házi királyok személyes támogatása megszűntével a kolostor élete hanyatlásnak indult. Ez befolyásolta Csötöt is, a falu nem lett gazdag, jelentős település. Gazdasági állapotára az 1335. évi pápai tizedjegyzékből lehet következtetni, mely szerint Csötnek, mint a legtöbb hozzá hasonló szegény falunak, 5 garast, a szomszédos Diósdnak 3 garast, Érdnek 2 garast kellett fizetni. Szomszédai közül a legtöbb, 7 garast, a környék legjelentősebb településének, Téténynek kellett fizetni (ORTVAY 1892, 285–287). A pápai tizedjegyzékeknél sokkal fontosabb egy 1360-as oklevél, amelyben egy pesti polgár, Pongrácz fia Miklós, leányának hozományul adta többek között a négy csöti szőlőjét (BÁRTFAI 1938, 75). Bizonyára nem Miklós volt az egyetlen városi szőlőbirtokos a csöti határban. Meglehetősen sok adat mutatja, hogy a városi polgárok törekedtek arra, hogy minél nagyobb, jelentős haszonnal járó szőlőterület szerezzenek a budai szőlővidéken. A 14–15. században feltehetően Csöt körül is a megművelt földek jelentős része szőlő volt, amely már nem tartozott a falu telekállományába. A szőlőtulajdonosok között bizonyára olyan városi polgárok is voltak, akik már nem maguk művelték a szőlőt, hanem a parasztság soraiból kialakuló új réteggel, a szőlőművelőkkel dolgoztattak. Olyan területeken, mint a Buda körüli falvak határaitban, ahol a szőlőművelés monokultúrává vált, az egyéb mezőgazdasági ágazatok visszaszorultak. A földjeit eladó parasztság nagy része földnélküli zsellér lett, a szőlőművesek, kapások, napszámosok, azaz a tovább szegényedő, bérmunkából élő családok számát gyarapították. Ez a folyamat befolyásolta a faluképet is, a bérmunkából élő családok közül sokan elköltöztek a falvakból, telkeik és házaik lakatlanok lettek (KUBINYI 1973, 127–131). Ez a folyamat Csötön is vég-

bement, és elképzelhető, hogy a 15. század közepére a falu nagy része lakatlan lett. Talán ez lehetett az oka annak, hogy 1480 után a pálosok telepesei lebontották az egész falut és saját terveik szerint láttak hozzá az új falu felépítéséhez.

A falu és a premontrei kolostor elszegényedésével járó nehézségeket – ahogy ez már eddig is kiderült –, a templom vészelte át a legjobban. A 13. század végi építkezések tartósnak bizonyultak, a templom falai 1941–1942-ben, a feltárás idején még 1,5 m magasak voltak. A kerítőfal azonban eléggé elpusztult, csak annyit lehetett megállapítani, hogy az ÉNy-i oldalán megmaradtak a hozzáépített falak (8. kép). 1953-ban Gerő Győző hitelesítő ásatást végzett a Gerevich László által feltárt, jelenlegi sorszám szerinti 5. ház területén, és a többször átalakított ház kerítőfal melletti helyiségében kibontott két, a ház falaitól eltérő irányú falcsonkot. Sajnos nem lehet kikövetkeztetni, hogy milyen épületből származtak (GERŐ 1953, 2–10). A kerítőfal külső oldalához épült házak vizsgálatára 1955-ben Gerő Győző a kerítőfal É-i oldalán elhelyezkedő, 4. épületen keresztül vezette a IV. kutatóárkot. A kerítőfalhoz épített helyiségben, ugyanúgy, mint a ház többi részén, az 1955-ös járószinthez képest, 70 cm mélyen 15. századi leleteket tartalmazó feltöltést talált. Az 1480 utáni építkezésekkel járó szintemelést mutatta. Érthető volt, hogy 1480 előtt a cinteremfal külső oldala beépítetlen maradt, hiszen a falu korábbi lakosai tisztában voltak azzal, hogy a betemetett vermek és a betemetett mély árok fölé jobb nem építkezni.

Árkok

Az 1990. évi ásatás során kiderült, hogy az É-i, nagy határárok irányát több helyen kissé megváltoztatták. Sajnos nem volt lehetőségünk arra, hogy a kutatóárkokkal átvágott közel 600 m hosszú árok szakasznak legalább a felszínét letisztítsuk, ennek ellenére nagyjából sikerült megfigyelni a megújítás mértékét (9. kép). Előfordult, hogy egy-egy szakaszon a korábbinál egyenesebb irányt jelöltek ki, ilyenkor szinte teljesen új árkot kellett kiásni. A legtöbb ásatási szelvényben azonban azt láttuk, hogy az új árkot beleásták a régi ároknak a falu felőli lejtős oldalába, és a kiásott földdel betöltötték a régi árok maradványát. A megújított nyomvonalba majdnem mindenütt beleestek a korábbi árok belső oldalán álló kőfalak, ezeket általában a legelső kősorig lebontották. Ahol pedig az új árok laposabb ívben vágta át a korábbi, az új árok szakasz külső, lejtős oldala alatt a korábbi kőfalból 40–60 cm magas falcsonkok is megmaradtak. Az árokrendszer a falu belterületén is követhető volt. Az ásatási területet ábrázoló, rétegvonalas térkép árkai közül néhány már az 1955-ös kutatóárkokban is

előkerült, így rekonstruálni lehetett a falurészlet teljes árokrendszerét.

Házak

Az 1480 előtti házak, amelyekből csak faltöredékek, kemencefoltok maradtak meg, az É-D-i irányú árkok, telekhatárok, között helyezkedtek el. A feltárt területen mindenütt előkerültek a 14–15. századi leletekkel, kövekkel, építési törmelékkel kevert, vastag feltöltés rétegek, ezekben és alattuk a korábbi, feltűnik pedig az 1480 utáni házmaradványok helyezkedtek el. A falu leghosszabb utcája K-Ny- irányban haladt, párhuzamos volt a 16. század eleji széles utcával, de attól É felé, 6–8 m-rel távolabb húzódott. D-i oldala és a templom kerítőfal közötti távolság kb. 35–40 m volt.

12. kép A falu É-i házsora mögött feltárt É-D-i cölöplyuk sor. Középkor. Gerő Győző ásátása VI. árok. 1953

Abb. 12 Hinter der N-Häuserreihe des Dorfes freigelegte N-S-Pfostenreihe, Mittelalter. Ausgrabung des Grabens VI von Győző Gerő 1953

A későbbi házak falaival keveredő, 10. 11. 12. 14. 15. 16. 18. 19. 20. 21. épületcsoportokban felismerhetők a 14–15. századi, az utca vonalával párhuzamos irányban fekvő házak maradványai (9. kép). Az egyetlen, teljes egészében megmaradt 1480 előtti ház a 18. volt, amelyben Méri István 1957-ben megkereste a tüzelőberendezések maradványait és az ajtók helyeit.

A ház főbejárata a D-i oldalon volt, itt lehetett kimenni az udvarra. Tehát a ház fennállása idején az utca valószínűleg a ház másik, É-i oldalán haladt. A felsorolt 10 épületegyüttes mindegyikét 1955-ben úgy rajzolták le, hogy az É-D-i tájolású, 1480 utáni házak egy részének homlokzati, D-i utcai helyiségeiből K-Ny-i irányban falcsonkok ágaznak ki, vagy ugyanezekhez a helyiségekhez fűzérben hozzárajzoltak más helyiségeket is. Ezek a falak mind a 14–15. századi utca K-Ny-i tájolású, zömében 2 helyiséges házaiból maradtak meg. A rekonstrukcióba beleillik az 1955-ös összesítő rajzon feltüntetett kemencék egy része, valamint beleillenek azok a korábbi falak és tüzelőberendezések, amelyekre ráépültek az utolsó házak konyháinak fűtőpadkái. A házak méreteire a 18. 19. és 20. épületegyüttesben lévő, három, 13x6 m alapterületű, 2-2 helyiségből álló ház alapján következtethetünk. A közöttük lévő távolság 5-5 m volt. Hasonló méretű házak maradványait a 10. és a 11. épületcsoportba is be lehet illeszteni. A 11. épületcsoporttól É-ra újabb házmaradványokat figyeltek meg, és ha valóban kövezés nyomait látták a két épületcsoport között, akkor a 14–15. századi utcának É-i házsora is volt. Ebben az esetben az utca szélessége nem lehetett több, mint 19–20 m. Egyébként a 14–15. századi utca feltételezett É-i oldalán helyezkedtek el a 22. épületcsoport falmaradványai is.

A templom Ny-i oldalán elhelyezkedő É-D-i irányú házsorból a 8. 7. és a 13. házakban maradtak meg az 1480 előtti házak részletei. Az 1955-ös rajzon feltüntetett házakban jól kivehetők a 13x6 m alapterületű, két helyiségből álló, az utca vonalával párhuzamosan elhelyezkedő házak. Ezek egy részét itt is beépítették a későbbi házakba. Nem lehet véletlen, hogy 1480 után a 8. ház korábbi és későbbi részeit egy ugyanolyan keskeny, téglalap alakú helyiség, konyha, kötötte össze, mint amilyen a 20. házban is látható. A 8. és a 7. ház korábbi részletei között szintén 5–6 m lehetett a távolság. A 7. háznál a külső kemencét egy korábbi kemence maradványaira építették, nem valószínű, hogy a korábbi kemence hátsó, egy sor kőből álló fala az utca felőli oldalon lett volna. Feltételezhető, hogy a 14–15. századi utcavonal a házsor Ny-i homlokzata előtt húzódott. A 22. és a 7. házzal összeépült pincékbe ezek szerint az utcáról lehetett lemenni.

Pincék

Az újabb pincefeltárások közben azt lehetett látni, hogy a 7. és a 22. ház pincéjét 15. század végi régészeti leletekkel, földdel kevert kötőrmelékkel töltötték fel. Az 1942-ben készült fénykép szerint az 5. ház pincéje is kötőrmelékkel volt feltöltve, de ha voltak is, ebből nem gyűjtötték össze a régészeti

leleteket. Lehetséges, hogy azért volt szükség ilyen tömör anyagú feltöltésre, mert a pincehelyekre később újból építkeztek. A középkori falvakból elég kevés pincét ismerünk, a legtöbb, összesen 7 pince a dunántúli, Veszprém megyei Sarvaly faluban került elő. A sarvalyi 17. ház pincéjének ugyanolyan, két oldalán kőfallal határolt lépcsős lejárata volt, mint a csöti 7. ház pincéjének (PARÁDI 1979, 52–61). Jelenlegi ismereteink szerint Csötön 3 pince volt, és talán mind a három az 1480 előtti házakhoz tartozott. Sajnos csak a 7. ház pincéjének ismerjük a teljes alaprajzát, azonban úgy tűnik, hogy mind a három pince hasonló méretű lehetett. Habarcsba rakott kövekből épültek, 60–70 cm volt a falak vastagsága. Mindegyik pincének kőfalak közé épített lejárta volt, amelyekben 5–5 lépcsőfok vezetett a 90, vagy 150 cm mély pincékbe. Tehát csak részben voltak a talajba ásva. A falak vastagsága alapján feltételezhető, hogy a pincék felett padlásszerű tároló helyiséget, vagy kamrát alakítottak ki. Csőt a budai szőlőtermelő mezőgazdasági övezetbe tartozott, a csöti határban is voltak szőlők. A falu pincéi borospincék lehettek.

Kutak

8. verem. Méri István tárta fel 1957-ben, a domb peremén betemetett széles árok külső szélén. A 6. gazdasági épület DNy-i sarka közelében helyezkedett el (8. kép). A felszín nyesése után kissé deformálódott kör alakú folt jelent meg, amelynek átmérője átlagosan 225 cm volt. Feltárás közben azt tapasztalták, hogy a verem kezdetben henger alakú volt, majd négyszögletessé vált, átmérője 130–140 cm lett. „Lefelé haladva fokozatosan szűkül. Megállapíthatjuk, hogy oldala fentebb beomladozott, mégpedig már a középkorban: a nagyrészt leülepedett rétegek ugyanis helyenként a felületén túl nyúlnak. A verem négyszögletes alaprajzú fenekét is megtaláltuk (1x1 m). Szegélye lapos, a feneké közepe felé azonban fokozatosan, egyenetlenül, teknőssé válik. Fenekén 15–20 cm vastag, keményre iszapolódtott réteg volt. A homokba vajt verem oldalát a sok beledobott hulladék zöldesre színezte” (MÉRI 1957a, 24). A mélysége 2–2,20 m volt. A megfigyelt jelenségek alapján Méri István szerint lehetséges, hogy eredetileg fával bélelt, négyszögletes kút lehetett. A feltöltés felső szakasza hamus földbe dobált kövekből állt, a kövek között sok későközépkori lelet, tál alakú kályhaszemek, különféle cserép és üvegedények töredékei, vasak, állatcsontok, faszéndarabok stb. voltak. Kb. 35–40 cm mélyen II. Ulászló (1490–1516) pénze bukkant elő. 150 cm mélységig továbbra is hasonló leleteket találtak. Az állatcsontokkal kapcsolatban Méri István az ásatási naplójában külön kiemelte, hogy igen sok szárnyas teljes csontváza került ki belőle. Ebben a

mélységben egy másik II. Ulászló pénz is előkerült.¹⁰ Folytatva a mélyítést 150 cm alatt továbbra is ugyanolyan sok lelet került elő, mint addig. Több, ép és csaknem ép bécsi fazék, és a jól ismert 14–15. századi edénytöredékek keveredtek a ritkábban előforduló nyeles lábasokkal, kancsókkal, korsókkal. A háztartási tömegáruból két ritkábban előforduló edényt mutatunk be, az egyik egy kb. 1,2 literes asztali korsó. A 15. század második felében feltűnő, jellegzetes, vörös cserépedény, kívül fehér engobe-os, belül zöldmázas, külső oldalán zöld mázfolyásokkal (10. kép). A másik korsó sokkal nagyobb, kb. 5 literes, fényezett felületű, fekete cserépedény. Belső oldala mázatlan (11. kép). Ez a korsóforma sokkal gyengébb minőségben, vörösre égetett formában a 16. század elejére tehető lelet együttesek jellegzetes darabja. Az erősen kevert, hamus, faszenes földből sok üvegtöredéket, vasdarabot és állatcsontokat is összegyűjtöttek (MÉRI 1957a, 21–24). A múzeumba került cserépedények zöme a 15. második feléből, a többi a 13. század vége és a 16. század eleje közötti időszakból származik. A kút betöltésére a 15–16. század fordulója körüli években került sor. A kútból kikerült edények pontosan olyanok voltak, mint amelyeket ebben az időszokban a budai királyi palotában, Budán, és a Buda körüli városok háztartásaiban használtak. Feltűnően sok volt az engobe-os, mázas edény, amely azt mutatja, hogy egyes környékbeli falvakhoz képest, a csötiek a jobb minőségű, drágább fazekas árut is meg tudtak venni.¹¹

„Nagy gödör”: Méri István tárta fel 1957-ben, a templomdomb DNy-i negyedében (8. kép). A későbbi 6. gazdasági épülettől D-re, a beépítetlen területen helyezkedett el. Négy korábbi verem közé ásták. A kiásás idejét a vermek betöltéséből származó leletek mutatták. A kúttal elvágott 6. és 7. veremben 13. századi, a 4. és a 10. veremben pedig a 13–14. század fordulójára tehető leletek voltak. A nyesett felszínen a betemetett kút kör alakú foltjának az átmérője 250 cm volt. Az omló homokos betöltésben 80 cm széles kutatóárokokkal kezdték meg a feltárást, majd rézsűsen kellett tovább mélyíteni. 60 cm mélységig apró kavicsos (sóderez) réteg mutatkozott, néhány későközépkori edény és tetőcserép darab került ki belőle. A 60–200 cm mélység közötti betöltésben a homokban ívben hajló, agyagos rétegek voltak, kevés későközépkori cserép volt ebben a szakaszban. 200 cm alatt „egyre sűrűsödve mutatkoztak a homokrétegeket elválasztó barnás csíkok (kevés lelettel). Ezeket 2,35 m-ig találtuk meg. Itt (2,35 m-nél) a víz láthatólag a gödör alá mosott. 2,8 m-ig durva kavicsréteget találtunk, amelynek felső része, a többi réteghez hasonlóan a gödör közepe felé ívelten, mélyebb szintbe lejt. A nagy szemű kavicsréteg alatt 2,8 m-nél vízszintesen, vékony, mosott kavicsréteg

mutatkozott (víz színe?), alatta ismét nagy szemű kavicsréteget találtunk. A megfigyelések alapján valószínűnek látszik, hogy ez a nagy gödör, amelyet láthatólag az egykori víz színénél mélyebbre ástak, kút volt” (MÉRI 1957a, 22). A múzeumba került leletek 15. század első felére, közepére tehetők. Ezek alapján úgy tűnik, hogy ezt a kutat korábban töltötték fel mint a feltárás során 8. veremnek nevezett kutat, amelyet már fagerendákkal védtek az állandó beomlásoktól.

14–15. századi házrészletek

Gerő Győző 1955. évi, befejezetlen ásátásán mind a 13 kutatóárokban megtalálta a 15. század végi tereprendezés nyomait. 1955-ben a falu É-i felén még több ház maradványai látszóttak, ezért a kutatás első fázisában a kutatóárkokkal a házak közötti területekről szeretett volna tájékoztató adatokat szerezni. A kutatóárkok kiásása után Gerevich László irányításával folytatták a földmunkát. Ez azt jelentette, hogy a kutatóárkokból kiindulva kisöporték a falak közötti rétegeket, majd egyberajzoltak mindent. A kutatásnak ebből a fázisából egyetlen régészeti lelet sem került be a múzeumba. A 13 kutatóárokról megmaradtak Gerő Győző feljegyzései és megmaradt a pontos leírásokkal becsomagolt régészeti leletanyag.¹²

I(1955). kutatóárok

A rendelkezésünkre álló felmérés az 1955-ös I. kutatóárkot a 10. és a 11. ház mögött tünteti fel, de ezen sem a Gerő Győző feljegyzéseiben említett A(2) épületet és a többi régészeti jelenséget sem tüntették fel. Az A(2) épületben volt egy kemencefenék részlet, amelyben erősen átégett, 14. századi edénytöredékek voltak betapasztva. A kemence felett volt egy 4 m széles, 40 cm vastag, „szemetes betöltés”, szintén 14. századi, közöttük barna és vörös sávós festésű cserepekkel. Egy köves réteg zárta a rétegsort, amelyben szintén 14. századi leletek voltak. Ebből arra lehetett következtetni, hogy ezt az épületet még a 14. században átalakították. A megújított házban padlót dőngöltek, a padlórétegben egy kovácsoltvas szőlőmetsző kés került elő. A 14–15. századi ház járószintjét újabb kőréteg borította, amely a lebontott ház falából származott. A kövek felett ismét feltöltés volt, de ebben már a 15–16. század fordulójára tehető régészeti leletek voltak. Az, hogy milyen kapcsolatban volt ez a házrészlet a 11. számú épüleccsoporttal, már nem lehet kideríteni. Ezt a házrészletet, annak elenére, hogy a dokumentációból is eltüntették, a dőngölt padlóba helyezett szőlőmetsző kés miatt említettük (14. kép 8). Lehet, hogy nem véletlenül, hanem a vaseszközökkel kapcsolatos vallási hiedelmek jeleként került oda.¹³

II(1955). kutatóárok

A II. kutatóárok több megszakítással, a 10 és a 15. épüleccsoport közötti területen haladt keresztül. A 14. ház Ny-i oldalán egy 110 cm széles, 165 cm mély, fekete humusszal betöltött árokról történik említés, ez azonos az 1990-ben feltárt, két belső telket elválasztó II. határárokkal. Mind az 1955-ben, mind az 1990-ben feltárt árokészlet feltöltésében 15–16. század fordulója körüli időszakból származó kerámiatöredékek, állatsontok és kovácsolt vaseszközök voltak. A II. határárok nyomvonalában már a 13. században volt egy kőkerítéses árok, amely két, tatárjárás (1241) előtti gazdasági udvart, külső kertet, választott el egymástól. Átalakítva 1480-ig telekhatár maradt. A II. határárok és a 14. ház között, ahogy ezt korábban említettük, egy 420 cm széles, 40 cm vastag feltöltés mutatkozott. 13–14. század fordulójára jellemző leletek voltak benne. A II. kutatóárok következő szakasza átment a 14. ház középső helyiségén. Az utolsó ház 16. századi padlója alatt húzódó feltöltés rétegben 14–15. századi leletek voltak. Ez a réteg a 14. ház K-i oldalán még 160 cm szélességben megfigyelhető volt. A rétegekben álló falakról nem esik szó. A kutatóárok 38,8–40 m közötti szakaszában az 1990-ben megfigyelt, IV. határárok részlete került elő, a teljes árkot a 13–14. század fordulóján ásták ki és 1480-ig használták. A két határárok közötti telken 1480 előtt legalább 3–4 ház épült. A II. kutatóárok keleti vége a 11. épüleccsoporton halad át, a helyiségekben mindenütt előkerült a 14–15. századi leleteket tartalmazó pusztulási réteg. A falak és a rétegek közötti kapcsolatokról nincsenek adatok. A 38x26 m kiterjedésű területen talán 5-6 ház is felépült, de csak az 1480 utáni házat lehet felismerni az összesítő rajzon (9. kép).

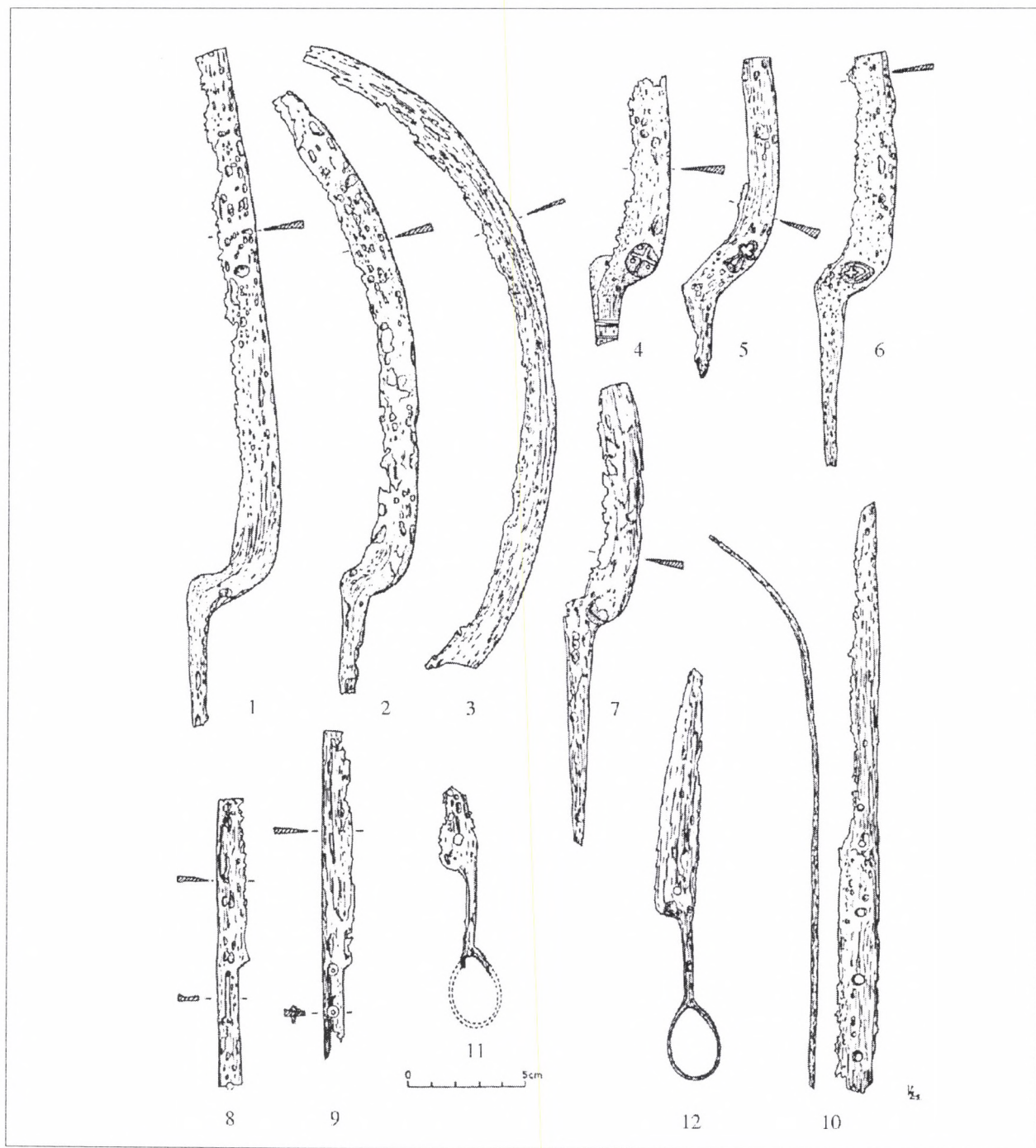
Gerő Győző feljegyzései és a régészeti leletek kísérő cédulái szerint az 1955-ös, III. kutatóárok 13 m hosszú volt és két épület fala is beleesett. Az összesítő rajzon a 12. ház mögött tüntetik fel, de a sraffozáson kívül nincs bele rajzolva semmi. A leletek kísérő cédulái szerint a falak közül 14–15. századi leletek kerültek elő. A IV. kutatóárok a rajz szerint keresztül vágva a falú főutcáját, a 11. épüleccsoport DK-i sarka és a templom kerítőfalához épített 4. épületen haladt át. A kerítőfal melletti részen a ház alatti feltöltésből, minthogy korábban erről már írtunk, 15. századi leletek kerültek elő. Az 1955-ös, V. kutatóárok a 16. házban haladt át, a felső bolygatott rétegekben 15–16. századi, az alatta lévő 2. rétegben pedig 14–15. századi leletek voltak. Egyébként ez az épüleccsoport mutatja, hogy a közel 300 év alatt ugyanazon a telken, nagyjából ugyanazon a helyen építették az újabb és újabb házakat, toldásokat. A VI–VIII. kutatóárkok a 19–20. épüleccsoport falai között húzódtak. Folyama-

tosan be volt építve ez a telekrész is. Ma már nem lehet beazonosítani, hogy a Gerő Győző feljegyzései szerinti 1. és 2. kemence, a cölöpök helyei és felvázolt falsarkok az összesített alaprajzon feltüntetett falakhoz képest hol helyezkedtek el (12. kép). Ebből következik, hogy azt sem tudjuk, hogy hol kerültek elő az

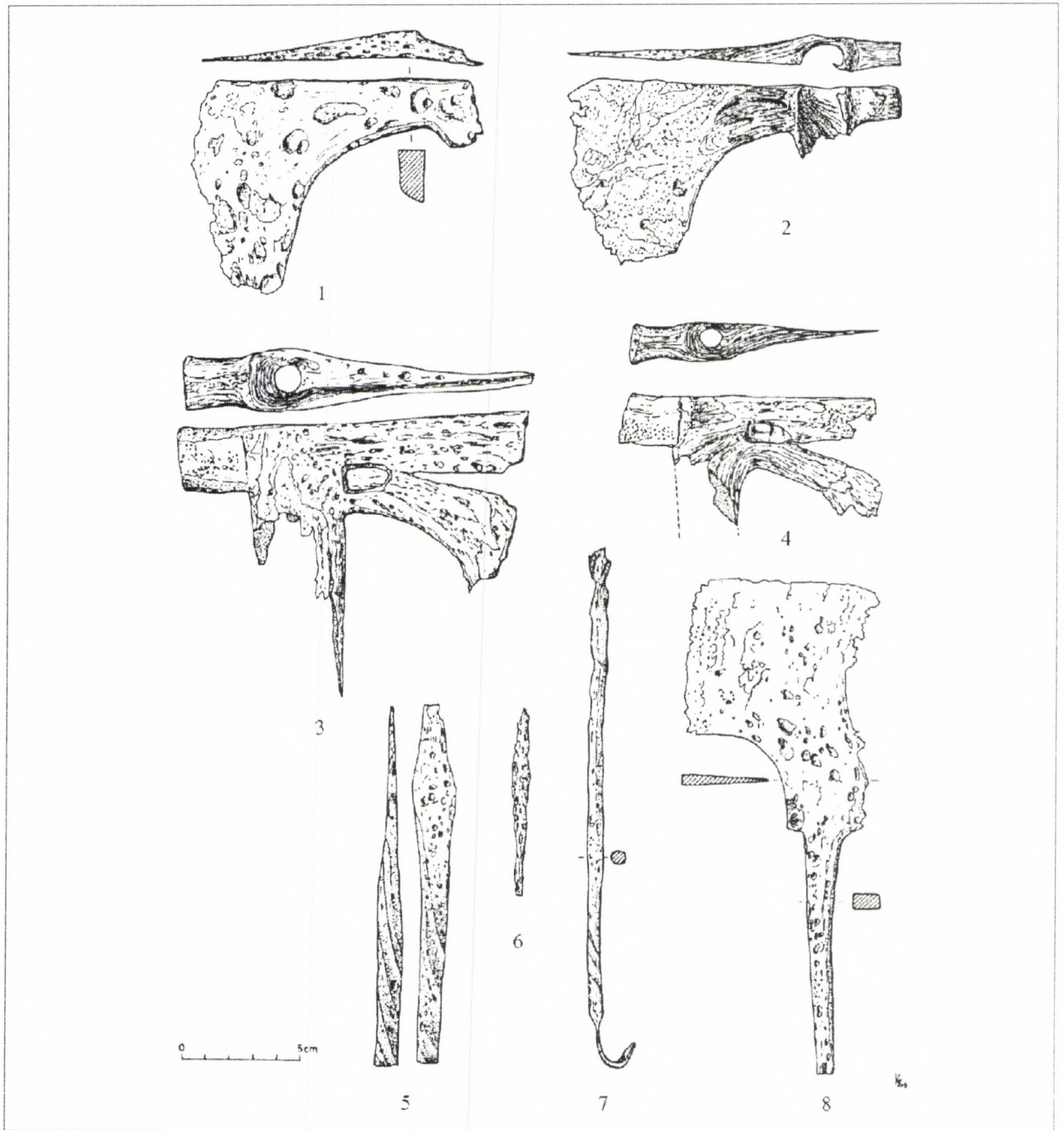
egyébként gondosan becsomagolt, 13–16. századi leletsoportok.

Kovácsoltvas tárgyak

Az 1955-ös ásatás kutatóárkaiból jól meghatározható leletek kerültek elő. A rendkívül töredékes

13. kép Kovácsoltvas szerszámok. 1–7: sarlók; 8–10: kések; 11–12. ollók. 14–16. század. Gerő Győző ásatása 1955
 Abb. 13 Schmiedeeisernes Werkzeug. 1–7: Sicheln; 8–10: Messer; 11–12: Scheren. 14.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

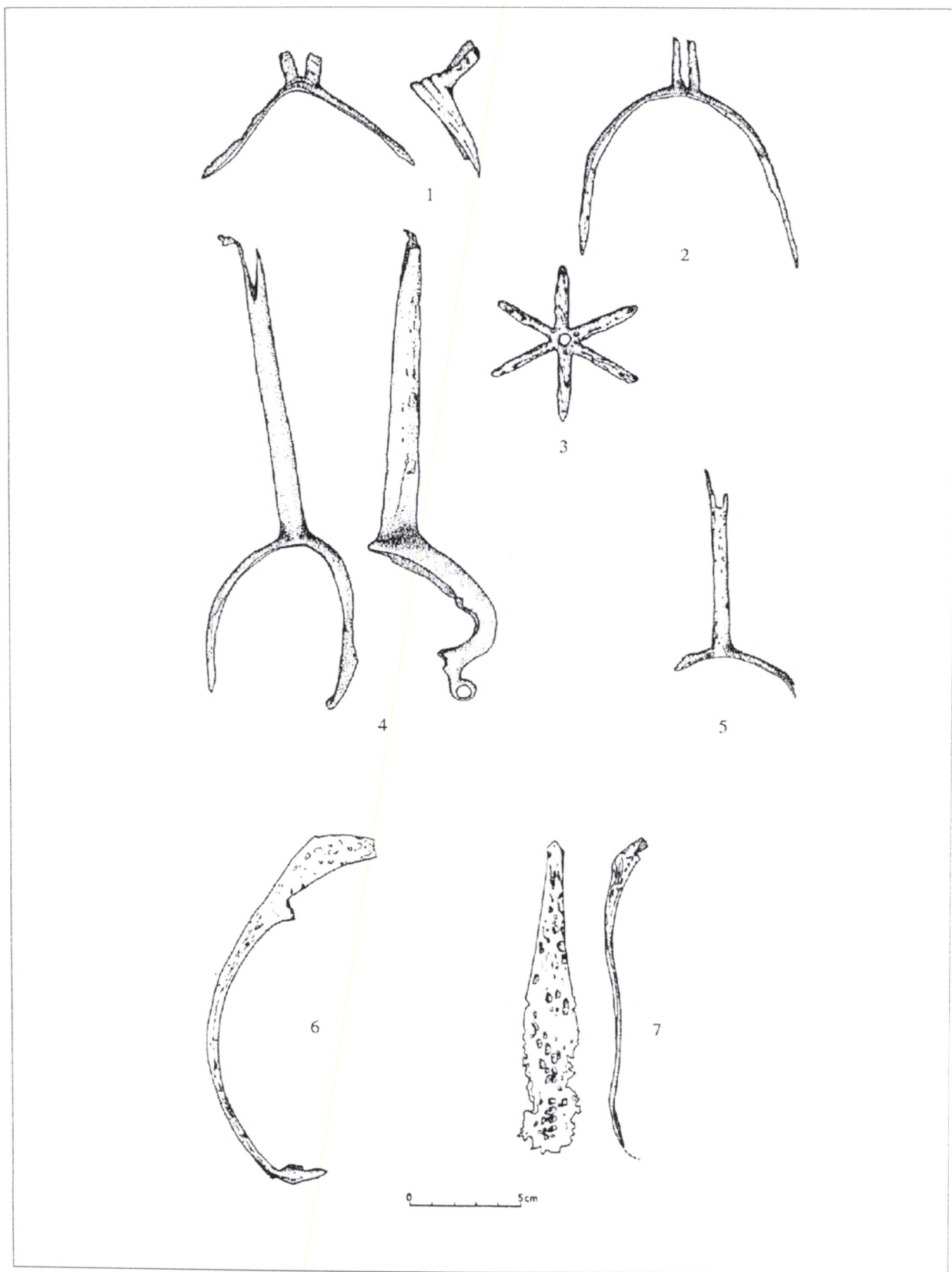

14. kép Kovácsoltvas szerszámok. 1–2: balták; 3–4. szekercék; 5–7. fűrók; 8: szőlőmetsző kés. 14–16. század.
Gerő Győző ásatása 1955

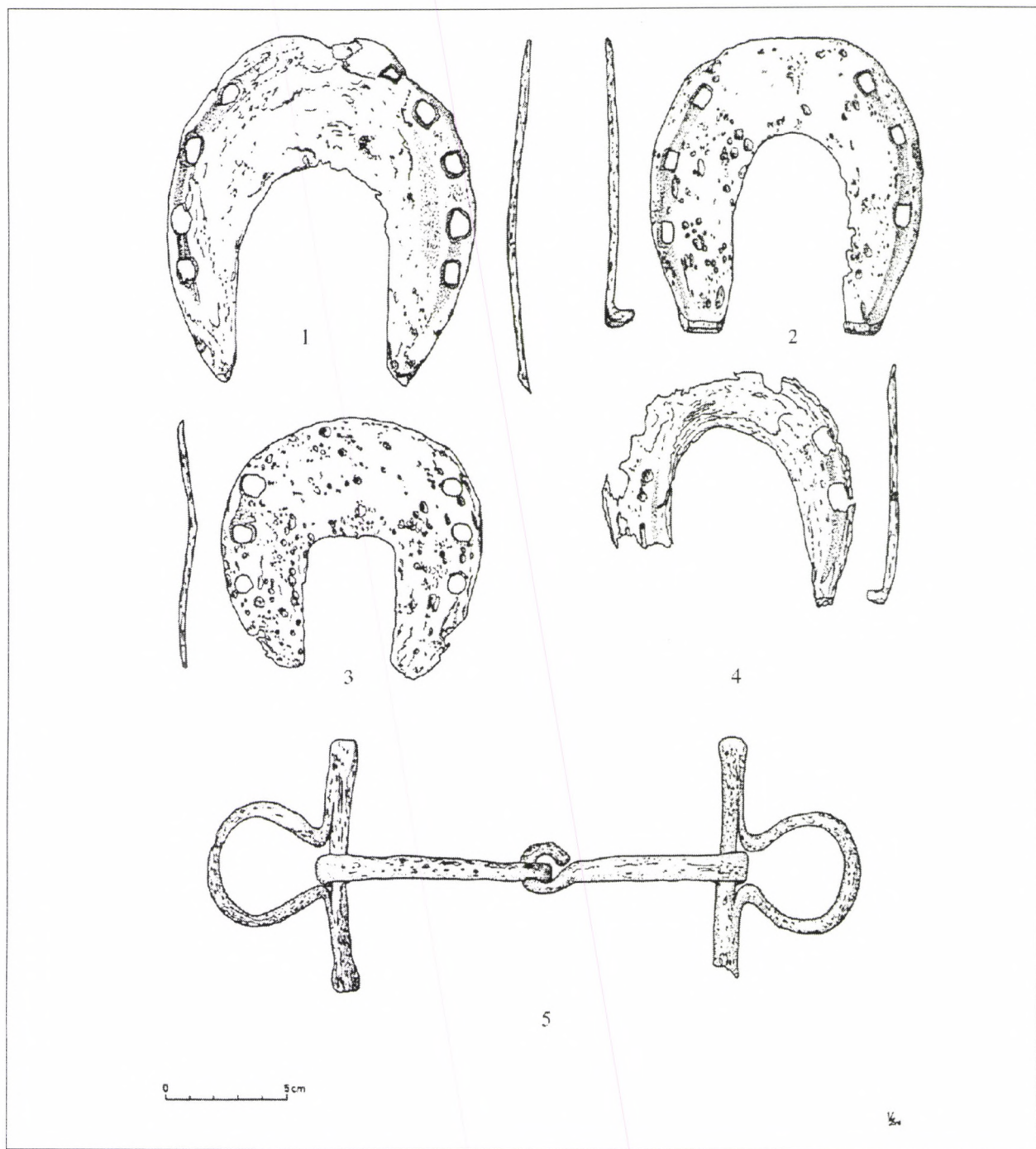
Abb. 14 Schmiedeeisernes Werkzeug. 1–2: Beile; 3–4: Breitbeile; 5–7: Bohrer; 8: Weinschnittmesser. 14.–16. Jh.
Ausgrabung von Győző Gerő 1955

kerámialeletek a korszak jól ismert edényfajtaiból származnak és jól mutatták a velük együtt előkerült, sokkal jobb állapotban maradt kovácsoltvas szerszámok, különféle eszközök és felszerelési tárgyak használati idejét. Ugyanakkor az is kiderült, hogy ezek a 14–16. századi kovácsoltvas tárgyak látszatra teljesen egyformák. Bizonyos különbségeket laboratóri-

umi vizsgálatokkal ki lehetne mutatni, de nagyon sok adatra lenne szükség ahhoz, hogy például a nyersanyag, vagy a különböző munkafolyamatok valamilyen jellegzetessége alapján meghatározhassuk a készítés idejét, vagy a készítés helyét. A késő-középkori történeti adatokból már elég jól kirajzolódik a kovácmesterség, de a régészeti úton előkerült

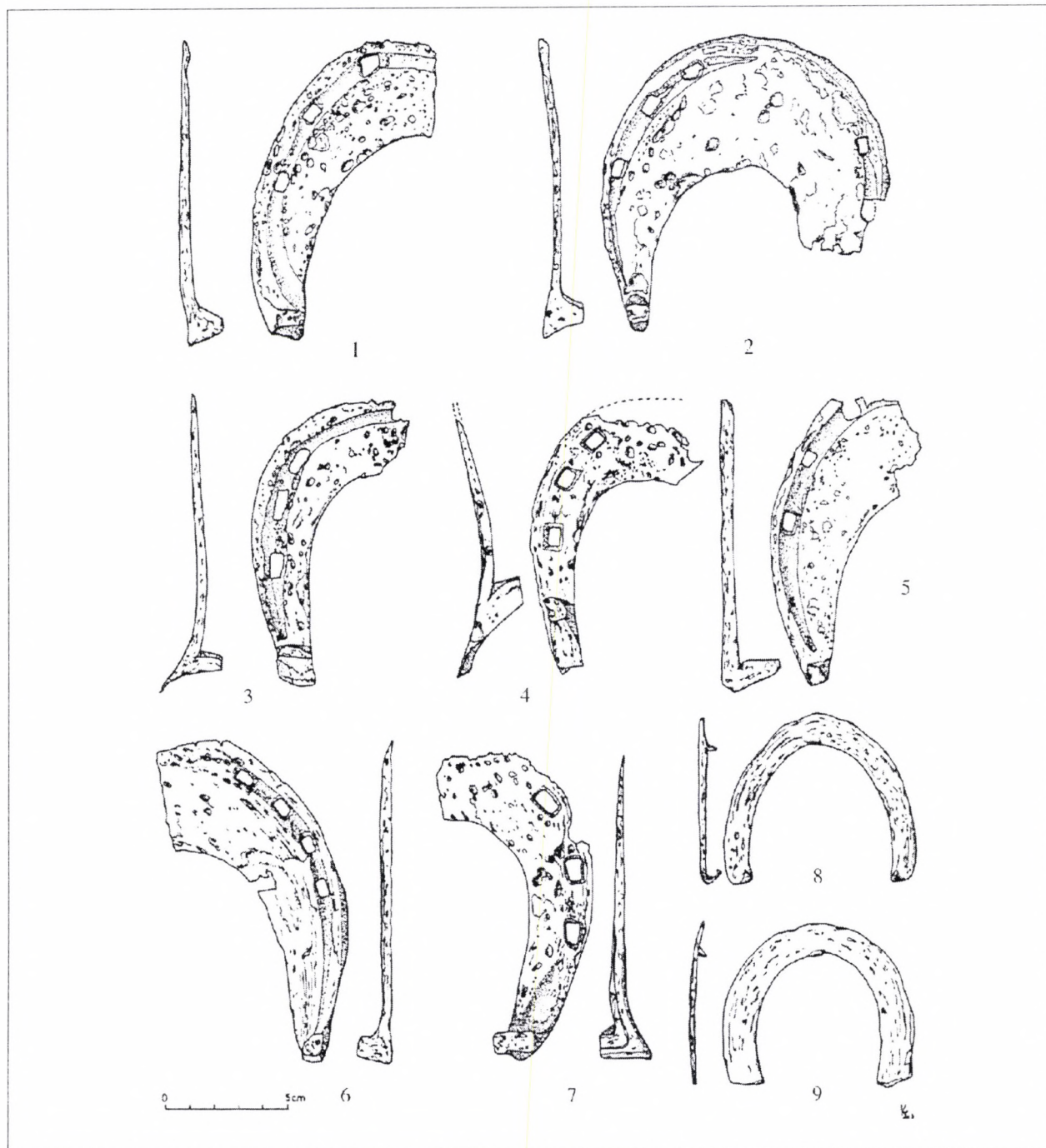
15. kép Kovácsoltvas lószerszámok. 1–5: sarkantyúk; 6–7: kengyelek. 15–16. század. Gerő Győző ásatása 1955
Abb. 15 Schmiedeeisernes Pferdegeschirrzubehör. 1–5: Sporen; 6–7: Steigbügel. 15.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

16. kép Kovácsoltvas lószerszámok. 1–4: lópatkók; 5: csikószabla. 15–16. század. Gerő Győző ásatása 1955
 Abb. 16 Schmiedeeisernes Pferdegeschirrzubehör. 1–4: Pferdehufeisen; 5: Trense. 15.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

vasleletek nagy mennyisége azt mutatja, hogy a kovácsmesterség ahhoz képest ahogy megjelenik a tudományos kutatásban, sokkal jelentősebb és változatosabb termékeket előállító iparág volt. Lassan gyarapodnak a középkori fémművességgel kapcsolatos régészeti leletek, bár az utóbbi évtizedekben országszerte több fémfeldolgozó műhely, köztük

néhány kovácsműhely is előkerült. Budapest határában például a pesthidegkúti Gercse faluban és a soroksári határban Kerekegyházán találtak meg a középkori kovácsműhelyeket (ÍRÁSNÉ MELIS 1992, 100–102, 23. kép).¹⁴ Feltételezzük, hogy Csötön is volt legalább egy patkoló kovácsműhely, hiszen a lovakat általában 6 hetente patkolni kellett. A külön-

17. kép Kovácsoltvas patkók. 1–7: lópatkók; 8–9: csizmapatkók. 15–16. század. Gerő Győző ásatása 1955
 Abb. 17 Schmiedeeiserne Hufeisen. 1–7: Pferdehufeisen; 8–9: Stiefeleisen. 15.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

féle patkókat és a beleváló szöveget rendszerint a patkolókovács készítette. Már egy kisebb falu is bőven adott munkát a kovácsmestereknek, aki a patolás mellett a legegyszerűbben felszerelt műhelyben is különféle munkaeszközöket, felszerelési és használati tárgyakat tudott készíteni (SZABÓ GY. 1954, 136–140).

Sarlók, kések, ollók: a legtöbb csöti vaslelet gazdasági eszköz, vagy felszerelési tárgy. Nagy minőségi különbségek vannak közöttük. A vágó éllel rendelkező tárgyak, fejszék, sarlók, ollók, kések, jobb állapotban maradtak meg, mint a többi, főként lemezből, vagy huzalból kalapált tárgyak. A jobb nyersanyagból jobb technikával előállított tárgyak egy

részen, mesterjegyek vannak, ezeket városi piacokon vették, a többi tárgy készülhetett a csöti, vagy valamelyik közeli falusi műhelyben is. A csöti mesterjegyes sarlótöredékek és az ugyan olyan formájú mesterjegy nélküli sarlók 14–15. századi edénytöredékekkel együtt kerültek elő. Olyan feltöltés rétegekből származnak, amelyek legkésőbb 1480 körül keletkeztek. (13. kép 1–2). Hasonló, falusi környezetből, a Veszprém megyei Sümeg közelében feltárt Sarvaly faluból ismerünk a csötiéhez hasonló, mesterjegyes sarlókat (HOLL-PARÁDI 1982, 56–57, 13–15. kép). A csöti sarlókon azonban egészen másfajta mesterjegyek vannak (13. kép 4–7). A csöti sarlók között van egy nagyobb, és íveltebb sarlópenge, amely az egyik 15. század végén épült ház omladékából, 15–16. századi edénytöredékekkel együtt került elő (13. kép 3). A jó minőségű, vékony pengéjű kések és ollók csak az 1480 után épült házakhoz kapcsolható rétegekből származnak. Az ollókon a rozsdamarások között nem lehetett mesterjegyeket felismerni, de elképzelhető, hogy miként Sarvalyon, Csötön is használtak mesterjegyes ollókat (13. kép 11–12). (HOLL-PARÁDI 1982, 63. 17. kép 4–7). A csöti késpenge darabok között nyéltüskések is vannak, ezek a kisebb kések töredékei, minden leletcsoportban van belőlük. A nagyobb nyélborításos, egyenes pengéjű vágókés töredékek a 15–16. századi rétegekben kerültek elő, a legnagyobb késpenge 13 cm hosszú és 1 cm széles volt, ezzel szemben a nyéllemez 11 cm hosszú és 1,6 cm széles volt, 3 szögeccsel erősítették fel a nyélborítást (13. kép 8–10).

Ácszekerék: felismerhetetlen mesterjegyek nyomait két, 1955-ben, szórványként begyűjtött ácszekerén is megtaláltuk (14. kép 3–4). Készítési idejük bizonytalan, de láthatóan a jó minőségű, 15–16. századi kereskedelmi áruk közé tartoztak.

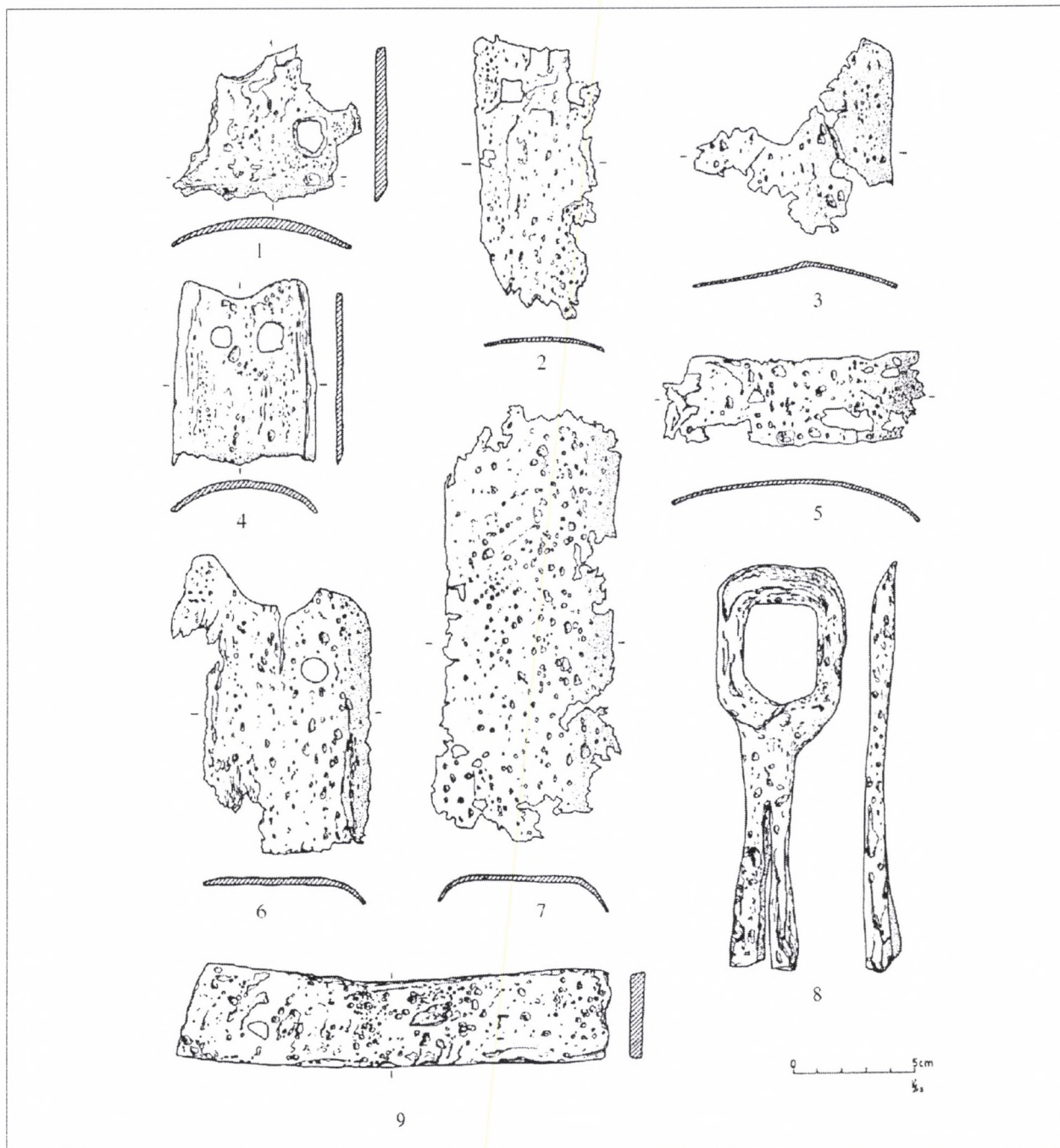
Szőlőmetsző kés: talán mesterjegy volt az egyik, 15. századi házpadlóban talált, már említett szőlőmetsző késen is (14. kép 8). A baltás szőlőmetsző kések típusába tartozik, az analógiák alapján valószínűleg egyszarkos éle volt (MÜLLER 1982, 514–515). A magyar múzeumokban őrzött, középkori szőlőmetsző kések eredetével és tipológiai vizsgálatával Szabó János Győző foglalkozott, formájuk alapján két csoportba sorolta azokat, és összeállította a lelőhely-térképet. A térképről és az adattárból kiderült egyrészt, hogy a 2. csoportba tartozó szőlőmetsző késeket, közéjük tartozik a csöti darab is, a Dunakanyar és az Eger környéki bortermelő vidéken használták, másrészt azonban az is látszik, hogy a Dunakanyar környékén mind a kétféle szőlőmetszőt használták. Buda körül is mind a két forma elterjedt. A Nemzeti Múzeumban két, budapesti, Szabó János Győző szerinti 1. csoportba tartozó darab is van, ezek

a Rákos patak környékén kerültek elő (SZABÓ J. 1982, 168–176. 31. kép).

Fűrök: a csöti, jobb minőségű szerszámok sorát a különböző fűrök zárják. Előkerült egy, olyan vastag fűrő, amelynek az egyik vége véső volt és találtak egy másik, vékony, finomabb munkára alkalmas fűrőt is, amelynek az egyik vége kanalas véső volt. A 14–15. századi edénytöredékekkel datálható fűrők között van egy, kicsi, 10 cm hosszú, nyéltüskés fűrő is, ez azonban az előző darabokhoz képest egészen gyenge minőségű (14. kép 5–7).

Lószerszámok: a kovácsoltvas lószerszámok néhány darab kivételével az 1480 utáni, 15–16. század fordulójára jellemző kerámialeletekkel együtt, vagy az utolsó házak omladékai közül, szórványként kerültek elő. Feltűnő, hogy amíg elég sok törött sarkantyút találtak (15. kép 1–5), alig van kengyel, vagy zablat-töredék. Lehetséges, hogy a kengyelek a sarkantyúknál is rosszabb minőségűek voltak és az ásatás során a felismerhetetlen, rozsdás vasdarabokat nem szedték össze (15. kép 6–7). A sarkantyúk elég nagy száma azt mutatja, hogy a lovakat a mezőgazdaságon kívül is jelentős mértékben használták. Azonban a lovak nagyobb sebességre való ösztökélése nemcsak a katonáskodással függött össze, például a vadászaton, vagy a futárszolgálat közben, stb. is sarkantyúzták a lovakat. Egyetlen csikózablát ismerünk, ezt a fafeldolgozó üzem munkásai találták homokbányászás közben (16. kép 5). A falusi lópatkók, miként a csötiékről is feltételezhető, a falusi kovácsműhelyekben készültek. Mindegyik darab mérete és bizonyos fokig a formája is különböző. Ennek az az oka, hogy a lovak patája sem volt egyforma, mindegyik lónak megvolt a saját patamérete. Ezenkívül voltak téli és nyári patkók, valamint különböző formájú gyógypatkók. Nagyon sokféle gyógypatkót használtak, mert elég gyakoriak voltak a patabetegségek is (SZABÓ Gy. 1954, 140–143). A patkók formájuk szerint két csoportba, a papucs alakú és a sarkos patkók csoportjába sorolhatók (MÜLLER 1982, 534–541). Csötön is használtak papucs alakút (16. kép 1, 3), de sokkal több, a ló munkavégzését megkönnyítő, sarkos patkó van a leletek között. A sarkos patkók legtöbbször szögárok van, ezekből könnyebben bevették a szöveget a lovak patájába (16. kép 1–2. 17. kép 1–3, 5–7). Egy 15. századi cserepekkel együtt előkerült béklyó lakatpántja zárja a lótarással kapcsolatos leletek sorát.

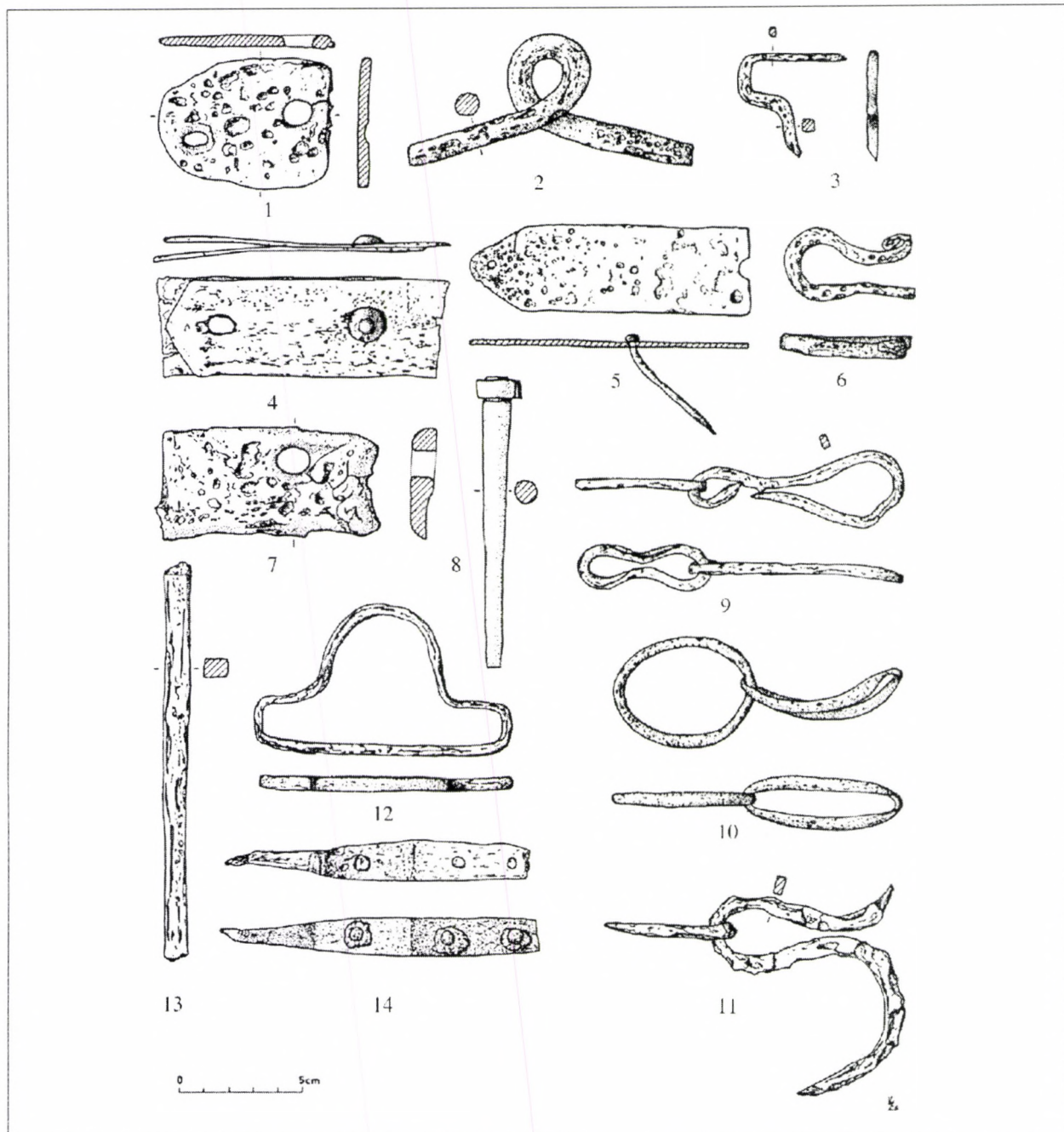
Szekerévasak: sok érdekes és jellegzetes vasalás és alkatrész utal a csöti szekerekre. A legtöbb a hosszúság, hajlított, keresztmetszetű kovácsoltvas lemez, a dörgölővas.¹⁵ Ezeknek nem annyira a hosszúsága, inkább a keresztmetszete a jellemző, ebből lehet következtetni, hogy milyen széles rudakra voltak felszerelve (18. kép 1–7). Méreteik alapján a csöti

18. kép Kovácsoltvas szekérvasak. 14–16. század. Gerő Győző ásatása 1953
 Abb. 18 Schmiedeeiserner Wagenbeschläge. 14.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1953

lánccdarabok lehetnek szekérlánccok, de tartozhattak ekéhez, vagy béklyóhoz is (19. kép 9–12). A lapos, vastag szögekkel átütött, hosszúkás, téglalap alakú, egyik végükön egyenes, másik végükön formázott kovácsoltvas lemezeknek is van helyük a szekereken (19. kép 1, 4–5, 7). Ugyancsak ebbe tárgycsoportba sorolhatók a vastag huzalból különféle módon hajlított vasak is (19. kép 2–3, 6). A szögek között is találtak

szekérbe valókat (20. kép 3–4). A nagyobb, a többiekhez képest vastkosabb, téglalap keresztmetszetű, szög-félék „az első kerék vánkosa és az oldalakat tartó fergettyű rögzítésére szolgálhattak” (IKVAI 1972, 158. 13/1.kép). A szekérvasak kisebb része 14–15. századi, nagyobbik része 15–16. századi leletcsoportokban került elő. Egyetlen 13–14. századi szekérvas, egy 5,5 cm átmérőjű rúdvasalás van az egész csöti lelet együtt-

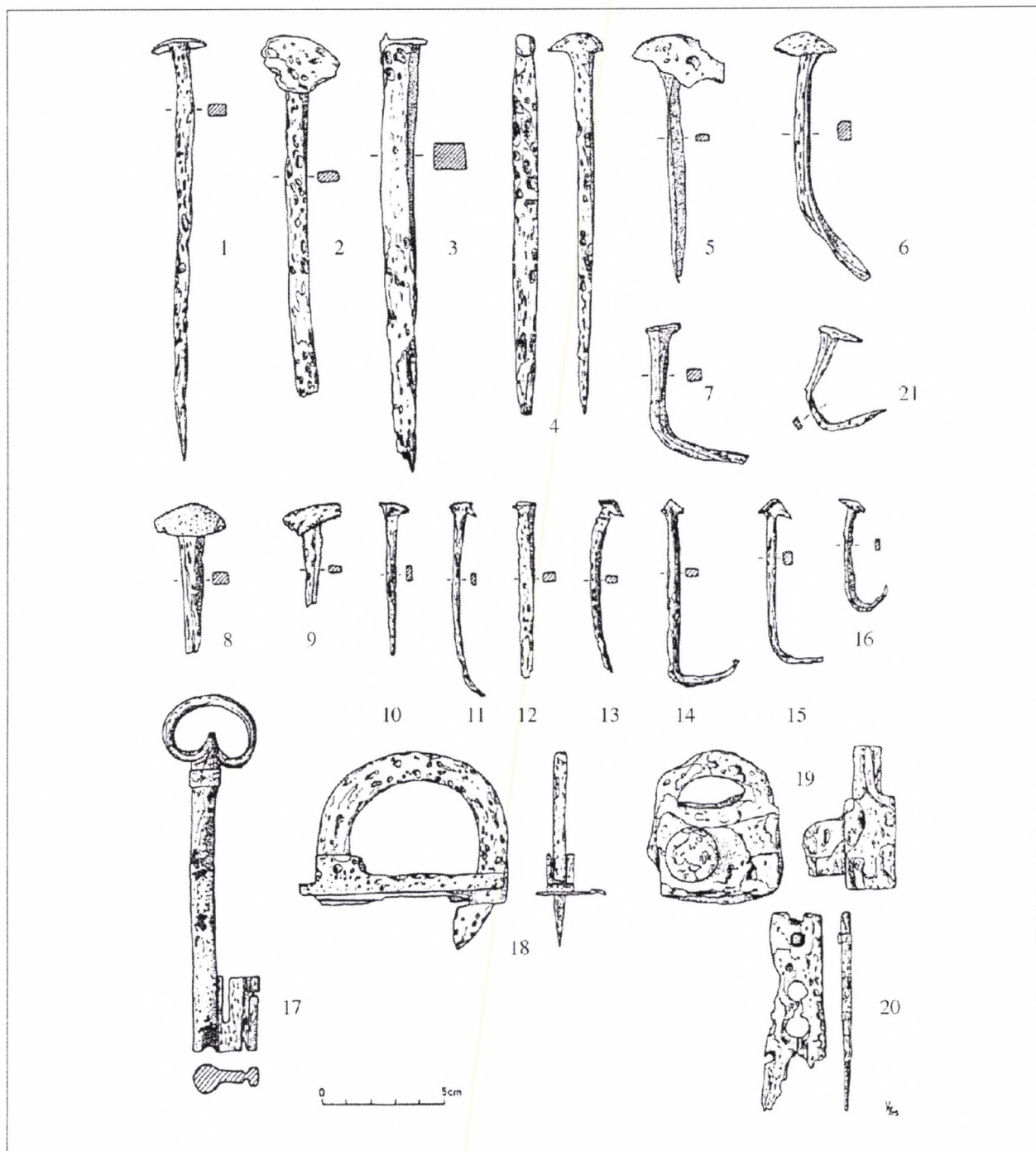
19. kép Kovácsoltvas tárgyak. 1-7. 12-13: vasalások; 8: zárszerkezet tolórúdja; 9-11: láncszemek. 14-16. század. Gerő Győző ásatása 1955

Abb. 19 Schmiedeeiserne Gegenstände. 1-7, 12-13: Eisenbeschläge; 8: Schiebestange von Schlosskonstruktion; 9-11: Kettenglieder. 14.-16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

tesben (21. kép 5). A szekérvasak azt mutatják, hogy Csőtön a későközépkorban a Duna-Tisza között talált leletek alapján megismert közönséges ökrösszekerek, a nagyobb méretű „öregszekerek” és a lovas kocsik is használatban voltak (IKVAI 1972, 153-155).

Ajtóvasalások: az egyik 14-15. századi leletcsoport legérdekesebb darabja egy nagy méretű ajtóvasalás,

amelybe belerozdásodott a sarokvas (21. kép 1). A sarokvas falba mélyedő szára 13,5 cm hosszú, a derékszögben behajlított kampó 5 cm magas. Az ajtóvasalás 2,5 cm átmérőjű akasztókarikáját 1 cm vastag és 2,5 cm széles lemezből hajlították, e vastos lemez másik feléből kalapálták az ajtóvasalás vége felé kiszélesedő és elvékonyodó lapját. A vasalásnak az ajtó közepe

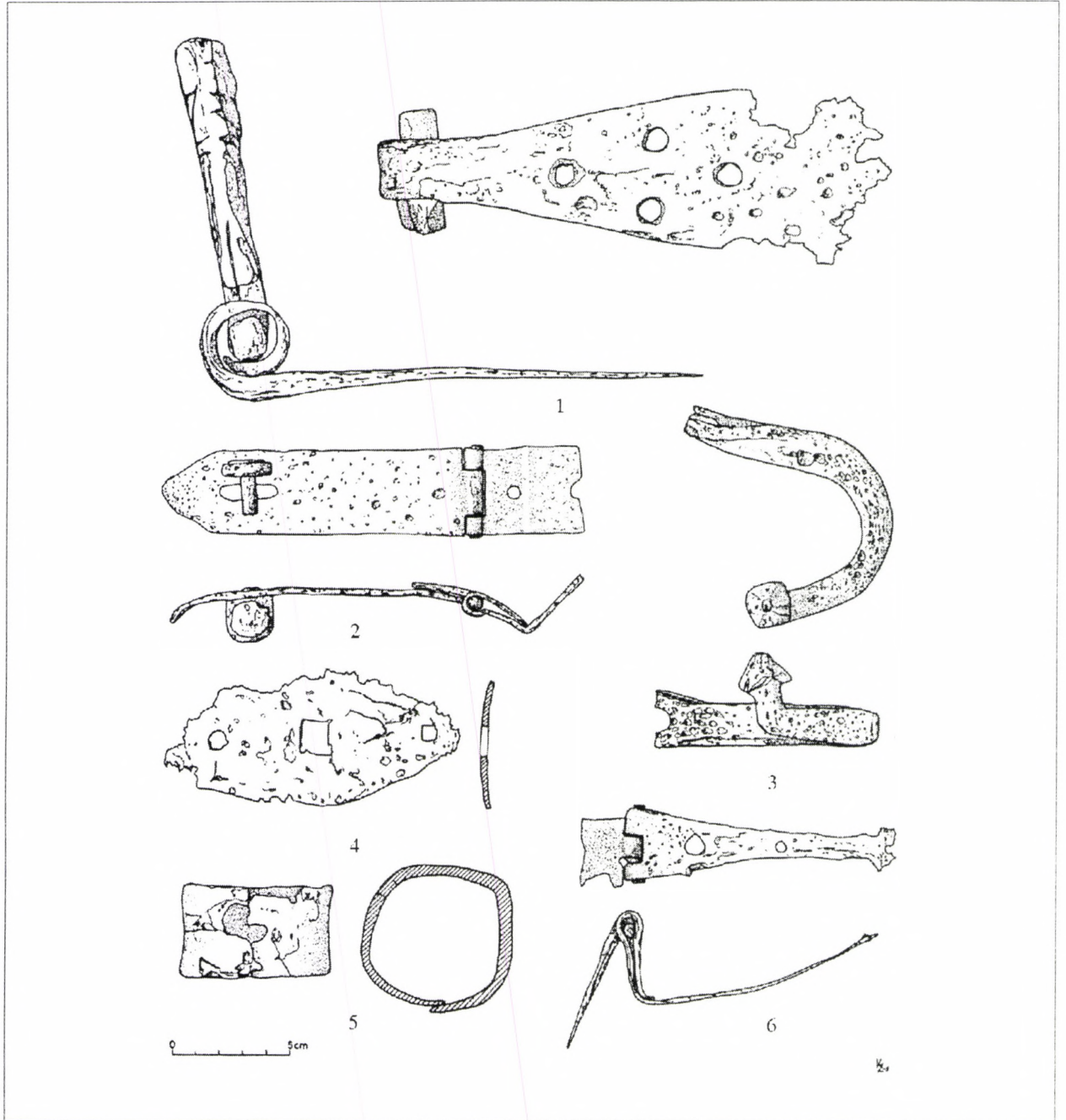

20. kép Kovácsoltvas tárgyak. 1–16: szögek; 17: kulcs. 18–20: lakatok. 15–16. század. Gerő Győző ásatása 1955
 Abb. 20 Schmiedeeiserner Gegenstände. 1–16: Nägel; 17: Schlüssel; 18–20: Vorhängeschlösser. 15.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

felé eső része letörött, de így is látszik, hogy egy nagyobb épület, nagyobb ajtójáról esett le. Erre mutatnak az ajtó széle közelében megmaradt szöglyukak, mind a négy felerősítő szög átmérője 0,5–0,6 cm lehetett. Érdekes darab egy 15–16. századi kisebb ajtóra, vagy egy ablakra szerelt retesz egyik fele. A fel-

szögelt tartópánt behajlított, felmagasodó szárát kúpos, szögfej alakúra képezték ki (21. kép 3).

Zárszerkezetek: az egyik, 3,5 cm széles csuklós vaspánt, a két lemezt összefogó pöccökkel együtt, egy nagyobb láda tolózáras zárszerkezetéből maradt meg (21. kép 2). A 13,5 cm hosszabb pánt felületén meg-

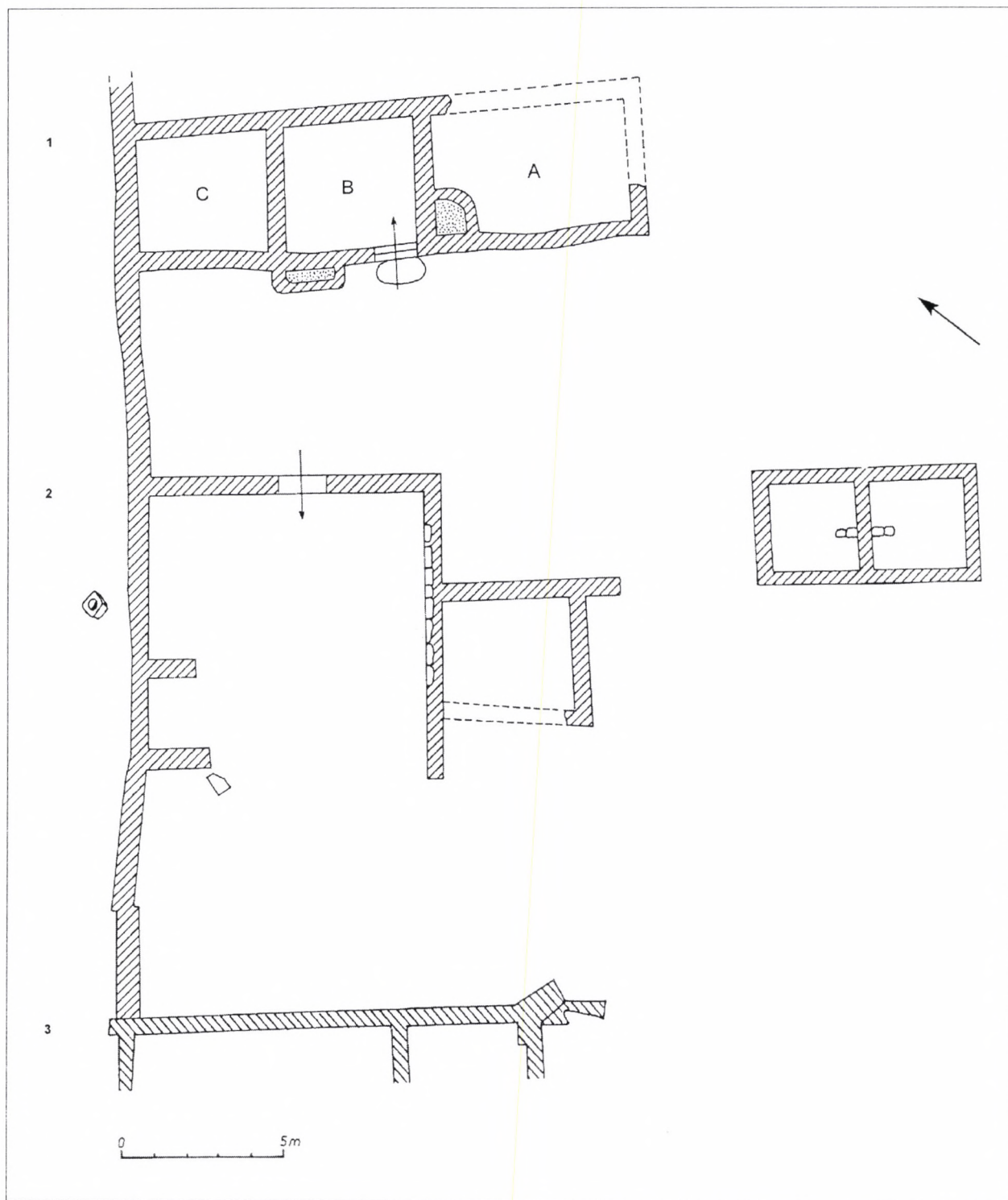

21. kép Kovácsoltvas felszerelési tárgyak. 1–2: ajtóvasalások; 3: ablakzár; 4, 6: ládavasalások; 5: rúdvasalás. 14–16. század.
Gerő Győző ásatása 1955

Abb. 21 Schmiedeeiserne Zubehörteile. 1–2: Türbeschläge; 3: Fensterriegel; 4, 6: Truhenbeschläge; 5: Stangenbeschlag
14.–16. Jh. Ausgrabung von Győző Gerő 1955

maradt egy keskeny, téglalap alakú nyílás, amely lehet, hogy kulcslyuk, vagy, egy a láda fedelére erősített reteszlap helye volt. A téglalap alakú nyílás mellett, azzal párhuzamosan megmaradt a vaslemezre szerelt reteszlap is. Belerozdásodott a tolózárás szerkezet záró rúdjának a feje. A láda tetejének külső oldalára is

szeltek egy, feltehetően kovácsoltvas lemezt, a kulcslyuk mindenképpen ebben lehetett. Egy másik, hasonló zárszerkezetből megmaradt a tolórúd darabja (19. kép 8). Egyik végén körgyűrű van, amely megakadályozta, hogy kicsússzon a reteszből, a másik vége felé kissé vékonyodik, de a teljes hosszát nem is-

22. kép Falu. 1. telek: 1–3. házak. Gerevich László ásatása. Középkor. 1942 és 1955
 Abb. 22 Dorf. Hufe 1: Haus 1–3. Ausgrabung von László Gerevich, 1942 und 1955

merjük. Egy kisebb láda fedeléről származik egy záró lemez, amelynek a két végén 1-1 szöglyuk, közepén pedig kulcslyuk látható (21. kép 4).

A középkori faluásatásokon gyakran találtak kulcsokat és lakatokat. Csötön is használtak hossznegyszög alakú lakatokat (20. kép 18–19), és különféle

kulcsokat (20. kép 17). A bemutatott tárgyak a 15–16. falu emlékanyagából maradtak fenn (TEMESVÁRY 1961, 165–1167. 53. kép).

3. periódus (1480–1541)

A falu építéstörténetének utolsó, 3. periódusa 1480-ban kezdődött, miután Mátyás király a szigeten lévő kolostort és a birtokába tartozó Csőtöt a pálos rendnek adományozta. A temető tanúsága szerint a falu nem volt lakatlan, ám de a falu körüli szőlőtelepítés bizonyára nemcsak a falu gazdasági erejét, hanem a lakosság létszámát is csökkentette. A pálosok a kolostor újjáépítésével egy időben hozzákezdtek a régi falu átépítéséhez is. Először az egész falu belterületén betemették és eltüntették a 400 éves árokrendszert, lebontották a házak nagy részét. A legtöbb új házat beépítetlen területre, például a templom kerítőfalához, vagy két korábbi ház közötti szabad területre építették (9. kép). Mindegyik ház előzmények nélkül, a 15. század-végi építkezésekkel keletkezett. A telepített falu a középkor végi, osztott telkes jobbágyfalvak jellegzetes képét mutatta (MAKSAY 1971, 114–118). A K–Ny-i utca közismert formája ekkor alakult ki (9. kép). A korábbihoz képest zártabb lett a beépítés, a templomhoz közelebb került falu, mivel a D-i oldalát kivéve, körbeépítették házakkal (MÉRI 1957a, 1–46) (8. kép). A belső telkek szélessége nagyjából változatlan, 25–35 m maradt, ennyi volt a korábbi, árkokkal, elválasztott belső telkek szélessége is. Előfordult, hogy az új ház részben ráépült a régire, de a feltárás hiányosságai miatt a különböző falakat nem lehet szétválogatni. Az épülecsoportokban 24, különböző korú házat lehet felismerni. Az első 7 házat Gerevich László tárta fel, ezekből 5 a falu utolsó házaiból ma-

radt meg. Ezeknek a falai kilátszottak a homokból, az ásatás tulajdonképpen csak annyiból állt, hogy le-
söpörték a falakat, körbeásták a kemencéket, kályha-
alapokat, és helyenként megkeresték a házfalak alját.
A régészeti leletekkel egyáltalán nem foglalkoztak, az
ásatási fotók szerint mindent kidobáltak az árkok part-
jára, majd a feltárás befejezése után, a földdel együtt
mindent vissza is lapátoltak a feltárt falak közé. 1953-
ban és 1955-ben folytatódtak az ásatások, a lerajzolt
házak száma 22-re növekedett. Ezek nagy részét, mivel
semmit sem temettek vissza, 1957-ben Méri István
még látta és összehasonlította a róluk készült rajzokkal.
„E rövid vizsgálat is arról tanúskodott, hogy részlete-
sebb kutatással a feltárt házaknak nemcsak építési
periódusait és korát lehetne pontosabban megha-
tározni, hanem a helyiségek rendeltetését is. Utóbbi
ugyanis a régi ásatási alaprajz alapján bizonytalan,
vagy egyáltalán nem állapítható meg.” (MÉRI 1957. 4)

Ahogy ezt már többször leírtuk, 1957-ben, Méri István ásatása után a gyári építkezésekkel a templom és a kerítőfalhoz épített házak kivételével mindent megsemmisítettek. A házak szétválogatására egyrészt az árokrendszer nyomainak felismerése, másrészt pedig a csöti házaknak a más lelőhelyeken pontosabban feltárt házakkal való összehasonlítása alapján mutatkozott lehetőség. Nagy segítséget jelentett, hogy az utóbbi évtizedekben Csöthöz közel, több budapesti ásatáson is előkerültek későközépkori lakóházak. Az analógiák alapján úgy gondoljuk, hogy a csöti lakóházak ugyanolyanok voltak, mint a többi, környékbeli falu lakóházai, házai, alaprajzuk és méreteik is közel azonosak voltak. Csötön több gazdasági épület elkülönült a lakóházaktól, ezek valószínűleg csűrök lehettek.

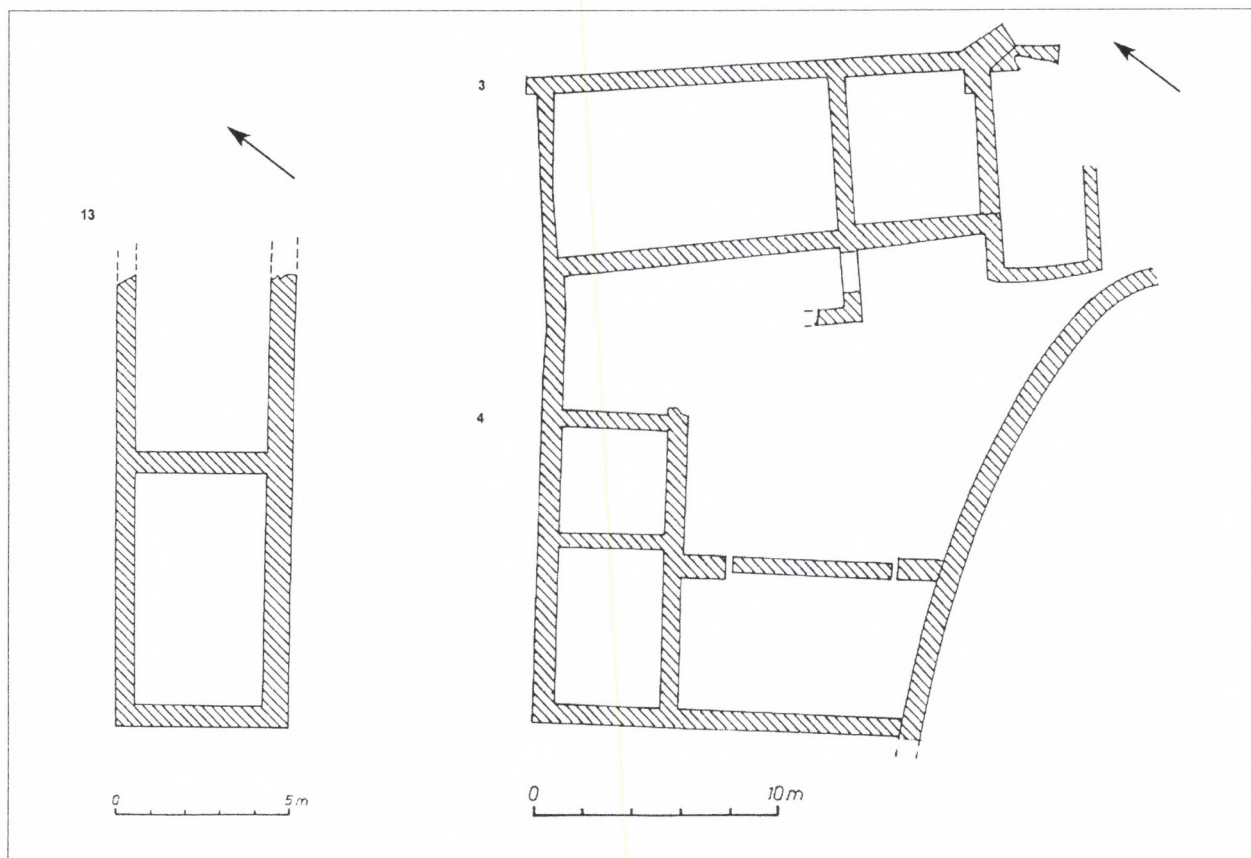
Házak

A házak legnagyobbbrészt agyagos homokba, vagy mészszegény sáros habarcsba rakott tört kövekből épültek. Előfordult, hogy a törtköves falmag külső oldalát elnagyolt kváderek borították, valamivel jobban faragott, de még mindig csak elnagyolt kvádereket találtak némelyik falsarok külső oldalán. A főfalak szélessége általában 60–90 cm volt, az ezektől keskenyebbek válaszfalak, vagy a házhoz épített gazdasági épületek falai voltak. Azokon a helyeken, ahol megmérték, változatos képet mutatott az alapfalak mélysége, a főfalakon 80–90 cm mélységet is mértek. Nem tudjuk milyen födémekek voltak, de mivel ebben az időszakban már padlásolták a jobb minőségű házakat, elképzelhető, hogy Csötön is volt padlás. A házak építésénél és berendezésénél sok fát használtak. Az ajtó és ablakkeretek általában simára faragott kőhasábok voltak, az ajtók és az ablaktáblák fából készültek. Az alaprajzi beosztás és a fűtőberendezések elhelyezkedése alapján a középkor végi csöti házak a

23. kép Falu. Az 1. lakóház Ny-i oldala. 15–16. század.
Gerevich László ásatása 1942

Abb. 23 Dorf. W-Seite von Haus 1, 15.–16. Jh. Ausgrabung
von László Gerevich 1942

24. kép Falu. 2. telek: 3–4. ház. 13. ház. 15–16. század. Gerevich László ásatása 1955
 Abb. 24 Dorf. Hufe 2: Haus 3–4, Haus 13, 15.–16. Jh. Ausgrabung von László Gerevich 1955

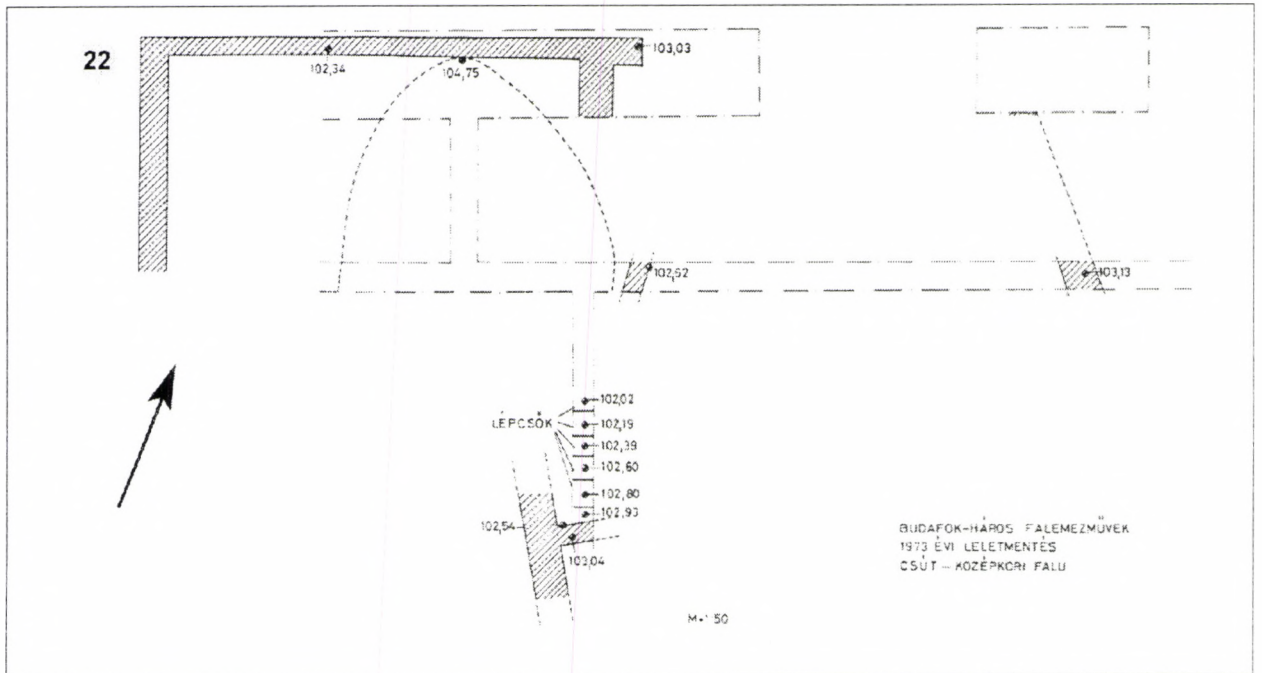
középmagyar háztípus kifejlett formái közé tartoztak. A lényeges elemek összeépítése, a végső házforma kialakítása, és a háztípus elterjedése évszázados hagyományokra vezethető vissza. Soros alaprajzuk volt, szoba-konyha-kamra, vagy szoba-konyha-szoba, egymás melletti helyiségekből álltak. A fűtőberendezések külső fűtésű kályhák, vagy kemencék voltak. Funkcionálisan különvált a tiszta levegőjű, fűtött lakószoba a tüzelőberendezést és a tüzelő felszereléseket magában foglaló konyhától. A 15. század 2. felében a jobb módban élő paraszti rétegek már ilyen házakban éltek, a 16. században pedig már általában ilyenek épültek a háztípus elterjedési területén, az É-K-D Dunántúlon, a Duna-Tisza közén, az Alföldet határoló É-i hegyvidéki tájakon és a Tiszántúlon. Jellemző volt a házak közel azonos mérete. A háztípus jellemzése szempontjából a kisebb méretbeli eltérések ugyanúgy lényegtelenek, mint az építőanyag változatossága (MICHNAI 1981, 231–237. FILEP 1980, 320–326).

A Gerevich László által feltárt házak közül 4 ház, az 1955-ben lerajzoltak közül pedig további 7 ház az 1480 utáni időszakban épült. Mind a 11 háznak a

25. kép Falu. 2. telek: 4. ház. 15–16. század.
 Gerevich László ásatása 1955
 Abb. 25 Dorf. Hufe 2: Haus 4, 15.–16. Jh. Ausgrabung von László Gerevich 1955

hosszanti tengelye az utca vonalára merőleges volt, egymás mögött sorakozó három, vagy négy helyiségből állhattak. Az 1, 5, 8, 11, 16, 20. házak valószínűleg 4 helyiségesek voltak, bár ezt régészetileg csak a 8.

26.kép Falu. 22. épületcsoport. Pince részlet. 14–15. század. Írásné Melis Katalin leletmentése 1973
 Abb. 26 Dorf. Gebäudegruppe 22. Kellerdetail, 14.–15. Jh. Fundrettung von Katalin Írásné Melis 1973

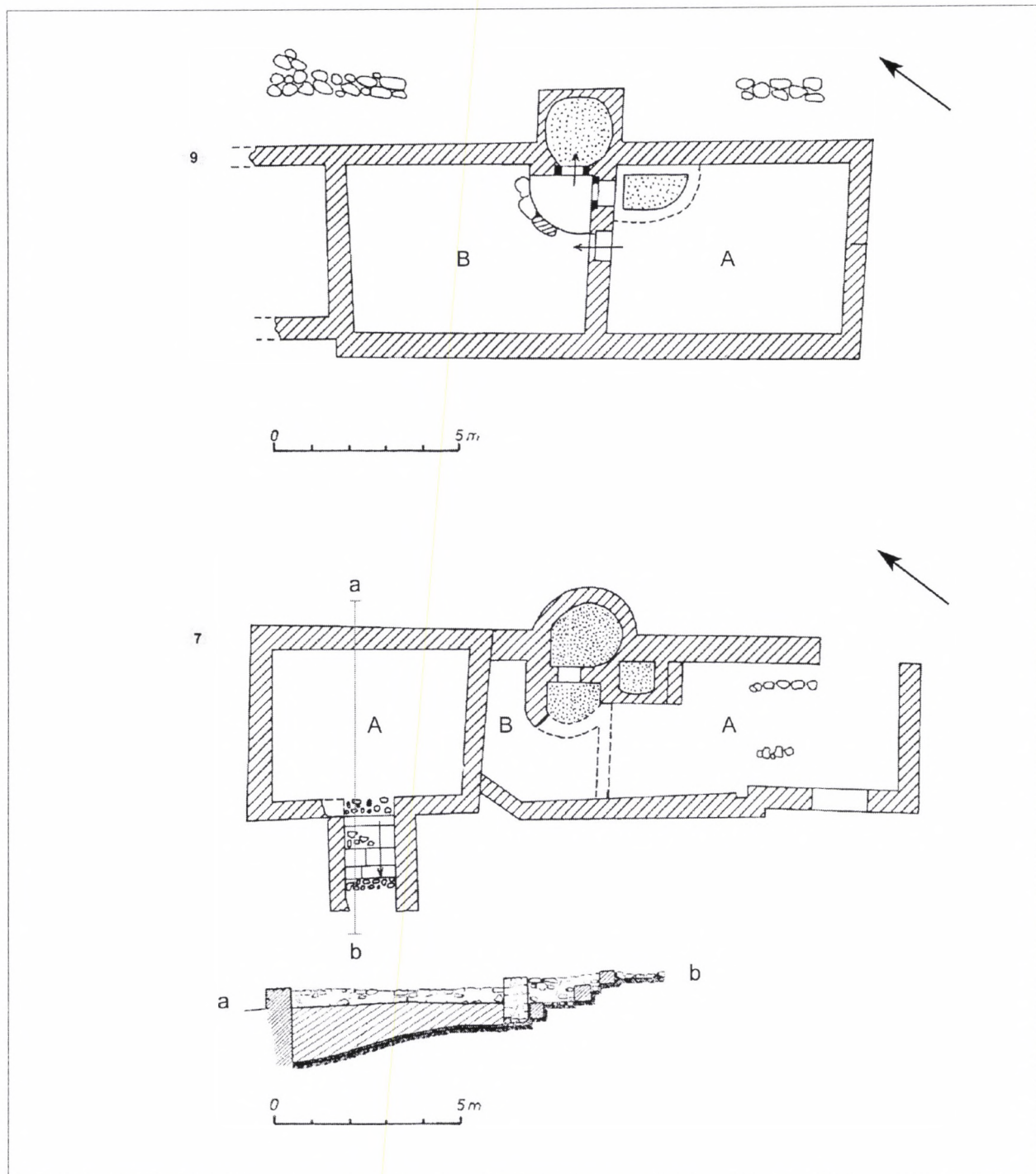
háznál lehet bizonyítani, amelynek a hitelesítését Méri István végezte el 1957-ben. A többi 5 házból pedig zömmel csak a K–Ny-i irányban elhelyezkedő helyiségekre figyeltek, az utcára merőleges tengelyű házak utolsó helyiségeit meg sem keresték. Minden csöti lakóháznál az utcai homlokzat mögött kemencével fűtött lakószoba volt, mellette a konyha következett, jellegzetes fűtőberendezése volt, a fűtőpadka. Innen fűtötték a szobák búbos kemencéjét, vagy a szemes kályhát. Ugyan erről a padkáról fűtötték a konyha falához kívülről hozzáépített sütőkemencét és itt volt a nyílt lángú, konyhai tűzhely is (FILEP 1982, 386–387). A füst a fűtőpadka feletti szabadkéményen keresztül távozott a konyhából. A konyha melletti, udvar felőli helyiség lehetett egy újabb szoba, vagy kamra. A negyedik helyiségek rendeltetése bizonytalan. Némelykor a lakóházhhoz tartozó kamrák lehetnek, amelyben az értékesebb felszerelések mellett az élelmiszert tárolták, de a népi építészetben arra is van példa, hogy a 4. helyiségek újabb tároló helyiségek, istállók, vagy valamilyen más állat elhelyezésére szolgáló ólak lehetnek.

Gazdasági épületek

A gazdasági épületek az udvarokon helyezkedtek el. Amelyeket pontosan fel lehet ismerni, azok a lakóházaktól külön álltak. A lakóházaktól vagy nagyobbak, vagy kisebbek voltak. Több helyiségből álltak, alaprajzuk teljes egészében más volt, mint a

lakóházaké, és nem találtak bennük tüzelőberendezéseket.

A falu *alaprajza* a korábbihoz képest kissé megváltozott. Továbbra is a templom állt a falu közép-pontjában az új házak pedig részben a korábbiak helyén épültek fel. A változásokat az új házsorok mutatják, amelyek az 1480 előttiekkel párhuzamosan, de azoktól távolabb új utcavonalat alkotva helyezkedtek el. Mindkét korábbi utca eltolódása azért következett be, mert beépítették a templom É-i és Ny-i oldalát, a K-i oldalt nem lehetett kutatni. Néhány teleknek az egyik határa a kerítőfal lett, a lakóházakat és a gazdasági épületeket is hozzáépítették a kerítőfalhoz. Az így kialakult 1480 utáni K–Ny-i utca új D-i házsora a 14–15. századi házak mögötti kertekbe esett. A K–Ny-i utca É-i házsora, mint már korábban említettük, a 14–15. századi, az utcavonallal párhuzamosan fekvő, É-i házsorba épült. Általában felhasználták a korábbi házak jobb állapotban lévő helyiségeit, ezek lettek az 1480 utáni házak utcai helyiségei. Végeredményben 1480 után a korábbi utca D-i házsora és a templom közötti, beépítetlen területre helyezték át a K–Ny-i irányú utcát. Új utca kialakítását a templom Ny-i oldalán is meg lehet figyelni. Az utca kijelölését a kerítőfalhoz épített korábbi ház (a csöti pap háza?) 1480 utáni átalakítása befolyásolta. A telek Ny-i kerítésfalához igazították az utca másik oldalára épített házak homlokzatait is. Ugyanazt látjuk, mint a K–Ny-i utcában, a korábbi épületmaradványokat

27. kép Falu. A 9. és a 7. házak. 15–16. század. Gerevich László ásatása 1942
 Abb. 27 Dorf. Haus 9 und 7, 15.–16. Jh. Ausgrabung von László Gerevich 1942

derékszögben keresztelték az 1480 utáni házak, ezáltal az 1480 utáni utca a korábbi házak udvarába került.

A házak szabályosan kimért belső telkeken épültek fel. A telkek formájától függően a gazdasági épületek vagy a lakóházakkal szemben, vagy a lakóházak mögött sorakozva épültek fel. A telkeknek csak a

szélességére lehet következtetni, hiszen a K–Ny-i főutcától É-ra eltűntették a mély határarkot, amely korábban a falu belterületének a határa volt. A lakóházak közötti távolságból arra lehet következtetni, hogy a telkek szélessége változatlanul 25–35 m között váltakozott. A K–Ny-i utca északi oldalán bizonyára

megmaradtak a házak mögötti keskeny kertek, amelyben elfértek a mezőgazdasági épületek. Valószínűleg gazdasági épületből származnak a 11. épülecsoporttól É-ra előbukkant falak.

Csöt utolsó virágzása s egyben középkori története 1526-ban ért véget. A török támadás hírére a falu népe a szerzetesekkel együtt elmenekült. A mohácsi csatában győztes török sereg Budára vonult és közben nagy pusztítást végzett az útjába eső területeken. Budát Pestet és a városok körüli falvak nagy részét felgyújtották, a budaszentlőrinci pálos kolostor is a tűz martaléka lett. Az 1526–1541 közötti, törökök, osztrákok elleni háborús események idején a falvak nagy része nem települt újjá, Csöt is ezek közé tartozott. A 16. századi török adójegyzékekben már meg sem említették.

A telkek beépítése, az épületmaradványok leírása

Csöt, K–Ny-i utca, D-i házior

1. telek: 15–16. század. A falu 1480 után kialakult, K–Ny-i irányú főutcájának a K-i végén, az utca D-i oldalán helyezkedett el. A 2. telekkel közös, kb. 80 cm széles kőből épült kerítésfal határolja az utca felől, amely a fennmaradt rajz szerint K-i irányban haladt

28. kép Falu. 9. ház. A lakószoba és a konyha közötti válaszfal. 15–16. század.

Gerevich László ásátása 1942

Abb. 28 Dorf. Haus 9. Wand zwischen Wohnraum und Küche, 15.–16. Jh.

Ausgrabung von László Gerevich 1942

tovább. Tehát nem ennek a teleknek a házai voltak a falu szélső házai, csupán a kutatás terjedt idáig. A telek 3 oldalról kőfalakkal határolt, az utcai oldal szélességét ismerjük, ez 28 m, a hossza ismeretlen. A beépített udvar az utcai kőkerítéstől számítva kb. 26 m

hosszú volt. A kerítéstől 38 méterre kiásott, XIII. kutatárokrol Gerő Győző feljegyzései között nem találunk adatot. Feltehetően üres volt. A telek hosszát, azaz a D-i oldalát nem ismerjük. Ismereteink szerint ez volt a legnagyobb belső telek, egy lakóház és két gazdasági épület állt az udvaron. A telek D-i része gazdasági udvar, vagy valamilyen kert lehetett (9. 22. kép).

1. Lakóház: 15–16. század. Gerevich László tárta fel 1942–1943-ban (VI. épület). A telek K-i oldalán helyezkedett el, a ház ÉK-i záró fala egyben telekhatár is volt. Tájolása ÉK–DNY, hosszanti tengelye mentén merőleges a falu K–Ny-i főutcájára. Három (A, B, C) helyisége teljes, 1955-ben az A helyiség ÉK-i sarkán egy 4. helyiséget mutató falszakaszt még hozzárajzoltak. A három, A–C helyiség teljes hossza 16,5 m. A ház szélessége helyiségenként 3,5 és 4 m között változott. A ház K-i fala telekhatár, az utcai homlokzat pedig beleolvad abba a 60 m hosszú, összefüggő kerítésfalba, amely egy telektömbbé egyesítette a templom kerítőfalához épített, szomszédos épületekkel. A ház falainak vizsgálata közben elsőként feltűnik, hogy amíg a K-i és a belső válaszfalakat nyílegyenesre, addig az udvari, Ny-i falat görbületekkel rajzolták. A falak szélessége változó, az utcai, a kerítéssel egy-

29. kép Falu. 9. ház. Konyha. A fütökemence és a sütökemence tüzelőnyílásai a fütőpadkán. 15–16. század.

Gerevich László ásátása 1942

Abb. 29 Dorf. Haus 9. Küche. Feuerungsöffnungen von Heiz- und Backofen auf der Feuerbank, 15.–16. Jh.

Ausgrabung von László Gerevich 1942

beépült homlokzat 80 cm, a K-i, egyenes záró fal 50 cm, a többi fal pedig 60 cm széles. Az alapozások is különböznek, az utcai homlokzat alapozása a középkori járószinthez képest 70–80 cm, a K-i záró fal 90 cm, a B–A válaszfal 80 cm, a C–B válaszfal 30–40

cm mélységű. A falak a feltárás közben készült fotók szerint, laza szerkezetű kötőanyagba rakott alakatlan kődarabokból álltak.

A feltárt helyiségek rendeltetését a tüzelőberendezések alapján határozták meg, ezért az utcai C helyiségről (4x3,5–3,8 m), amelyben nem találtak kemencét, nem írtak semmit. A középső B helyiség (4x4 m) volt a konyha. A házba a Ny-i oldalon, a konyhaajtón lehetett belépni (23. kép). A 140 cm széles ajtó előtt két, nagy méretű, 70–80 cm széles kölapot helyeztek a küszöb elé, a küszöböt 35 cm magas kövekből építették. A feltárás közben a konyha másik sarka előtt egy keskeny, lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú kemence került elő, amely lehetett a házhoz épített kemence külső íve. A fotón látszik, hogy a 35–40 cm széles kőszorból álló kemencefalat hozzáépítették a ház falához, de azt, hogy hogyan folytatódott a konyha belső terében nem tudjuk. A ház legnagyobb, A helyiségében (6x3,7 m) a DNy-i sarokban találták meg a fűtőkemence maradványait. Az alapozás nyújtott negyed kör alakú volt, a tapasztott kemencepadlót 25–30 cm széles apróbb kövekből kialakított gyűrű fogta közre. A kemence fenék mérete 100x90 cm volt. Lehetséges, hogy nem kályhaszemes, hanem csak egyszerű búbos kemence volt. 1953-ra teljesen elpusztult.

2. *Gazdasági épület, csűr:* 15–16. század. 1955-ben került elő. Csak a falak tetejét bontották ki, és ezekről alaprajz készült. A lakóházzal párhuzamosan, attól 6 m-re, a telek közepén helyezkedett el. A teljes épület utcára merőleges hossza 14,5 m. A 60 m hosszú kerítésfalhoz épült négyzetes központi helyiség egy-egy oldala 8,5–9 m volt. A Ny-i oldalán 6,6 m szélességben nem találtak kőfalat, itt volt a bejárat, amelyet nagy, széles fa kapuszárnyakkal lehetett bezárni. A széles kapu mögött a csűr munkaterülete, szérűje következett, amelynek az ÉNy-i sarkában egy 2x2 m alapterületű, ún. fiókot alakítottak ki. A ház felé eső oldalán, majdnem középen, 170 cm széles ajtónyílást találtak. A csűr D-i falához egy külső helyiséget is hozzáépítettek, amelynek 3,5x3,5 m-es belső tere volt. A csűrök évszázadokon keresztül, egészen a 20. század közepéig, a falusi gazdálkodás egyik legfontosabb épületei voltak. A néprajzi kutatás összegyűjtötte a csűrök különböző fajtáit, meghatározta az egyes részek funkcióit, feltárta a különféle csűrök elterjedési területét. A kisebb helyiségekben, fiókokban, tárolták a szálas gabonát, takarmányfélét, szalmát, pelyvát, stb. A középső részen, a csűr piacán pedig közlekedtek, vagy különféle mezőgazdasági munkát végeztek, főként csépeltek. Mivel a klimatikus viszonyok a magyar nyelvterületen sem kedveztek a szabadtéri gabona és szénatárolásnak, már a korai középkorban is szükség volt csűrökre. A történeti adatok mellett egyre több, régészeti feltárás-

ból származó, falusi, gazdasági épület szerepel a tudományos irodalomban, de a csötihez hasonlót még nem publikáltak. 1953-ra teljesen elpusztult.

Gazdasági épület: 15–16. század. 1942-ben 2 helyiségét lerajzolták, 1955-ben megtalálták és lerajzolták a legkisebb 3. helyiségét is. A csűrrel egy vonalban, 4,5 m távolságban egy 7 m hosszú, 3,5 m széles, 3 helyiségből álló, 50 cm vastag falú épület volt. Két helyiség belső tere 2,5x2,5 m, a 3. helyiség azonban csak 1 m széles volt. Az épület rendeltetését nem ismerjük. 1957-ben már nem volt meg.

A csűr Ny-i oldalán, a szomszédos telekhatárt jelentő házfalig 8 m széles szabad terület volt, így az 1. telek 28 m széles volt. Azt nem tudjuk, hogy ezen a telken hol voltak a kapuk. A nagy kapu, amelyen keresztül szekérral is lehetett közlekedni, a csűr Ny-i oldalán, a telek ÉNy-i sarkában képzelhető el. Érdekes lenne, de nem tudjuk, mi lehetett az oka annak, hogy a 28 m hosszú kerítésfalon a rendelkezésünkre álló alaprajz összesen négy változást, megvastagodást, elvékonyodást és két falsarkot tüntet fel.

2. *telek.* 15–16. század. A falu 1480 után kialakult, K–Ny-i irányú főutcájának a D-i oldalán helyezkedett el. Kisebb volt, mint a szomszédos 1. telek. Szabálytalan alaprajzú, mert az udvarra bekanyarodott a templom kerítőfala. Három oldaláról kőfalak határolták, az utca felől, a kerítésfal mentén 26 m széles volt. A lakóház 15 m hosszú fala volt a Ny-i határa. A telek D-i oldalára bekanyarodott a cinteremfal északi szakasza, de a gazdasági épület már a cinteremfal melletti kb. 10 m széles szabadterületen állt. Tehát a telek D-i irányban való kiterjedését nem ismerjük. Egy lakóház és egy gazdasági épület állt rajta. DK-i oldalán egy nagyobb, beépítetlen terület tartozott hozzá, amely gazdasági udvar, vagy mezőgazdasági művelés alatt álló, konyhakert, gyümölcsös stb. lehetett (8, 9, 24. kép).

3. *gazdasági épület:* 15–16. század. 1942-ben, majd 1955-ben is lerajzolták. A korábbi rajzon a kerítésre merőleges, 23 m hosszú épületben 4 helyiséget tüntettek fel. Az utca felől számított 3 helyiség belső tere kb. 6 m széles volt, a kerítőfalat megközelítő, 4. helyiség viszont 2 m-rel szélesebb azaz 8 m széles volt. A 3. és a 4. helyiség közös, ÉNy-i sarkán 4 falkiszögellés van, ami egyértelműen mutatja, hogy itt többszörös átépítés volt. Az épület Ny-i oldalán a 2. és a 3. helyiség közös válaszfalának folytatásában volt egy falsarok, 180 cm széles, 23 cm magas küszöb volt benne. Egyébként ez a falsarok egy 240 cm széles helyiség DNy-i sarka volt. Tüzelőhelyet sehol sem rajzoltak az épületbe. Jelentősen nagyobb volt, mint a lakóházak, azért azt gondoljuk egy többször átalakított gazdasági épület maradványai lehettek. 1957-ben már nem volt meg.

4. lakóház: 15–16. század. Ezt a házat is lerajzolták 1942-ben és 1955-ben is. Csak a faltetők voltak letisztítva. A háznak „L” alakú alaprajza volt, mert a templom kerítőfala belekanyarodott a telekbe és a telek a Ny-i oldalán 15 méterre lekeskenyedett (25. kép). A rajz szerint ennél az épületnél is befejezetlen falsarkokat, eltérő vastagságú falakat találtak. A kerítéshez épített A helyiség belső tere 4,4x4,4 m, a mellette lévő B helyiség is 4,4 m széles volt, de a hosszúsága 6 m volt. A helyiség DNy-i harmadába berajzoltak egy korábbi látszó falsarkot, ennek a K-i oldalát érintette Gerő Győző 1955-ös, IV. kutatóárka. A kutatóárok, mint ahogy korábban már említettük, nekifutott a templom kerítőfalának, miközben átvágta a szétterített, 15. század végi leletekkel kevert feltöltés réteget. Gerő Győző feljegyzései szerint a IV. kutatóárok ezen a környéken érintett egy „II. kemencét”, ezek szerint valahol volt egy I. kemence is, de Gerő Győző távozása után ezeket nem rajzolták bele a kutatóárkokba. Feltétlen meg kell jegyeznünk, hogy a ház Ny-i oldalán, a szabad területen 9 m hosszan kb. 1 m széles falmaradványokat rajzoltak le. Az 1954-es rétegvonalas helyszínrajz és Méri István 1957-es ásatásának eredményei szerint feltételezhető, hogy ez a falszakasz az 1295 után betemetett nagy árok belső oldalán húzódó körfalból maradt meg. A ház 1957-ben már nem volt meg.

A 2. telek tehát szabálytalan alaprajzú volt. K-i oldalán állt a 3. gazdasági épület, a K-i fala volt a telekhatár. Az épület DK-i sarka a rajzok szerint már 1 méterre megközelítette a telekre bekanyarodó cinteremfalat, amely D felé lezárta az udvart. A

30. kép Falu. 12. ház. Középkor.
Gerevich László ásatása 1955
Abb. 30 Dorf. Haus 12. Mittelalter.
Ausgrabung von László Gerevich 1955

gazdasági épület K-i fala egyértelműen mutatja, hogy az 1480 és 1541 (török uralom kezdete) közötti 60 év alatt ennek a teleknek is változott a beépítése.

Csőt, K–Ny-i utca, É-i ház sor

22. épület: Pince 15. század, házfalak 15–16. század. Az 1973-as leletmentésből biztosan csak azt lehetett megtudni, hogy a későközépkori falak között volt egy feltöltött pince (9. kép). A gyári munkások által kiásott keskeny árokban különböző vastagságú és különböző irányban haladó falrészletek voltak, a III. árokban azonban 5 pincelépcső részletei is előkerültek (26. kép). A legfelső lépcsőn ferde irányban keresztül haladt egy ház 40 cm széles, feltehetően válaszfal részlete, amely a D-i végén egy 60–70 cm széles fallal volt egybeépítve. A pince a legfelső lépcsőfok tetejétől számítva 90 cm mély volt. A betöltés barna homokos földdel kevert épülettörmelék volt, amelyben 15–16. századi leletek voltak. A pincét nem tárhattuk fel. A sepregetés eredményeként a lépcsőktől kissé DNy-ra egy homokos földdel kevert épülettörmelékes folt mutatkozott, amely talán csak a pince közepét töltötte be, tömör faltörmelék vette körül. Mivel a leletmentés idején már téli időjárás volt és régészeti feltáró munkát már nem végezhattünk, nem tudtuk megállapítani, hogy a faltörmelék alatt voltak-e még álló falrészletek. A körülmények miatt a falak és a pince közötti összefüggéseket sem tudtuk feltárni. Ez a terület beépítetlen, lehetne folytatni a kutatást.

9. Lakóház: 15–16. század. Gerevich László tárta fel 1942-ben (VII. épület), 1953-ban már nyoma sem látszott (9. kép). Az utca felőli két helyiség falai látszottak, a feltárást tulajdonképpen a falak letisztogatása és a helyiségek kisöprése jelentette. A 3. udvari helyiséget nem tárták fel, csak a felszín fölé magasodó falcsontokat rajzolták le. Ennek ellenére ez a

31. kép Falu. 16. épületcsoport falrészletei.
Középkor. Gerevich László ásatása 1955
Abb. 31 Dorf. Mauerdetails der Gebäudegruppe 16.
Mittelalter. Ausgrabung von László Gerevich 1955

ház tekinthető az 1480 utáni telepítés jellegzetes háztípusának. A feltárók is felismerték ezt, és minden további házat megpróbáltak ilyen formára rajzolni

(27. kép). A 9. lakóház K-i és Ny-i fala 17 m hosszan maradt meg, az utcai homlokzat 5,9 m volt. A falak vastagsága 50–70 cm között változott. Az építőanyag java része a korábbi ház bontásából származott, ajtó és ablakkeret töredékek között elnagyolt kváderek, nagyobb kőlapok, kötömbök és egészen apró tört kövek alkották a falakat. Ennek ellenére az egyenes falak és az egyenletes falfelületek azt mutatják, hogy gyakorlott kőművesek építették az utolsó házat. Az időjárás viszontagságai, elsősorban a csapadék ellen, feltehetően vakolattal védték a falakat, amelyek valószínűleg belülről is vakoltak voltak. Minthogy egyetlen csóti házban, ebben sem találtak téglát, vagy más épített padlányomokat az egyes helyiségekben. A rendelkezésünkre álló rajz alapján felmerülhet, hogy a két utcai A és B helyiség egyszerre épült, amikor az itt álló, korábbi épületet átalakították. Az ásatási fényképeken több jelenség is felismerhető, amely bizonyítja, hogy ezen a helyen is többször építkeztek. Például a K-i oldaltól 1–1,5 m-re két omladékos falrészletet találtak, amelyek közé beilleszthető az utolsó ház külső kemencéjének a zárófala. Ezekről Ny felé, kb. 4 m-re a B helyiség közepén egy kiszedett falhelynek látszó elszíneződés húzódik, amely a helyiség É-i fala előtt derékszögben halad a K-i oldalon lévő omladék felé. A találgatások sorát azzal a feltételezéssel zárjuk, hogy az utolsó ház külső kemencéjét nagy bizonyossággal a korábbi ház kemence maradványai fölött alakították ki és sajnálatos, hogy a korábbi fűtőberendezés nem keltette fel az ásatók figyelmét.

A ház utcai, A helyiségét, az ÉK-i sarokban álló kályha alapján szobának lehet meghatározni. Belső tere 6,2x4,5 m, a Ny-i fal 70 cm, az utcai, D-i fal 50 cm, a K-i fal és a válaszfal 60 cm széles volt. Az ÉK-i sarokban megmaradt, vastag, középen átégett agyag-alapozás feltehetően egy 180x160 cm alapterületű, szemes kemencéből maradt meg (28. kép). Körülötte, négyzetes, tál alakú kályhaszemeket találtak, amelyek véletlenül be is kerültek a múzeumba. A kályhaszemek egy-egy oldala 30 cm, mélysége pedig 18–20 cm volt. Nem lehet tudni, hogy a kisebb szemes kemencék melyik típusába tartozott. A konyhából fűtötték. A válaszfal közepén volt a konyhába vezető, a szoba felől 80 cm, a konyha felől pedig 60 cm széles ajtó. Két oldala a sima falsík volt, nem volt benne külön faragott ajtókeret. A küszöb is különböző, nagyságú, alakatlan kövekből volt gondosan összerakva. A válaszfal a feltárás idején 50–70 cm magasan maradt meg. A B helyiség a 6,4 x 4,5 m belső terű konyha volt. Ny-i fala folytatása a szoba falának, a két válaszfala 60 cm és a K-i fala 50 cm széles volt. A ház és egyben a konyha bejárata a Ny-i oldalon lehetett. A konyha DK-i sarkában kövekkel szabályosan körberakott, 160 cm sugarú, negyed körív formájú, egészen

lapos tüzelőpadka került elő (29. kép). Felületén vastagon átégett paticsréteg volt, amely beborította a szobai kemence 60 cm széles fűtőnyílásának a küszöbét is. A kemence szájának két oldalára téglatest alakú keretkövek voltak beépítve, amelyeknek a teteje letört, a magasságuk így is 90–100 cm volt. Ugyanekkor volt a konyha külső falához épített kemence szája is, a keretkövek ugyanolyan hasáb alakú faragványok voltak, mint a szobai kemence szájában lévő. A fűtőpadka egyben a konyha nyílt főzőtűzhelye volt, a tűz fölé lógtak a falba szerelt kampókra, szolgálókra akasztott edények, a tűzbe pedig berakták az edénytartó vasháromlábakat és a vas nyárstartókat. A 9. lakóház külső kemencéje kőből épült, és a rendelkezésünkre álló rajz szerint kívülről négyszögletes 1,5x2,3 alapterületű volt. Belülről lekerekített sarkú négyszög alakú, 1,7x1,8 m-es fenéklapja volt, a szája a házfalra esett. A füst feltehetően a fűtőpadka feletti szabadkéményen keresztül távozott a házból. A C helyiség 4 m széles volt, tehát keskenyebb volt, mint az előző kettő. Ny-i fala egy falkiszögellés után indult a B helyiséggel közös válaszból. A K-i és a Ny-i falcsontok végénél abbahagyták a kutatást, ezért erről a helyiségről semmit sem tudunk.

10. Épületrészletek: 14–16. század. A falakat 1942–43-ban lerajzolták, 1953-ra már megsemmisültek. Az épületmaradványok D-i felében elhelyezkedő, az utca vonalára merőleges 15 m hosszú falhoz kapcsolódó falakban fel lehet ismerni az 1480 után épült ház 3 helyiségét (9. kép).

11. Ház: 14–16. század. Az épületmaradvány 4 utcai helyiségének a D-i zárófala az 1943-as rajz szerint pontosan követte az utca vonalát (9. kép). Ezen a 27x39 m kiterjedésű területen az egész középkorban építkeztek, a falak között fel lehet ismerni az utca vonalával párhuzamos, korábbi épületek részleteit. Az épülecsoport Ny-i felében, az utca vonalára merőleges, 20 m hosszú fal talán az 1480 után épült ház K-i fala lehetett, amelyhez hozzacsatlakoztak a 3 helyiség válaszfalai. A 11. épüleategyüttes É-i oldalán már 1955-ben kisöpörtek egy négyszögletes, 6x6 m alapterületű épületrészletet, amelynek az É-i zárófala kb. 34 m-re volt az utcavonalától. Kora ismeretlen. A házmaradványok között kövezett felszint rajzoltak, amely talán a 14–15. századi úttestből maradt meg. Az 1990-es, keskeny, K–Ny-i irányú közmű árok a 11. épülecsoporttól 39 méterre, egy másik házrészlet falain haladt keresztül. A megbolygatott helyiség K–Ny-i irányban 240 cm széles volt. Egy korábbi, betemetett kettős árokba ásták, majd megszüntették. A beásást 16. század eleji háztartási szeméttel töltötték fel, amelyben feltűnően sok volt a magas vörös kancsókából, korszókból származó cserépdarab. A régészeti metszetben a keskeny házhely K-i oldalán egy cölöp-

lyuk volt, amely az épület falát alkotó gerendák egyikének a helyét mutatta (IRÁSNÉ MELIS 1990, 7).

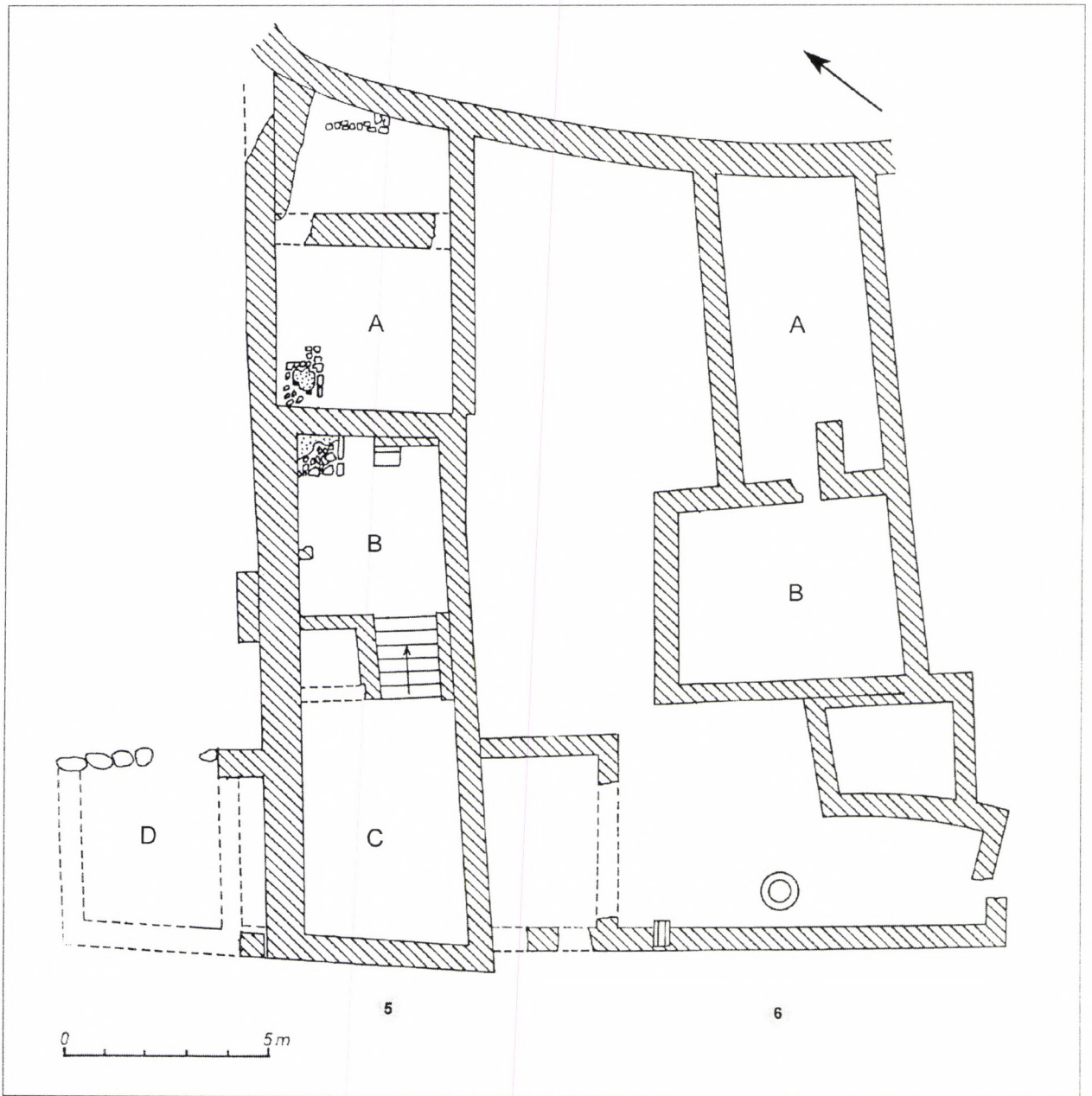
12. Ház: Középkor. 1955 nyarán söpörték ki a házrészletet, a koráról semmit sem lehet tudni (9. 30. kép).

13. Ház: 14–15. század. Gerevich László tárta fel 1942-ben (V. épület), 1953-ra már megsemmisült (9. 27. kép). A falu É-D-i keresztutcájának a Ny-i oldalán, az utca vonalával párhuzamos irányban helyezkedett el. A 14 m hosszú, 5 m széles házból 2 he-

lyiség maradt meg, az É-i helyiségnek azonban nem került elő az É-i zárófala.

14. Ház: 14–16. század. 1943-ban lerajzolták, 1953-ra megsemmisült. A falu K–Ny-i főutcájára merőleges tengelyű, 27 m hosszú, 5,5–6 m széles, 3 helyiségesre rajzolt épület több periódusban alakult ki, de a falak között felismerhető az 1480 után épült jellegzetes, középkor végi, csöti ház (9. kép).

15. Ház: Középkor. 1943-ban lerajzolták, de sem a formáját, sem a korát nem lehet rekonstruálni (9. kép).

32. kép Falu. 3. telek: 5–6. ház. Gerevich László ásátása 1942, Gerő Győző ásátása 1953
Abb. 32 Dorf. Hufe 3: Haus 5–6. Ausgrabung von László Gerevich 1942 und von Győző Gerő 1953

16. Ház: 14–15. század. 1943-ban lerajzoltak egy, a falu főutcájára merőleges, 23 m hosszú házat, amelynek az utcai helyiségének a belsőtere 5x7 m volt. 1955-ben Gerő Győző hozzákézdett a hitelesítő ásatáshoz, de csak két kutatóárok kiásásra volt lehetősége (9. kép). Az egyik, a ház utcai helyiségének a K-i falát foglalta magában. Az 1943-ban ide rajzolt fal helyett 7, különböző 40–60 cm széles, K–Ny-i irányban haladó falrészlet került elő, amelyek korábbi házakból maradtak meg (31. kép). Később 180 cm-re kiszélesítették a kutatóárkot, de az említett 7 fal ezen az árkon is túlhaladt. A keskeny falak kutatását abba hagyták. Majd leseperték a falaktól É-ra eső 4x5 m belső terű helyiség falait. Gerő Győző V. kutatóárka az utcai helyiség É-i oldalán a fal mellett haladt, az alján cölöplyukak jelentek meg, amely egy korábbi, gerendavázis falszerkezetű házból maradtak meg. A kutatóárok É-i falában, mint arról már írtunk, megjelent az a vastag, épülettörmelékes réteg, amely a 3 pincét is betöltötte. Az épületmaradványok nagy része a falu 1480 előtti házaiból maradt meg. Az 1943-as és az attól teljes egészében eltérő épületet mutató, 1955-ös rajz alapján felmerülhet, hogy vajon mennyire lehet hiteles a többi, láthatóan régészeti felügyelet nélkül készült rajz.

17. Ház: 15–16. század. 1943-ban lerajzolták, nem tudjuk meddig maradt meg. A 13 m hosszú, 5,5 m széles ház az utca vonalára merőlegesen helyezkedett el, a feltüntetett 2 helyiség mérete is hasonló az 1480 utáni házak helyiségeihez (9. kép).

18. Ház: 14–15. század. 1943-ban lerajzolták, nem tudjuk meddig maradt meg (9. kép). A 13 m hosszú, 6 m széles ház az utca vonalával párhuzamosan helyezkedett el. 1957-ben Méri István átnézte és a következőket állapította meg. „A kerítéshez (a gyár kerítéséről van szó) legközelebb lévő épület É-i sarkánál felületileg – annak idején egy nagy kövekkel körülrakott kemencét tártak fel. Ez a kemence nem a házhoz, hanem egy korábbi települési réteghez tartozik. A fenékbe tapasztott edénytöredékek alapján XIV. sz.-i-nak látszik. A mellette kiásott ház tehát későbbi időből való. E háznak a középső helyiségébe DK-ről nyíló külső ajtó és innen jobb kéz felé levő helyiségbe nyíló ajtó helyét is sikerült megállapítanom, sőt a középső helyiség jobb hátsó sarkában a tűzhely nyomait is megtaláltam. Kétségtelen, hogy ez a helyiség konyha volt, amelynek a tűzhelyről nyílt a jobboldali helyiség /szoba/ szomszédos sarkában lévő kályhás kemence szája, a konyha hátsó falán át pedig a kívülről hozzáépített sütökemence szája. E két kemence eléggé vázlatosan van a 40-es években felvett alaprajzon ábrázolva. (A valóságban pl. a kályhás kemence kőalapozása szögletes alaprajzú és mindkét falhoz hozzá kapcsolódik.) E rövid vizsgálat is arról tanúskodott,

hogy részletesebb kutatással a feltárt házaknak nemcsak építési periódusait és korát lehetne pontosabban meghatározni, hanem a helyiségek rendeltetését is. Utóbbi ugyanis a régi ásatási alaprajz alapján bizonytalan, vagy egyáltalán nem állapítható meg.” (MÉRI 1957, 3–4) Méri István megjegyzései rendkívül fontosak, mert világosan mutatják, hogy az utcával párhuzamosan épült házak egy részében ugyanolyan fűtőpadkás tüzelőberendezések lehettek, mint az utcára merőleges, 1480 után épült házakban.

19. Épületcsoport: 14–15. század. Ny-i felét 1943-ban lerajzolták, 1955-ben megtalálták az épületcsoport 1480 előtti, az utca vonalával párhuzamos helyiségeit (9. kép).

20. Épületcsoport: 14–16. század 1943-ban, egy 80 cm hosszú falszakasszal egyberajzolták a 19. házzal. Az utcai két helyiség egy korábbi, 13,5 m hosszú, 6,5 m széles háznak látszik (9. kép). A rajz a K-i helyiség DK-i sarkában, az utcai oldalon ajtót mutat, a Ny-i helyiség ÉK-i sarkában pedig kemencehelyet tüntet fel. A ház K-i homlokzata 19 m. Az utolsó, 4,5x5 m alapterületű helyiséget 1955-ben találták meg. A ház L alakú alaprajza, méretei szinte megegyeznek a Méri István által 1957-ben hitelesített 8 házzal, és megtalálható benne az a 2 m széles helyiség is, amely itt is az utcai helyiség udvar felőli oldalán épült. Semmilyen régészeti adat sem támogatja, de azt gondoljuk, hogy az 1480 utáni ház az utcára merőleges 19 m hosszú helyiségsorral azonosítható. 1957 után minden megsemmisült.

21. Lakóház: 15–16. század. 1955-ben a 20. háztól kb. 25 méterre került elő. Az utca vonalára merőleges, 15 m hosszú, 5 m széles, két helyiségből álló házrészletről feltételezhető, hogy az 1480 után épült házak közé tartozik (9. kép).

Csőt, É-D-i utca, K-i oldal

3. telek: 15–16. század. A telek a falu 16. századi É-D-i keresztutcájának a K-i oldalán a templom kerítőfala mellett, pontosan a templom Ny-i homlokzata előtt helyezkedett el (8. 9. kép). A beépített terület megközelítőleg 20x20 m kiterjedésű volt, minden oldaláról kőfal határolta. A K-i oldalon a templom kerítőfala egyben a telekhatár is volt. A Ny-i oldalon a telekhatár, a két épület Ny-i homlokzatát és a két épület közötti udvart lezáró kökerítésből álló 20 m hosszú falszakasz jelentette. Az É-i és a D-i oldalon bizonytalan a helyzet, mert a lakóház É-i oldalán és a gazdasági épület D-i oldalán a főfalak mellett előkerültek további helyiségrészletek. Ezeknek a főépületekkel való összetartozása teljesen bizonytalan. A telek beépített részének É-i oldalán egy 4, vagy annál több helyiséges lakóház, a D-i oldalán pedig egy gazdasági épület állt. Az udvaron kút volt (32. kép).

5. *Lakóház*: 14–16. század. Gerevich László tárta fel 1943-ban (III. épület) és Gerő Győző hitelesítette 1953-ban. A lakóház falai több építési periódusból származnak, a fényképeken jól látszanak az eltérő falszerkezetek, elváló toldások, falvastagítások és beépítések. A hitelesítést nagy mértékben nehezítette, hogy a ház legnagyobb részében 1943-ban a bolygatatlan talajig minden réteget kihordtak, körbeásták a falakat, tűzhelyek és kemencék maradványait, majd a kiásott földdel mindent visszatemettek. A legtöbb, határozottan felvethető kérdés ennél a háznál mutatkozik meg, de az első feltárás szakszerűtlensége miatt csak alig bizonyítható feltételezéseink lehetnek. Adataink szerint ezen a helyen a falu minden, 13–16. századi építési periódusából maradtak részletek, bár ezek egy részét a különböző feltárások folyamán nem vették észre.

1. A templomdombot kerítő 13. századi, széles és mély határárok a lakóház és a gazdasági épület utcai helyiségei alatt haladt át. Méri István 1957-ben a feltárandó terület határát a gazdasági épület D-i falánál jelölte ki, és egészen a szelvény faláig, azaz a gazdasági épület D-i faláig követte a 13–14. század végén betemetett, kőkerítéses árkot (MÉRI 1957a, 1–46). Az 1955-ös rajzon, a lakóház É-i oldalán feltüntetett falmorzsalék a 13. századi árok belső oldalán húzódó kőkerítés irányába esik, lehet, hogy annak a részlete volt.

2. A templom 13–14. század fordulóján épített kerítőfalához épített, Gerevich László által A helyiségnek elnevezett házrészletben csak a kibukkanó faltetőig mélyítették. 1953-ban a mélyítés során Gerő Győzőnek több lényeges dolgot sikerült megfigyelnie. Az 1943-as rajzon is látszik, hogy a ház É-i és D-i fala megtört vonalban csatlakozott a kerítőfalhoz. Gerő Győző itt kezdte a kutatást. Megállapította, hogy a lakóház K-i fala amely sárba rakott alakatlan kövekből állt, hozzáépült egy 3,6 m hosszú bontott, sóderes habarcsba rakott falhoz, amely a egybeépült a templom kerítőfalával.

3. A különböző, bizonytalan korú fal és házrészletből kialakított középkor végi, több helyiséges lakóház a telek É-i oldalán helyezkedett el, tájolása mint a templomé, DK–ÉNy. Hosszanti tengelye merőleges az utca vonalára és egyben párhuzamos a templom hosszanti tengelyével is. A ház teljes hossza 21,5 m, szélessége 5,5 m (külső méretek). Szinte minden fala különböző (100–50 cm) szélességű, az alapozások mélysége is változó volt. A feltárt helyiségek rendeltetését a tüzelőberendezések alapján határozták meg.

1943-ban a kerítőfalhoz épült 7x4,2 m (belső méret) alapterületű A helyiséget Gerevich László szobának nevezte. Ez a téglalap alakú házrész szem-

látomást elválik a ház É-i részétől. É-i falában van a kerítőfállal összeépített falcsonk, amelyhez hozzáépítették a későbbi házfalat.

1953-ban a kerítőfaltól 2 m-re, sárba rakott, apróbb kövekből álló, 80 cm széles fal került elő, amely teljes szélességében keresztelte a helyiséget (1942-ben ezt nem találták meg). A faltető az 1953-as járószint alatt 20–25 cm mélyen jelentkezett, mint kiderült csak egy kősor volt. A többi fal alapozásánál jóval magasabb volt, talán a legutolsó helységmegosztásból maradt meg. A két főfalhoz való viszonyát nem lehetett tisztázni, mert 1942-ben körbeásták a falakat. Elképzelhető, hogy e keskeny helyiségben a kerítőfalhoz valamilyen kemencét is hozzáépítettek, ebből maradt meg az apró kövekkel körülrakott fenékrészlet az ÉK-i sarokban. Az A/I. helyiség belső tere 4 m hosszú és 4,3 m széles volt. Ny-i fala, az A-B válaszfal, nincs egybeépítve a helyiség É-i és D-i falaival. Az ÉNy-i sarokban helyezkedett el a cserépkályha. A kemence helyét Gerevich patkóalakúra rajzoltatta, azonban 1953-ban, amikor rendszeren feltárták a falsarkot, kiderült hogy a kályhaalap lekerekített sarkú négyszög alakú volt, mérete 150x140 cm. A kövel körülrakott kályhaalapot a falaktól 50 cm-e építették. A válaszfalon középen volt az ajtó helyét mutató küszöb. A rendelkezésünkre álló rajzok nem tüntetik fel, hogy pontosan hol van a B helyiség É-i válaszfala. A B és a C helyiségek egy 13 m hosszú és 3,5–4 m széles, az A helyiséggel nem egy időben épült házrészletben vannak. Az É-i zárófal 100 cm, a D-i fal 55 cm, az utcai homlokzat 70 cm széles. A B helyiségből az A helyiségbe vezető ajtó a válaszfal középső részén volt, Gerő Győző feltárta az egy darabból faragott küszöbkövet. A B helyiség DK-i sarkába 1942-ben egy lekerekített sarkú kemencét rajzoltak, a félkörös lezáródású, 120x120 cm belső, átégett padlót kőfallal vette körül. Fénykép is készült róla. Azonban 1953-ban már a nyomait sem találták, csak a kemence falának a falsarokból induló alja maradt meg egy 165 cm hosszú, 20–25 cm széles, 10–12 cm vastag kődarabokból rakott falcsík formájában. Előtte nagy méretű faragott kőlapok voltak, amelyek a kemence alapozásából származhattak. A vele szemben lévő, ÉK-i sarokban is volt fűtőberendezés, amelynek keskeny téglalap alakú utolsó formáját 1942-ben lerajzolták. D-i oldalán megmaradtak a 40 cm széles fűtőnyílás hasáb alakú keretkövei. Ehhez képest egy másféle, feltehetően korábbi kemence nyomait találták meg 1953-ban. A négyszögletes alapozás 120x100 cm volt, szélét részben szabályos kváderekből részben tört kőből építették. A tapasztott fenéklap vastagon átégett. Nem lehet rekonstruálni a fűtő berendezéseket, mert mint a falaknak, ezeknek sem ismerjük a használati idejét.

Elképzelhető, hogy a ház utolsó periódusában a korábbi pincelejárat felett volt egy különálló helyiség, amelyhez hasonló Méri István kibontott a közeli, 8. számú háznál. Az elmondottakból következik, hogy az utolsó ház utcai, C helyiségének csak a szélességét ismerjük, az utcai homlokzatnál a belső tér 4 m széles volt. 1942-ben a ház mindkét oldalán találtak további helyiségeket és falrészleteket, hozzárajzolták a ház K–Ny-i helyiség sorához, így egy sajátos T alaprajzú házat láthatunk. Analógiák nem erősítik meg ezt az alaprajzi formát, a bizonyítást, vagy a periodizálást mutató régészeti adatok pedig hiányoznak. A ház maradványai 1953-ban még megvoltak, de miután 1967-ben a templom körüli műemléki rendezés során díszbokrokkal és fákkal ültették be a visszatemetett falakat, az 1990-es szondákban már csak a gyökerekkel felmorzsolts faltörmelék látszott.

Pince. 14–15. század. Az épület legérdekesebb részlete a B helyiség és a C helyiség közötti pince lejárata és a C helyiség alatti pince volt. Sajnálatos módon nem ismerték fel a kutatók. Gerő Gyözőnek 1953-ban feltűnt a mélyülés nagy mértéke, de a teljesen feldúlt épületrészről azt gondolta, hogy a természetes felszín változása miatt kellett ilyen módon építkezni. Azonban az ásatási területről 1954-ben készült, rétegvonalas térkép világosan mutatja, hogy a dombnak ez az oldala enyhén, lankásan lejt, a templom körüli járószinthez képest a ház utcai járószintje csak kb. 50 cm-rel volt mélyebben. Az 1942-ben készült fotók alapján azt gondoljuk, hogy a pince a ház utolsó formájában már nem lehetett használatban (33. kép). A fényképen látszik, hogy ugyanolyan apró köves földdel volt feltöltve, mint amilyen a Gerő Gyöző által hitelesített pincét és a szerző által 1973-

33. kép Falu. 5. ház. Pincelejárata. 14–15. század.
Gerevich László ásatása 1942
Abb. 33. Dorf. Haus 5. Kellerniedergang. 14.–15. Jh.
Ausgrabung von László Gerevich 1942

34. kép Falu. 3. telek, kút. 15–16. század.
Gerevich László ásatása 1942
Abb. 34. Dorf. Hufe 3, Brunnen. 15.–16. Jh.
Ausgrabung von László Gerevich 1942

35. kép Falu. 7. ház. Pincelejárata. 14–15. század.
Gerevich László ásatása 1942
Abb. 35. Dorf. Haus 7. Kellerniedergang. 14.–15. Jh.
Ausgrabung von László Gerevich 1942

36. kép Falu. 7. ház. Konyha. Fütőpadka. 15–16. század.
Gerevich László ásatása 1942
Abb. 36. Dorf. Haus 7. Feuerbank. 15.–16. Jh.
Ausgrabung von László Gerevich 1942

ban látott pincét is betöltötték. Az 5. házban 1942-ben feltárták a pincelejáratot, a hét lépcsőfok 150 cm mélyre vezetett. 1953-ban megállapították, hogy a lépcsőfokok földből voltak, de a fa, vagy kőburkolat már nem volt meg. A 200 cm hosszú lépcsőlejárát belső szélessége 140 cm volt, ugyanilyen széles volt a másik két pincelejárát is. Nem lehet tudni, hogy az 5. lakóház pincéje mekkora volt, mert sem 1942-ben,

37. kép Falu. 7. ház. Pince. 15. század.
Gerő Győző ásatása 1953
Abb. 37. Dorf. Haus 7. Keller. 15. Jh.
Ausgrabung von Győző Gerő 1953

sem 1953-ban nem szedték ki a teljes betöltést. Az 1942-es fotón látszik, hogy a pincelejárát melletti, K–Ny-i falon áthalad az 5. lakóház K-i zárófala, tehát a pince K-i fala a házon kívüli részre esett. Ugyanezen a fotón az is látszik, hogy a ház utolsó periódusában a pince lejárát falait vastag agyag réteg, lesározott padló, borította. Az 1942-es rajzon, a pincelejárát É-i felére rajzolt, kis négyszögletes kamra a valóságban sohasem létezett. A fotón jól látszik, hogy a lépcsőlejárát DK-i sarka és a ház É-i fala között egy nagyobb kváderekből és tört kövekből álló 35–40 cm széles, keskeny fal volt, ez lezárhatta a B helyiséget, amelynek ezek szerint a belső mérete 4,5 x 3 m lehetett.

6. Gazdasági épület. 14–16. század. Gerevich László tárta fel 1943-ban (IV. épület), 1953-ra teljesen megsemmisült. A templom kerítőfalához hozzáépítve, a telek D-i oldalán helyezkedett el. Mivel az 1942–43-as rajzon tüzelőberendezést egyik helyiségben sem tüntettek fel, gazdasági épületnek tartjuk. Annyit sem lehet tudni róla, mint a szemben lévő házról, de talán a legnagyobb, A és B helyiségek az utolsó periódusból származnak. Ebben az esetben azonban az 1943-as alaprajzon feltüntetett, Gerevich féle lakóház E helyisége és a Gerevich féle gazdasági épület B helyisége nem állhatott egy időben, hiszen a két épület egymás közeli sarkai között alig 100 cm a távolság. Ez talán

azt mutatja, hogy az E helyiség korábbi periódusból származik. Nincs több adat, vagy jelenség, amely a két épület közötti kapcsolatot mutatná. A gazdasági épület mindkét helyisége különféle rendeltetésű lehetett, de mivel egyetlen bejáratot, ajtót sem tüntettek fel, feltételezhető, hogy a két helyiségnek különféle rendeltetése volt. A téglalap alakú, 3,3x7 m belső terű A helyiség istálló is lehetett, a néprajzi analógiák alapján a helyiség É-i végén kialakított, nagyobb védett sarokban elfért néhány fekhely a cselédek számára, a kisebb sarok pedig a növendék állatok helye lehetett. A másik, 5x4,5 m belső terű B helyiség rendeltetésével kapcsolatban is csak találgatni lehet, ez kocsi-szín, termék tároló helyiség, kisebb pajta stb. is lehetett. Amennyiben a bejárat a D-i oldalon volt, a B helyiség Ny-i falához épített, kisebb, négyszögletes helyiség nem állhatott a D-i bejáráttal és a kúttal egy időben. Ugyanis a négyszögletes helyiség ÉNy-i sarka és a kút között 150 cm lett volna a különbség, ez pedig lehetetlenné tette volna, hogy szekérrel, vagy kocsival behajtsanak az udvarra.

Kút. Az udvar D-i részén, a Ny-i kerítésfaltól 50 cm-re ásták ki a kutat. A 13–14. század fordulóján betemetett árokba ásták (34. kép). A kerek kútkáva átmérője 100 cm volt, mélységét pontosan nem ismerjük, de mint a korábban ismertetett, másik két kútnak, ennek is 220 cm körül lehetett a mélysége. Az 1943-as fotón látszik, hogy az egész kutat nagyobb, alakatlan kövekből kifalazták, a falazás 40–50 cm széles lehetett. A köveket szabályos sorokban rakták le, a fotón kb. 10 kősort lehet megszámlálni. A kútgyűrűt elnagyolt kváderekből építették, amelynek megmaradt az alsó kősora. A kváderek belső oldala ferde síkban fölfelé szűkült. A kút felső átmérőjének a beszűkítésére azért volt szükség, hogy használat közben ne rongálódjon a kút kőfala.

Csöt, É–D-i utca, Ny-i oldal

7. Lakóház. 14–16. század. Gerevich László tárta fel 1943-ban (I. épület), 1953-ban Gerő Győző hitelesítette a pincét, 1957-ben Méri István már csak egy nagy homok kitermelő gödröt talált a helyén (27. kép). Az 1955-ben készült összesítő térképen falu 16. századi, É–D-i főutcájának Ny-i oldalán a 7. és a 8. ház (Gerevich I. és II. épületek) szinte összeér (9. kép). A rendelkezésünkre álló adatokból látszik, hogy a 7. ház is többször átépült, de 1953-ban a hitelesítő ásatás idejére már csak a pince falai maradtak meg. (Az 1942-es magassághoz képest ezekből is lehordtak 50–60 cm-t.) 1942-ben ezt a házat sem tárták fel rendszeresen, csak a legmagasabb falak közül hordták ki az épülettörmelékes feltöltést. A lerajzolt házmaradványok a falu 9 m széles, 16. századi, É–D-i irányú keresztutcajában fekszenek, tengelyük párhuzamos az

utca vonalával. Nem tudjuk, hogy a pincén kívüli falak mikor épültek, de az biztos, hogy csak szerény részelei egy többször átalakított háznak (35. kép). Az 1943-as rajzon a ház B helyiségének a D-i zárófala 40 cm-re megközelíti a szomszédos ház É-i oldalát, amelyről Méri István megállapította, hogy a középkor végén épült, a telek utolsó, 1541 után elpusztult házának volt az É-i zárófala. Gerevich a ház A helyiségét a pince fölé helyezte, de ez csak az 1480 után alakulhatott így. Egy 1942-es ásatási fényképen sejlik, hogy a pince Ny-i oldalán épület állt, látszanak a padlórétegek. Ebben az esetben az utolsó középkori ház a pince felett áthaladva a 16. századi utca vonalára merőlegesen helyezkedett el. Azonban az 1942-es alaprajzon feltüntetett házfalak a pince melletti 14–15. századi, az utca vonalával párhuzamosan elhelyezkedő házakból maradtak fenn. A tüzelőberendezések kora, formája, használati ideje teljesen bizonytalan. Ha az ásatási fotón látható, falak tetejére dobált cserepeket kemencénként összegyűjtötték volna és ma ismernénk azokat, talán többet tudnánk a házról is. Véleményünk szerint az 1943-ban lerajzolt tüzelőberendezésben több építési periódus kemencéit rajzolták egybe, és a rajz ebben a formájában nem hiteles (36. kép).

Pince. 14–15. század. A pince a ház É-i oldalán helyezkedett el. A legtöbbit publikált csöti építmény, amely minden kutató szerint boros pince volt (37. kép). Téglalaphoz közel álló, szabálytalan négyszög alakú alaprajza volt, belső méretei 4x5,2 m. A lépcsőlejárát 240 cm hosszú és 130 cm széles volt. A kiálló falmaradványok vastagsága 45 és 70 cm között váltakozott, mindegyik falnak más volt a szélessége. A falak különböző falszövetekből álltak, szabálytalan alakú mész és homokkövekből épültek, a kötőanyag agyagos sárga homok volt. A pince legnagyobb részét a bolygatatlan talajba volt beásva. Belsejében az 1942-es kutatóárok mellett egy 1945-ben felállított géppuskaállás gödre is bolygatta a középkori betöltést. Gerő Győző a pincefalakat az 1942-es állapothoz képest mélyebbre bontva, az 1953-as járószinttől 15–20 cm mélyen találta meg, a pincébe vezető lépcsőből is lehoradták a két felső lépcsőfokot. Ebben a mélységben a Gerevich által feltárt házfalakból már semmi sem volt. A lépcső a délnyugati falon keresztül vezetett a pincébe, egy 1943-ban készült fotó azt sejteti, hogy egy korábbi, földbemélyített helyiség betöltésébe ásták.

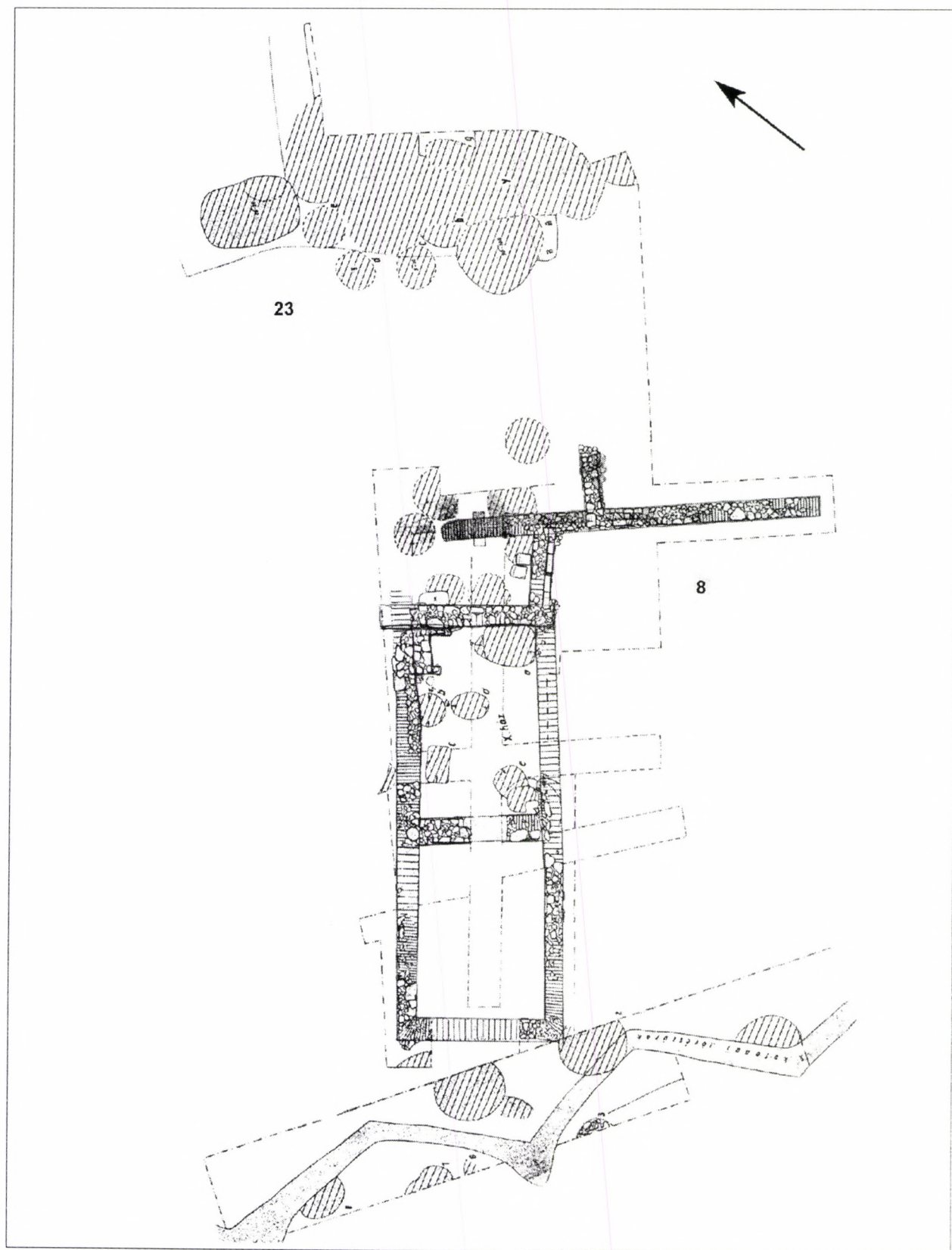
A pince belsejét Gerő Győző vizsgálta meg. „A lépcsőlejáró feltárása során igen sok XIV–XV. századi edénytöredék került elő. Különösen nagy számban fordultak elő a bécsi bélyeggel ellátott grafitos edények, melyek a peremtöredékeiből ítélve, igen nagy méretűek voltak. Ezenkívül ugyancsak e korból

számos, mázatlan vörösre égetett, vagy fehér edénytöredékek is kerültek elő. Az 1943. évi ásatás során ilyen mélységig csak részben tárták fel az épületet, úgy hogy feltételezhető, hogy a háború során ... intact rétegeket bolygattak meg, és azok kerültek most elő. ... A bejáratnál szemben lévő falra merőlegesen nagyobb kutatóárkot húztunk, hogy így megállapítsuk a modern bolygatás határát, valamint az épület belső nivóját, amely minden valószínűség szerint a legutolsó lépcső alatt fekvő kőnek a folytatásában keresendő.” (GERŐ 1953, 6). Az 1945-ben megbolygatott és bolygatatlan középkori betöltésből továbbra is sok grafitos, perembélyeges edénytöredék és más 14–15. századi leletanyag került elő. A pince betöltés anyaga tehát sok kövel és edénytöredékekkel kevert humusz volt. Gerő Győző szerint a kövek az épületfalából omlottak le, de inkább arra lehet gondolni, hogy az 1480-as telepítés egyik családja mielőtt ezen a helyen, vagy a közvetlen szomszédságában az új házat felépítette volna, a pincét feltöltötte.

8. *Lakóház:* 14–16. század. A ház 3 helyiségből álló, L alakú részletét Gerevich László tárta fel 1942-ben (II. épület) (9. kép). 1953-ra elpusztult a két utcai helyiség, majd 1957-ben Méri István hitelesítette az általa X. háznak nevezett ház maradványait (38. kép). „A részletes kibontás azért vált szükségessé, mert annak idején az alapfalakat - láthatóan csak nagyjából tárták fel, viszont az elkövetkezendő építkezések során, az átadásra kijelölt területsávba eső házmaradvány, ugyanúgy megsemmisül, mint azok, amelyeknek alapjait pl. a háztól É-ÉNy-ra Gerevichék már megtalálták, de újabban a homokkitermelés során nyomtalanul eltűntették. E homokkitermelő gödörben az X. háznak korábban meglévő É-i részét is megsemmisítették. Ennek kivételével mindazokat a kőfalalapozásokat megtaláltuk, amelyeket régebben kibontottak és megrajzoltak.

Az X. ház alapozásmaradványait és közvetlen környezetét korábbi kutatóárok tömege szabdalta szét. Beleásott gödrök is akadályozták az eligazodást. Ennek ellenére nemcsak a korábbi alaprajz több elnagyolt részletét sikerült világosan tisztázni, hanem az alaprajzot további megtalált részletekkel is kiegészíthettük. Ezek közül leglényegesebb a DNy-i oldalon kibontott 4x5 méteres belvilágú újabb helyiség. A hozzácsatlakozó, korábban feltárt helyiség É-i sarkában, a hátsó falhoz csatlakozó kőalapozásról megállapíthattuk, hogy szemes kemence alapozásának maradványa. Ez a helyiség tehát szoba volt, amiből az is következik, hogy az ÉK felől mellette lévő, keskeny, lépcsős lejárátú helyiség konyha lehetett.

A padlószintnél mindenütt mélyebben volt átturkálva a helyiségek belseje. A szoba belsejében több vermet is kiástunk. (Alaprajz II. X. ház, a-e. verem.)

38. kép Falu. 8. és 23. házrészletek alaprajza. 15–16. század. Méri István ásatása 1957
 Abb. 38. Dorf. Grundriss der Details von Haus 8 und 23. 15.–16. Jh. Ausgrabung von István Méri 1957

A különböző alaprajzú, méretű és keresztmetszetű vermek (lásd: a-e. vermek metszetét) közül időhatározás szempontjából a hátsó, ÉNy-i falalapozás alá nyúló, XIII–XIV. sz.-i edénytöredékekkel keltezett verem volt jelentős. Ez ugyanis világosan bizonyította, hogy az épület falait a későközépkorban emelték (MÉRI 1957, 8).

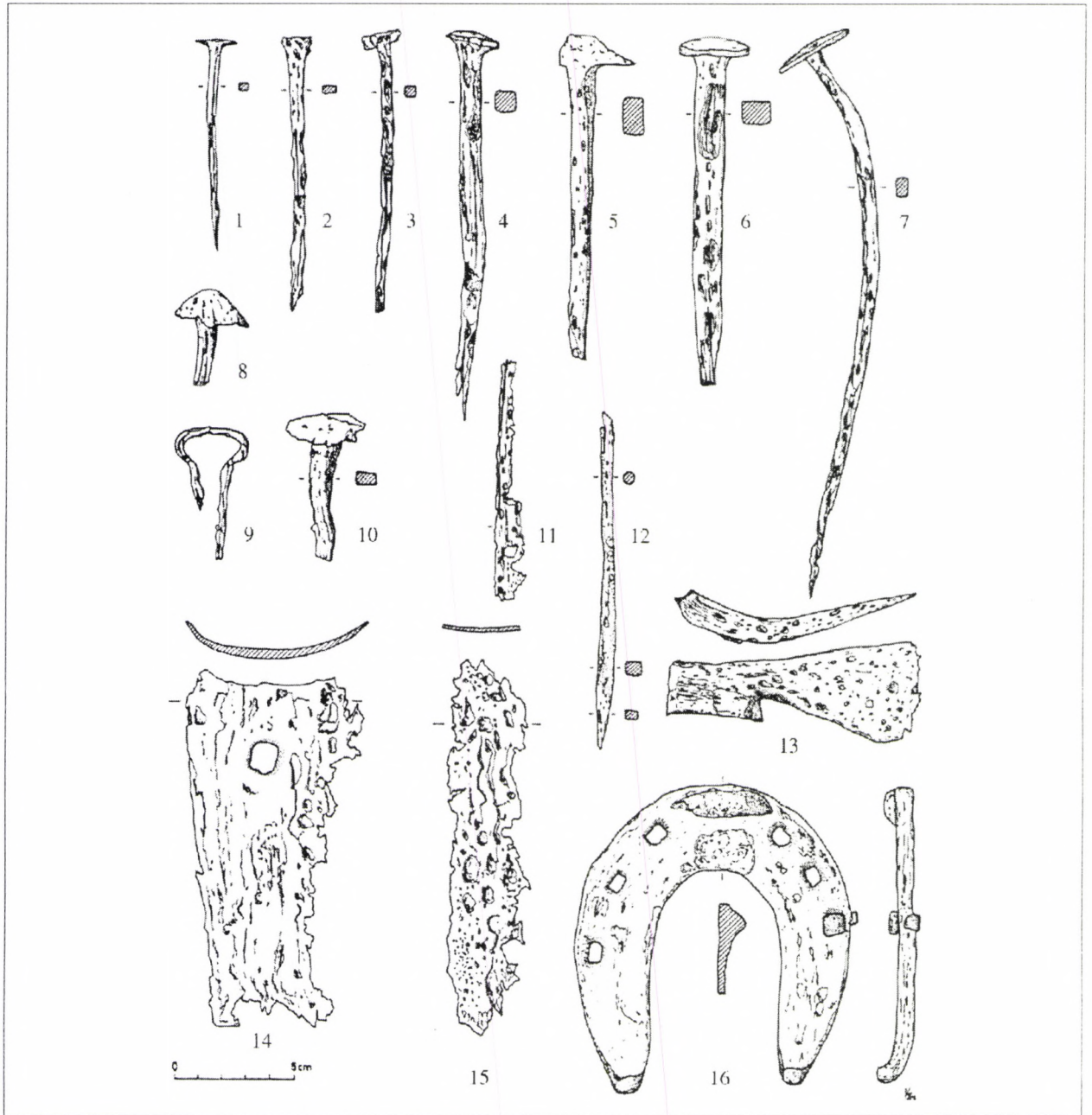
Az 1943-ban megtalált házfalak kora bizonytalan. A 16. századi utcára néző helyiségek falai feltehetően az utcával párhuzamosan elhelyezkedő, 14–15. századi házból maradtak meg. Lehetséges, hogy a 16. században az É-i helyiséget újjáépítették és az utcára merőleges tengelyű 1480 utáni ház utcai helyisége lett. Metszetrajok sajnos nem készültek. A D-i helyiség K-i falából csak 2 m maradt meg, a Ny-i falat 5 m hosszúra rajzolták. A helyiség belső szélessége 4 m volt, hosszúságát nem ismerjük. Az É-i helyiség belső tere 5 m hosszú és 4 m széles volt. A ház utcára merőleges É-i falát 1943-ban 14 m hosszán követték. A ház K-i oldala 1953-ra megsemmisült, Gerő Győző az épület ÉK-i sarokhelyiségének már csak a Ny-i falát és a DNy-i sarok falait tudta beazonosítani. 1957-ben, az 1942-es szinthez képest lehordott területen Méri István feltárta a háznak a 16. századi utcára merőlegesen sorakozó helyiségeinek az alapozását és a kiszedett falhelyeket. Átvizsgálta a ház környezetét is. Az 1943-as, az utcával párhuzamos D-i helyiség Ny-i zárófalát teljes hosszában, 780 cm, feltárta, de ez a fal is tulajdonképpen az alapozás alja volt, és egyáltalán nem biztos, hogy jóval magasabban, a 16. századi járószinten bármi is látszott volna belőle. Az utcával párhuzamos, két helyiséges ház osztófalának is csak az alját találta meg. A Ny-i fal egyenes vonalban záródott, mintha ezen a részen nem csatlakozott volna hozzá másik fal. Itt volt a 14–15. századi házsarok. Feltesszük, hogy az 1480 után épült házban csak a korábbi ház É-i helyiségét építették újjá. A 16. századi utcai helyiség Ny-i oldalához egy keskeny, 2x3,5 m belső terű helyiség, konyha kapcsolódott, amelynek a nagy kövekből álló lépcsős küszöbe 1957-ig megmaradt. A ház egymás mögött sorakozó Ny-i helyiségei végig egyformán 3,5 m szélesek voltak. A konyhából sajnos 1957-re nem maradtak meg a tüzelőberendezés nyomai, de feltehetően a tüzelőpadka a DNy-i sarokban volt, és innen fűtötték a következő, 5,5x3,5 m alapterületű 3. helyiség ÉNy-i sarkában lévő kemencéjét. A kemencés helyiség, lakószoba, Ny-i zárófalának közepén ajtó volt, ezen keresztül lehetett bejutni a ház utolsó, 5x3,5 m alapterületű, 4. helyiségébe (39. kép). A falak nagyrészt már elpusztultak, a nyesett felszínen azonban követhető volt az alapozási árok. Határozottan kirajzolódott a ház Ny-i zárófalá, mögötte már csak korábbi vermek betemetett foltjai mutatkoztak. A

39. kép Falu. 8. ház. 15–16. század.
Méri István ásátása 1957
Abb. 39. Dorf. Haus 8. 15.–16. Jh.
Ausgrabung von István Méri 1957

régészeti leletek közül a legfontosabbak a 3. kályhás helyiség ÉK-i sarkában feltárt, a házfalak alá nyúló, „a” veremből kerültek elő, a 13–14. század fordulójára jellemző cserepek mellett 2 kovácsoltvas szög és egy törött doromb volt benne. A helyiség közepén volt egy ovális, 120x70 cm átmérőjű, sekély gödör, 5 darab kovácsoltvas szög, egy törött fejsze, egyenes pengéjű kés, és székérvasalások voltak benne (40. kép).

23. Y. gödör, épület részlete: 1480 előtt. A 8. lakóház K-i homlokzata előtt, a falu feltételezett É–D-i utcájának a közepén egy nagyobb kiterjedésű elszíneződés, több elemből álló gödöregyüttes helyezkedett el (9. 38. kép). Középső része egy kb. 10 m hosszú sekély gödör volt, amelynek a Ny-i felét 3,5 m széles sávban Méri István lenyesette és lerajzoltatta. A mélyítést az itteni homokkitermelő gödör aljáról kezdték meg, ami azt jelenti, hogy mindennek szinte csak az alját lehetett megfigyelni. A folt ÉNy-i sarkán látható egy 300 cm átmérőjű körszelet, amelynek a szélén szabályos rendben három (c, d, e), 100–120 cm átmérőjű, a feltárás idején sekély, mindössze 5–10 cm mély, szabályos kör alakú elszíneződés mutatkozott. A DK-i saroknál kiásott kis kutatóárokban egy K felé húzódo, tüzelőhelyet mutató, vékony, égett földcsík, nyoma mutatkozott (MÉRI 1957, 21). Az elszíneződés középső részén, két, szabályos, ovális (b, g) folt is mutatkozott, amely megerősített abban a feltevésben, hogy ez a nagy folt egy, valamennyire földbe mélyített, gerendavázaz, faszerkezetű ház helyét mutatja. (Gerő Győző 1955-ös ásátási fényképein több helyen látszanak a későbbi falaktól független cölöplyuk sorok.) A ház időrendjét valamennyire a feltárás szintjétől mért 90–100 cm mély, kb. 350 cm átmérőjű gödör mutatja, kövek, hamu, kevés későközépkori edénycserép, állatcsont és egy

40. kép Falu. 8. ház. Kovácsoltvas tárgyak. 1–8, 10: szögek; 9: doromb; 11: kés; 12: fúró; 13: balta; 14–15: szekérvas; 16: lópatkó. 15.–16. század. Méri István ásatása 1957
 Abb. 40. Dorf. Haus 8. Schmiedeeiserner Gegenstände. 1–8, 10: Nägel; 9: Maultrommel; 11: Messer; 12: Bohrer; 13: Beil; 14–15: Wageneisen; 16: Pferdehufeisen. 15.–16. Jh. Ausgrabung von István Méri 1957

alaktalan vasdarab volt benne (MÉRI 1957, 20–21). A ház kora teljesen bizonytalan, a Csepel-szigeten és a dél-pesti határban a 13. század közepétől a 16. század elejéig találtunk hasonló, gerendavázis falakkal épített házakat (IRÁSNÉ MELIS 1992, 106–107).

24. *Épület*: Középkor. 1943-ban a falu késő-középkori, K–Ny-i irányú főutcájának a közepére

lerajzoltak egy L alakú falrészletet, amelyről semmit sem tudunk (9. kép). Ha a falu házeit pontosan ismernénk, akkor erről az épületrészletről is talán többet tudnánk. Mivel a falu É–D-i keresztutcájában előkerült másik 3 ház utcára néző, K-i falával sem esik egy vonalba, de nem is párhuzamosak egymással, talán feltételezhetjük hogy ez az épület az É–D-i utca egyik korábbi, házsorába tartozott.

Jegyzetek

- 1 A geodéziai felméréseket és a különböző ásatási helyszínrajzok összeszerkesztését dr. Vándor Andrásné, a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa készítette. Az 1942-től folyamatosan készült felmérések és rajzok a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya rajztárában találhatóak. A tanulmányban közölt házalaprajzok az ásatáson készült rajzok pontos másolatai, a templom, a templomdomb és a falu építéstörténetét bemutató rajzok pedig az általában 1:50 cm méretarányú részletrajzok összeszerkesztése alapján készült ábrák. A tanulmány megjelenését követően az 1990-ig készült csöti rajzok a téma iránt érdeklődő kutatók rendelkezésére állnak. Megköszönöm dr. Vándor Andrásné és Kuczogi Zsuzsanna hosszú és kitaró munkáját, amellyel a csöti kutatásaimat és az ezekkel foglalkozó tanulmányaim megjelenését segítették.
- 2 Megköszönöm Gerő Győzőnek, hogy valamennyi kutatási eredményét publikálásra átengedte, és értékes szakmai tanácsaival segített a csöti cikkek megírásában.
- 3 A margitszigeti királyi udvarhelyen, ahol 1246 és 1259 között felépült a domonkos apácakolostor, a régészeti feltárások során nem találtuk meg a tatárpusztítás összetéveszthetetlen nyomait. Úgy tűnik, hogy amikor a tatár sereg 1241–42 telén átrohant a befagyott Dunán, elkerülték a Margitszigetet, és így megmenekült a királyi udvarház is (GYÖRFFY 1973, 294; GYÖRFFY 1998, 644).
- 4 A magyar régészeti leletek között alig található 1241 előtti, kőből faragott szenteltvíztartó és nagyon kevés a keresztelomedence töredék is. A csöti faragványok összetartozását közetvizsgálattal lehetne eldönteni, de erre még nem volt lehetőségünk, ezért a rekonstrukció is várat magára. Erdélyben Csikszentdomokos és Nagykászon között, és kis részben Háromszéken több templomban megmaradtak az Árpád-kori, kőből faragott szenteltvíztartók és keresztelomedencék. A csöti medencetöredékek beillenek a csikszentdomokosi, pálfalvi, csikszentkirályi, tusnádi, csikkozmasi darabok közé. A publikációban azonban nem közölték a méreteket, amelyek segítették volna a csöti darabok meghatározását is (KEŐPECZI 1929, 374–378. 3. 7. 9–10. 12–13. kép).
- 5 Az olyan típusú keresztetek, mint amilyen Csötön is előkerült, 1230 körül Kijevben készültek és a legnagyobb számban a Kijev körüli városokban fordultak elő. A csöti kereszt a többi, magyarországi, egri, székesfehérvári, Budapest rákospalotái, pécsi, stb., darabhoz hasonlóan, kereskedelmi áruként kerültek ide, bizonyítva a tatárjárás előtti távolsági kereskedelem Kijevig nyúló kapcsolatait (S. LOVAG 1971, 160).
- 6 A tatárjárás utáni várépítészet kérdéseinek felvetése meghaladja a tanulmány kereteit. A 13. századi várakról egyre többet tudunk, nemcsak a történeti adatok, hanem a várak régészeti feltárása is egyre jobban szaporodik.
- 7 A Rudas fürdő és az Erzsébet híd között fekvő területen 1965-ben Lócsy Erzsébet hitelesítő ásatást végzett a Garády Sándor által megtalált templom szentélyében, amelyről Garády azt gondolta, hogy mint a III. békásmegyeri pusztatemplomnál látható, torony emelkedett a szentély fölött. Mindkét helyen tisztázódott, hogy a középkori templomok Árpád-kori, egyenes záródású szentélyeiben korábbi tornyok maradványait lehet felismerni, amelyek Garády és Lócsy egybehangzó véleménye szerint, a római kori Duna-parti limes kisebb őrtornyai voltak. Lócsy felsorolta azokat a legfontosabb, budapesti középkori épületeket, amelyekről történeti, vagy régészeti adatok alapján tudjuk, hogy összekapcsolhatók római épületekkel. Eközben kitért a margitszigeti 13. századi johannita várra, amely a 19. századi kutatók szerint római erődítményre épült. Elsőként Lócsy Erzsébet gondolt arra, hogy IV. Béla király a tatárjárás utáni dunai védővonal kiépítésében nemcsak követte, hanem ahol erre lehetőség volt, fel is használta a római építményeket (LÓCSY 1967, 200–213).
- 8 A Jeruzsálemi Szent János lovagrend a 12. században telepedett le Magyarországon. A katonai fegyelemben élő johanniták nagy építési gyakorlattal is rendelkeztek, az általuk épített szentföldi várakat a kortársak a legjobb hadi építményeknek tartották. A 13. században a magyarországi lovagokra nagy feladatok vártak. IV. Béla seregében harcoltak a tatárok ellen, majd részt vettek az ország újjáépítésében. A johanniták szerepét és közreműködését a magyar várépítészetben a simontornyai várral kapcsolatban Horler Miklós vizsgálta, és közben kifejtette, hogy a 13. században Budapest térségében is kimutatható az építőtevékenységük (HORLER 1990, 138–139).
- 9 Az 1942-es ásatás köleleteiből csak egy 11 cm magas, csupasz, kissé torz férfifej került a múzeumba. Az előkerülés körülményeiről Gerevich László a következőket írta: a kapu közelében, kissé jobbra, kb. 1 m mélységben az eredeti szint alatt találták. Egy gazdagabban kiképzett fríz részlete lehetett (GEREVICH 1943, 444. 7. kép). 1953-ban Gerő Győző két homokkő építészeti részletet talált a templom maradványait beborító, bolygatott földben. 1955-ben, a gyári munkások homokkitermelés közben találtak egy sírkövet, amely bekerült a Budapesti Történeti Múzeumba. A lekerekített sarkú, elnagyolt felületi megmunkálású sírkövön egy kereszt látható. Leltári száma: 55.20.1.
- 10 A pénzek időközben elkallódtak.
- 11 A dél-pesti határban Kerekegyháza (Soroksár, Várhegy), vagy Szentdienesen (Soroksár, Haraszi út – Gyárköz) csak elvétve kerültek elő mázas edénytöredékek. A szerző publikálatlan ásatásai.
- 12 A régészeti leleteket Gerő Győző cédulái alapján belel-tároztuk a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya régészeti gyűjteményébe. Az I–XIII. kutató-árkok üres nyomvonalait nagyjából felrajzolták az 1955-ös, összesítő ásatási helyszínrajzra. Csak az I–II. kutatóárkok adatait lehetett beazonosítani.
- 13 A magyar népi hagyományok szerint a vasnak, a vasból készült tárgyaknak mágikus ereje volt. A rontás ellen védelmet, a nehézségek leküzdésében pedig segítséget nyújtott. A vihar okozta károk, pl. villámcsapás, elhárítására szokás volt egy éles baltát az udvarra, vagy a küszöbre helyezni (Magyar Néprajzi Lexikon, Első Ötödik kötet. Budapest. 1977–1982. Több helyen).

14 A gercsei kovácsműhely a szerző publikálatlan ásatása.
15 Ez a téglalap alakú lemezből domborított vasalás az Árpád-kori és a későbbi középkori vaslelet együttesek

gyakori darabja. Budapest térségében számos helyen, városi és falusi települések leletei között egyaránt előfordul.

IRODALOM

- BÁRTFAI 1938 L. BÁRTFAI SZABÓ, *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599*. Budapest 1938.
- CSEMEGI 1955 J. CSEMEGI, *A budavári főtemplom építéstörténete*. Budapest 1955.
- CSEREY 1962 É. CSEREY, *Háros sziget. Csút középkori község és a csúti monostor romjai*. Budapest Műemlékei II. Budapest. 1962, 264.
- FILEP 1980 A. FILEP, *Középmagyar háztípus*. Magyar Néprajzi Lexikon III. Budapest 1980, 320–326
- FILEP 1982 A. FILEP, *Tüzelőpadka*. Magyar Néprajzi Lexikon V. Budapest. 1982, 386–387.
- FÜGEDI 1961 E. FÜGEDI, *Középkori magyar városprivillégiumok*. TBM 14(1961)17–108.
- GEREVICH 1943a L. GEREVICH, *A csúti középkori sírmező*. BudRég 13(1943) 13–166.
- GEREVICH 1943 L. GEREVICH, *A Középkori Múzeum kutatásai az 1941–1942-es években*. BudRég 13 (1943) 439–444.
- GEREVICH 1973 L. GEREVICH, *Budapest művészete az Árpád-korban*. Budapest Története II. Budapest 1973, 353–401.
- GERŐ 1953 GY. GERŐ, *Ásatási napló. A Budafok és Nagytétény határában lévő középkori Csút falu területén folytatott leletmentő ásatásról*. Kézirat. BTM Adattár.
- GYÖRFFY 1973 GY. GYÖRFFY, *Budapest története az Árpád-korban*. Budapest Története I. Budapest 1973, 217–349.
- GYÖRFFY 1981 GY. GYÖRFFY, *A tatárjárás emlékezete*. Budapest. 1981.
- GYÖRFFY 1998 GY. GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. IV. Budapest 1998.
- HOLL 1963 I. HOLL, *Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század)*. BudRég 20(1963) 355–394.
- HOLL—PARÁDI 1982 I. HOLL—N. PARÁDI, *Das mittellalterliche Dorf Sarvaly*. 1982 Fontes ArchHung 1982. Budapest. 1982.
- HORLER 1989 M. HORLER, *A johanniták és a korai magyar vártípus*. Castrum Bene 1982. Gyöngyös 1990, 135–152.
- IKVAI 1972 N. IKVAI, *A ceglédi vaseszközlelet*. StCom 1(1972) 135–166.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1990 K. ÍRÁSNÉ MELIS, *Budapest XXII. Nagytétény-Háros. Háros utca 6 előtt. / sz. főközlekedési út nyomvonala*. Leletmentés, 1990. Ásatási dokumentáció. Budapesti Történeti Múzeum Adattára.
- ÍRÁS MELIS 1991 K. ÍRÁS MELIS, *Spätmittelalterliche Dörfer (1241–1541) Budapest im Mittelalter*. Braunschweig 1991, 381–391.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1992 K. ÍRÁSNÉ MELIS, *Kerekegyháza középkori falu Budapest határában*. Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán II. BTM Műhely 6. Budapest 1992, 71–171.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1997 K. ÍRÁSNÉ MELIS, *Mittelalterliche Graben in der Gemarkung des Dorfes Csót*. Acta ArchHung 49 (1997) 139–165.
- ÍRÁSNÉ MELIS 2002 K. ÍRÁSNÉ MELIS, *Régészeti kutatások a budapesti középkori Csót faluban*. ComArchHung 2002, 195–230.
- KEÖPECZI 1929 J. KEÖPECZI SEBESTYÉN, *A középkori, nyugati műveltség legkeletibb határai*. I. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy 1929, 371–401.
- KNAUZ 1874 F. KNAUZ, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis S I*. 1874.
- KUBINYI 1973 A. KUBINYI, *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. Budapest Története II. Budapest 1973, 7–240.

- LÓCSY 1967 E. LÓCSY, *Alhévíz és Békásmegyer középkori templomai*. ArchÉrt 94 (1967) 200–213.
- MAKSAY 1971 F. MAKSAY, *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest. 1971.
- MÉRI 1957 I. MÉRI, *Jelentés a csúti mentőásatásról. (Budafok-Háros)*. Kézirat. BTM Adattár.
- MÉRI 1957a I. MÉRI, *Csüt középkori falu ásatása (Budafok-Háros). Ásatási napló*. Kézirat. BTM Adattár.
- MICHNAI 1981 A. MICHNAI, *Középkori népi építészetünk régészeti emlékei*. FolArch 32 (1981) 225–240.
- MÜLLER 1982 R. MÜLLER, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig*. ZGy 19. I–II. Zalaegerszeg 1982.
- ORTVAY 1892 T. ORTVAY, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején (a pápai tizedjegyzékek alapján)*. Budapest 1892.
- PARÁDI 1979 N. PARÁDI, *Sarvaly középkori pincéi és kemencéi*. ArchÉrt 106 (1979) 52–66.
- S. LOVAG 1971 ZS. S. LOVAG, *Byzantine Type Reliquary Pectoral Crosses in the Hungarian National Museum*. FolArch 22 (1971) 146–163.
- SZABÓ GY. 1954 GY. SZABÓ, *A falusi kovács a XV–XVI. században*. FolArch 6 (1954) 123–145.
- SZABÓ J. 1982 J. GY. SZABÓ, *Gyöngyöspatai szőlőmunkás eszközei a középkorból*. EMÉ 19 (1982–1983) 135–183.
- SZÚCS 1993 J. SZÚCS, *Az utolsó Árpádok*. Budapest 1993.
- TEMESVÁRY 1961 F. TEMESVÁRY, *Kulcs típusok és zármechanizmusok fejlődése a XV. században*. FolArch 13 (1961) 151–176.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM MITTELALTERLICHEN DORF CSÖT VON BUDAPEST II.

Auszug

Das mittelalterliche Dorf Csöt lag in der Gemarkung von Südbuda, im XXII. Bezirk von Budapest. Die erste urkundliche Erwähnung des Dorfes in der Nähe der Haros-Insel, unmittelbar an der Donau stammt von 1222, jedoch sind das arpadenzeitliche Dorfzentrum, die Wohnhäuser und Nebengebäude sowie die Kirche und der Friedhof der Zeit vor dem Mongolensturm (1241) noch unbekannt. Bei den archäologischen Forschungen von 1957 und 1990 kamen Details der das Dorfzentrum des 13. Jahrhunderts umgebenden, durch Gräben begrenzten Gärten zum Vorschein, doch konnten nur vier Gärten separiert werden. Auf dem höchsten Hügel des Fundortes (Garten 1), wo nach 1264 die Kirche des von König Béla IV. gegründeten Dorfes erbaut wurde, befanden sich dicht nebeneinander Gruben, die in ihnen gelagerten Fruchtarten schützte ein breiter und tiefer, durch eine Steinmauer verstärkter Graben. Bei der Fundretung von 1990 wurde eine Umgestaltung der Gräben aus dem 13. Jahrhundert beobachtet, die Freilegung der neuen Gräben vorgenommen und dann mit Hilfe der archäologischen Funde aus den aufgefüllten Gräben die Zeit der Auflassung des Grabensystems

bestimmt. Die archäologischen Forschungen in der Periode zwischen 1941 und 1973 fanden tatsächlich auf dem Territorium des spätmittelalterlichen Dorfes statt, aber publiziert wurden nur die Kirche und der sie umgebende Friedhof. Zweifellos fehlen für die siedlungsgeschichtliche Forschung des Dorfes viele Angaben, und selbst die vorhandenen sind oft fragwürdig, dennoch sind wir der Meinung, dass die bisher unveröffentlichten Grabungsergebnisse im Interesse der besseren Kenntnis der Geschichte von Csöt mitgeteilt werden sollten.

Während der Erforschung des Grabensystems wurde beobachtet, dass sich oberhalb der zugeschütteten Gräben und zwischen ihnen überall derselbe gemischte braune Ackerboden befand, in dem Tierknochen und für die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts typische Gefäßbruchstücke lagen. Die Spuren einer alles vernichtenden Terrainregulierung fanden sich 1955 auch im Dorfgebiet. In den die Freiräume zwischen den Häusern durchschneidenden Forschungsgräben lagen 20–40 cm dicke gemischte Erdschichten mit eingestreutem Gebäudeschutt, vielen Bruchstücken von Keramikgefäßen und schmiedeei-

sernem Werkzeug. Unter den Spuren der Terrainregulierung des 15. Jahrhunderts zeigten sich auch frühere Siedlungerscheinungen; da aber der Sondierung keine vollständige archäologische Freilegung folgte, ist über sie fast nichts bekannt.

Die Gemarkung von Csót in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts

Während des Mongolensturms (1241–1242) entvölkerte sich auch die Südbudaer Gemarkung. Auf der Insel von Csót (heute Haros sziget) gründete König Béla IV. (1235–1270) 1264 ein Prämonstratenserkloster, und die Mönche erhielten Csót sowie das angrenzende Besitztum Kocsola. Die das Dorf beziehenden Siedler erhielten vom König das Privileg, aus ihren Reihen frei den Richter wählen zu dürfen, der die kleineren, lokalen Angelegenheiten verwaltete. In den ungarischen Siedlungen war dieses Privileg das mitgebrachte Recht der *hospes* (Gäste), also der aus dem Ausland einwandernden Siedler. Den Aufbau des Klosters vollendete 1272 der Sohn Bélas IV., Stephan V. (1270–1272). Einzelne Forscher sind der Ansicht, gleichzeitig mit den Klosterbauarbeiten habe die Besiedlung des Dorfes begonnen und in den Jahren um 1264 sei auch die Csóter Kirche errichtet worden. Die Stelle der Kirche vor dem Mongolensturm kennen wir nicht, aber ihre Existenz belegt, daß 1990 zwei Ziersteine gefunden wurden, die Stücke vom Taufbecken gewesen sein können.

Augenscheinlich hat die nach 1264 gebaute Csóter Kirche ihre spätmittelalterliche Gestalt in zwei Bauperioden erhalten. Aber bei der Freilegung von Kirche und Friedhof lagen oberhalb des ungestörten Bodens Schichten, die drei Laufniveaus, drei Bauperioden aufweisen.

Die „Burg“ an der Donau

In den Jahren nach dem Mongolensturm wurde auf dem von dem großen Graben umgebenen Hügel zuerst ein Turm errichtet. Er mochte eine jener Burgen gewesen sein, über die König Béla IV. 1250 brieflich Papst Innozenz berichtete. Der König schrieb, das Land habe in seiner durch die Mongolengefahr bedrängten Lage nur Hilfe vom Jerusalemer Spitalhaus erhalten. König Béla IV. stationierte eine Gruppe von Kreuzrittern an der SO-Grenze und eine andere im Inneren des Landes zum Schutz der Burgen, die er entlang der Donau erbaute. Es ist anzunehmen, dass die ersten von den Burgen an der Donau im Raum Budapest errichtet wurden, wo 1246 große Bautätigkeiten stattfanden, z. B. auch die Bebauung des Várhegy (Burgberges) und der Margareteninsel. Bei der Platzwahl des Csóter Turms spielten einerseits die geographischen Gegebenheiten eine Rolle, dies war der höchste Hügel der

Umgebung, seine Größe (50 × 36 m) war entsprechend, andererseits ist der früher am Hügelrand geschaffene 4 m breite und 3 m tiefe Graben erhalten, der an der Innenseite eine Steinmauer hatte. Den militärischen Schutz der Umgebung verstärkte das um den Turm befindliche Grabensystem mit Steinmauer der früheren Gärten. Obwohl im spätmittelalterlichen Chor die Osthälfte des Turmes mit 180 cm dicker Mauer gefunden wurde, haben ihn die Forscher nicht für einen von der Kirche unabhängigen, früheren Gebäuderest gehalten. Der Gedanke eines Turmes kam erst auf, als wir die Tiefenangaben einzelner Gräber der zu gleicher Zeit entstandenen, die Kirche durchquerenden Grabreihen und die Schichtenverhältnisse zwischen den einzelnen Gräbern verglichen. In Reihe 1 vor der W-Wand des Kirchenschiffes waren sechs und in Reihe 2 sieben Gräber in Bauschutt eingegraben, ihre Tiefe betrug gemessen vom Ziegelfußboden des 16. Jahrhunderts 40–50 cm. Die Gräber der Reihe 1 und 2 vor der S-Wand des Schiffes waren 40 cm tiefer als die vorigen, und die Gräber von Reihe 1 und 2 außen an der N-Wand lagen 145 cm tiefer als der Ziegelfußboden des 16. Jahrhunderts. Die Gräber der Reihe 3 zwischen den Triumphbögen waren wie an der Außenseite der Kirche 120 cm tief. In die 180 cm breite Mauer mit Halbkreisgrundriß, die im spätmittelalterlichen Chor der Kirche freigelegt wurde, waren drei Gräber der Reihe 4 eingegraben, die 60 cm tief waren. Über 13 dicht nebeneinander liegende Gräber von Reihe 1 und 2 wurde geschrieben, sie hätten im Bauschutt gelegen, was zum Teil stimmte, aber unter dem Gebäudeschutt unter dem Ziegelfußboden des 16. Jahrhunderts stießen sie auf den W-Teil des Turmes.

Die Kirche

Die Csóter Kirche hatte zwei mit Grundrißveränderungen verbundene Perioden. Auf der O-Hälfte der Turmreste wurde der Chor der ersten Kirche errichtet. Die Wand von Chor, Schiff und Triumphbogen der ersten Kirche waren gleichförmig 95–100 cm breit. Bei der Erforschung der Kirche 1953 konnten auf der S-Seite die Trennungen und Unterschiede zwischen dem Turm und der Wand des ersten sowie des später vergrößerten Chores geklärt werden. Das erste, quadratische Schiff blieb im gesamten Mittelalter unverändert. In drei Ecken blieben die Säulensockel erhalten, den in der SO-Ecke verbarg ein späterer Nebenaltar. Die Kirche wurde in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts umgebaut, damals entstand der bekannte Grundriß. Das Prämonstratenserkloster und das Dorf schenkte König Matthias 1480 dem Paulinerorden. Die Pauliner gestalteten den Innenraum der Kirche neu, was aber nicht mit Grundrißveränderungen verbunden war.

Das Dorf Csöt

Der in der wissenschaftlichen Literatur bekannte Dorfgrundriss stellt die verschiedenen Häuser, den zwischen ihnen befindlichen Ofen und die Mauerdetails ohne Bezeichnung chronologischer Unterschiede dar. Der Hauptgrund dafür ist, dass einen großen Teil der Häuser nicht Archäologen freilegten, dass die aus dem Sand freigefegten Wände zusammengezeichnet und die archäologischen Funde fortgeworfen wurden. Gyöző Gerő unternahm 1953 und 1955, István Méri 1957 Authentisierungsgrabungen um die Kirche und bei einigen kirchennahen Häusern, die Verfasserin begann mit der Erforschung des Grabensystems an der O-Seite des Dorfes. Unseren Angaben nach gab es im Bereich des 1264 gegründeten Dorfes drei große Bauperioden, aber auf Grund der zur Verfügung stehenden Zeichnungen und Fotos kann nur die Auswahl der nach 1480 erbauten Häuser versucht werden. Ein großes Problem ist, dass wir von keinem einzigen Csöter Haus den ganzen Grundriss und aus diesem Grund auch nicht die Veränderungen der Bebauung der Grundstücke kennen.

Periode 1 (1264–1295). Häuser aus dem 13. Jahrhundert kennen wir leider nicht. Wir wissen aber, dass um die Kirche herum beerdigt wurde. Von den Dorfbewohnern stammte die große Menge Haushaltsabfall, der in den großen Graben um die Kirche oder in die erneuerten Abschnitte des Grenzgrabens in der N-Hälfte des Dorfes als Auffüllungsmaterial geschafft wurde.

Periode 2 (1295–1480). Csöts Bedeutung zeigt sich daran, dass ungeachtet der königlichen Stiftung der Bischof von Veszprém 31 Jahre lang über das mit Csöt verbundene Einkommen einen Streit mit dem Csöter Propst führte. Die Einigung von 1295 beeinflusste das Leben des Dorfes in hohem Maße. Es begann die Umgestaltung des Grabensystems, der Graben um die Kirche verschwand, man schuf den nördlichen Grenzgraben und unterteilte den einen ganzen Garten aus dem 13. Jahrhundert durch kleinere Gräben in vier innere Hufen. Die Kirche wurde erweitert. An der Donau entstand das Dorfzentrum, Kirche und Friedhof standen auf dem höchsten Hügel. Im 14. Jahrhundert war Csöt gemäß der päpstlichen Zehntenliste ein armes Dorf, es hatte fünf Groschen zu zahlen. Gemäß einer Urkunde von 1360 besaß ein Pester Bürger vier Weingärten in Csöt, ein Anzeichen dessen, dass ein großer Teil der bebauten Flächen von Csöt Weinplantagen gewesen sein werden.

Von den Häusern des Dorfes zeigen die alten Zeichnungen nur Spuren von Mauerresten und Ofenflecken. In den 1950er Jahren wurden bei den Authentisierungsgrabungen die dicken, mit Funden des 14.–15. Jahrhunderts gemischten Aufschüttungs-

schichten gefunden. In und unter ihnen befanden sich die früheren Mauern, über ihnen die nach 1480 errichteten. Die längste Dorfgasse verlief in O-W-Richtung, parallel mit einer Gasse vom Anfang des 16. Jahrhunderts, 6–8 m nördlich von dieser. Mit den Mauern der späteren Häuser gemischt sind in den Gebäudegruppen 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20 und 21 die Reste der früheren Häuser zu erkennen, die parallel mit der Gassenführung lagen. Auf die Größe der Häuser können wir auf Grund dreier Häuser mit 13 × 6 m Grundriß und je zwei Räumen in den Gebäudegruppen 18, 19 und 20 schließen, deren Abstand voneinander je 5 m betrug. In der N-S-Häuserreihe waren in Haus 8, 7 und 13 Details von vor 1480 erhalten geblieben.

Bei der Freilegung war zu erkennen, dass die Keller von Haus 7 und 22, Weinkeller mit 150 cm tiefer Steintreppe, mit Steinschutt aufgefüllt worden war, der mit für das Ende des 15. Jahrhunderts typischen archäologischen Funden vermischt war.

Es wurden drei Brunnen gefunden. Ein in den Sand gegrabener Brunnen wurde mit Erde aufgefüllt, die mit Funden aus dem 14.–15. Jahrhundert gefüllt war, in seiner Nähe lag ein viereckiger, mit Holzbalken ausgebauter Brunnen, dessen Auffüllung Funde aus dem 15.–16. Jahrhundert enthielt.

In der Auffüllung, die die Hausreste aus dem 14.–15. Jahrhundert bedeckte, in den Forschungsgräben von 1955 fanden sich viele schmiedeeiserne Gegenstände; unter den Sichel, Messern und Scheren gab es auch Fragmente mit bisher unbekanntem Meisterzeichen. Ein Messer zum Weinerschneiden lag in den Lehmfußboden eines Hauses eingebettet. Neben verschiedensten Sporen und Hufeisen gehört auch eine Trense zu den Pferdegeschirrbestandteilen. Die Wagenbeschläge zeigen, dass in Csöt neben größeren Ochsenwagen auch Pferdewagen in Gebrauch waren.

Periode 3 (1480–1541). Gleichzeitig mit dem Klosterumbau begannen die Pauliner auch mit der Dorfumgestaltung. Die neuen Siedler füllten das 400 jährige Grabensystem auf und rissen einen großen Teil der Häuser ab. Die neuen Häuser wurden auf unbebautem Gebiet errichtet, z. B. an der Umfassungsmauer der Kirche oder auf freiem Gebiet zwischen zwei früheren Häusern. In O-W-Richtung, parallel zur alten, entstand eine neue Gasse. Anders als die frühere war diese geschlossener bebaut, das Dorf rückte näher an die Kirche, da diese, bis auf die S-Seite, mit Häusern umbaut wurde. Die Breite der Innengrundstücke blieb etwa die frühere, 25–35 m. Es kam vor, dass das neue Haus teilweise auf dem alten errichtet wurde, aber wegen der Mängel bei der Freilegung lassen sich die Mauern verschiedener Zeiten und die

Zusammenhänge zwischen ihnen nicht voneinander trennen. Auf dem Gesamtgrundriss des Dorfes von verschiedenen Alter sind 24 Häuser aus unterschiedlichen Zeiten, Wohnhäuser und Wirtschaftsgebäude, zu erkennen.

Der größte Teil der Häuser wurde aus Bruchsteinen errichtet, die in Lehmsand oder kalkarmen, lehmigen Mörtel gebettet waren und an den Ecken im Allgemeinen gebrochene Quader hatten. Die Tür- und Fenstergewände sowie die Rahmen der Feuerungsöffnungen bei der Feuer bestanden aus glattgemeißeltem Stein. Auf Grund der Grundrißeinteilung und der Stelle der Feuerungseinrichtungen gehörten die Csóter Häuser zu den entwickelten Formen des mittelungarischen Haustyps. Der Zusammenbau der wesentlichen Elemente des Haustyps, die Gestaltung der endgültigen Hausform und die Verbreitung des Haustyps ist auf jahrhundertelange Traditionen zurückzuführen. Es war ein Reihengrundriss Stube-Küche-Kammer oder Stube-Küche-Stube. Die Heizeinrichtungen waren von außen beheizte Öfen oder Kachelöfen. Funktional waren der beheizte Wohnraum mit sauberer Luft von der die Feuerungseinrichtung und dazu dienende Ausrüstung enthaltenden Küche getrennt. Typisch war die etwa gleiche Größe der Häuser. Unter den Csóter Gebäudedetails sind elf Häuser mit Reihengrundriss zu erkennen. Entlang der zur Gasse senkrechten Achse wurden im Allgemeinen nur die Mauern zweier Räume freigelegt, aber einigemal auch die Mauerstümpfe des 3. Raumes angegeben. Die Häuser 1, 5, 8, 11, 16 und 20 waren wahrscheinlich 4-Raum-Gebäude, alle vier Räume wurden aber nur bei Haus 8 freigelegt. Die zur Gasse gelegenen Zimmer der Häuser wurden mit einem Bauernofen oder einem Kachelofen beheizt. In der daneben liegenden Küche befand sich die Feuerbank, von der aus man den Stubenofen heizte, den an die Küchenwand angebauten Außenofen, und hier stand auch der offene Küchenherd. Der Rauch verließ die Küche durch den offenen Kamin über der Feuerbank.

Ein Teil der Wirtschaftsgebäude stand neben den Häusern auf dem Hof. Sie bestanden aus mehreren Räumen, die größeren mögen Scheuern, die kleineren verschiedene Ställe gewesen sein.

Im Dorfgrundriss gab es kleinere Veränderungen, weil wegen der Gestaltung der neuen Häuserreihen sich die Gassen gegenüber den früheren verschoben. Das erfolgte, weil man die Kirchenmauer einbaute. Die O-W-Gasse verschob sich nach Süden, die S-Häuserreihe der Gasse entstand in den Gärten hinter den Häusern des 14.–15. Jahrhunderts, und die N-Häuserreihe wurde auf der S-Häuserreihe des 14.–15. Jahrhunderts errichtet. Die O-W-Gasse verlief am Ende des Mittelalters also in ganzer Länge in den früheren Gärten. Die Gestaltung der neuen Gasse lässt sich auch an der W-Seite der Kirche beobachten. Die O-Seite der N-S-Gasse zeigte die Umfassungsmauer der an die Kirchenmauer angebauten Häuser. Auch diese Gasse rückte näher zur Kirche, der Gassenverlauf lag in den Höfen und Gärten der Häuser des 14.–15. Jahrhunderts. Die Häuser an der W-Seite der Gasse kreuzten die früheren Gebäude und die frühere N-S-Gasse. Die Häuser entstanden ohne Vorgänger, waren Bauten vom Ende des 15. Jahrhunderts. Das Dorf zeigte das typische Bild der Leibeigenendörfer mit geteilten Haushufen vom Ende des Mittelalters.

Die letzte Blütezeit und zugleich die mittelalterliche Geschichte des Dorfes Csót ging 1526 zuende. Auf die Nachricht vom Türkenangriff hin flohen die Dorfbewohner zusammen mit den Mönchen. Das in der Schlacht bei Mohács siegreiche Türkenheer zog nach Buda und verwüstete die Durchzugsgebiete. Buda, Pest und die Dörfer um die Städte wurden größtenteils in Brand gesteckt, so wurde auch das Paulinerkloster von Budaszentlőrinc ein Raub der Flammen. In den kriegerischen Zeiten gegen die Türken und Habsburger 1526–1541 wurde ein großer Teil der Dörfer nicht wieder aufgebaut, zu diesen gehörte auch Csót. In den türkischen Steuerverzeichnissen des 16. Jahrhunderts wird es gar nicht mehr erwähnt.